

9/51

2

Ժամանակակից ԵՎՐԱՍԻԱ

IV(1)
2015

22 .03. 2016

ԳԻՒՅԿՅ.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

CONTEMPORARY EURASIA

TURKEY-IRAN
INTERNAL AND FOREIGN POLICY:
CHALLENGES AND PROSPECTS

EDITED BY RUBEN SAFRASYAN

VOLUME IV (1)

YEREVAN 2015

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

СОВРЕМЕННАЯ ЕВРАЗИЯ

ТУРЦИЯ-ИРАН
ВНУТРЕННЯЯ И ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА:
ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

ПОД РЕДАКЦИЕЙ РУБЕНА САФРАСТЯНА

ТОМ IV (1)

ЕРЕВАН 2015

236-2016

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԵՎՐԱՍԻԱ

ԹՈՒՐԲԻԱ-ԻՐԱՆ
ՆԵՐՔԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ ԵՎ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐ

ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՄԲ

ՀԱՏՈՐ IV (1)

ԵՐԵՎԱՆ 2015

ՏՊԱԳՐՎՈՒՄ Է ՀՀ ԳԱԱ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՄԱՄԲ

ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳԻՐ

Ռուբեն Սաֆրաստյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Լիլիթ Հարությունյան, պ. գ. թ., դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ ԱԻ ավագ
գիտաշխատող

Գոհար Իսկանդարյան, պ. գ. թ., դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ ԱԻ ավագ
գիտաշխատող

Վահրամ Տեր-Մաթևոսյան, պ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ ԱԻ ավագ
գիտաշխատող

Լևոն Հովսեփյան, պ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ ԱԻ ավագ գիտաշխատող

Նազելի Նավասարդյան, պ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ ԱԻ գիտաշխատող
(հատորի պատասխանատու)

«Ժամանակակից Եվրասիա» գիտական պարբերականի այս հատորն ընդգրկում է Թուրքիայի և Իրանի ներքաղաքական և արտաքին քաղաքականության հիմնախնդիրներին և գործընթացներին նվիրված վերլուծական ուսումնասիրություններ: Հեղինակների ուշադրության կենտրոնում են Թուրքիայի 2014 թ. ՏԻՄ ընտրությունները, թուրքական բանակի մարտունակության և իշխող ԱԶԿ-ի արտաքին քաղաքականության կազմակերպման հիմնախնդիրները: Ներառված են նաև Չինաստան-Թուրքիա, ՌԴ-ԻԻՀ հարաբերությունների դինամիկային, ինչպես նաև ԻԻՀ-ՀՀ մշակութային առնչություններին նվիրված հոդվածներ:

Ժողովածուն նախատեսված է պատմաբանների, քաղաքագետների, փորձագետների, դիվանագետների, ուսանողների, ինչպես նաև ընթերցող լայն շրջանների համար:

ISSN 1828-3948

PUBLISHED BY THE DECISION OF THE SCIENTIFIC COUNCIL
OF THE INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES OF NAS RA

EDITOR IN CHIEF

Ruben Safrastyan, Academician of NAS RA

EDITORIAL BOARD:

Lilit Harutyunyan, PhD, Assoc. Prof., Senior Research Fellow IOS NAS RA

Gohar Iskandaryan, PhD, Assoc. Prof., Senior Research Fellow IOS NAS RA

Vahram Ter-Matevosyan, PhD, Senior Research Fellow IOS NAS RA

Levon Hovsepyan, PhD, Senior Research Fellow IOS NAS RA

Nazeli Navasardyan, PhD, Research Fellow IOS NAS RA, Responsible for the Volume

The current volume of the "Contemporary Eurasia" includes analysis of the key issues and the ongoing political processes of Turkey and Iran internal and foreign policies. The articles deal with Turkey's 2014 local elections, Army, as well as, the foreign policy programs of the ruling party issues.

The volume contains articles on the dynamics of Sino-Turkish, Russian-Iranian and Armenian-Iranian relations.

The volume may be of interest for scholars, experts of politology and students.

ISSN 1828-3948

ИЗДАЕТСЯ ПО РЕШЕНИЮ УЧЕНОГО СОВЕТА ИНСТИТУТА
ВОСТОКОВЕДЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Рубен Сафрастян, академик НАН РА

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Лилит Арутюнян, к. и. н., доцент, старший научный сотрудник ИВ НАН РА

Гоар Искандарян, к. и. н., доцент, старший научный сотрудник ИВ НАН РА

Ваграм Тер-Матевосян, к. и. н., старший научный сотрудник ИВ НАН РА

Левон Овсепян, к. и. н., старший научный сотрудник ИВ НАН РА

Назели Навасардян, к. и. н., научный сотрудник ИВ НАН РА,
(ответственная за выпуск)

Том IV (1) периодического сборника “Современная Евразия” посвящен анализу внутривосточных и внешнеполитических проблем Турции и Ирана. В статье рассматриваются вопросы выборов местного самоуправления 2014 г. в Турции, боеспособности турецкой армии и особенности внешнеполитических программ ПСР. В центре внимания авторов статьи вопросы динамики развития китайско-турецких, российско-иранских и армяно-иранских отношений.

Выпуск предназначен для историков, политологов, дипломатов, экспертов, студентов, а также для широкого круга читателей, интересующихся Ближневосточным регионом.

ISSN 1828-3948

ՔՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԱՀՐԱՄ ՏԵՐ-ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ

2014 թ. ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԹՈՒՐԲԻԱՅՈՒՄ. ԸՆՏՐԱՐՇԱԿԻ ԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ10

ԼԵՎՈՆ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

ԱՐԾՐՈՒՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԻ ՄԱՐՏՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ. ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՌՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ29

ԱՂԱՎՆԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՉԻՆ-ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ49

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԻՍՐԱՅԵԼՅԱՆ

ՆԵՈՍՄԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐՈՒՄ67

ՆԱԶԵԼԻ ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆ

ՌԴ-ԻԻՀ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԻՐԱՆԻ ՄԻՋՈՒԿԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԻ ԲԱՆԱԿՑԱՅԻՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ .78

ԳՈՀԱՐ ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ԻՐԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (1991-2013 թթ.)96

CONTENTS

YAHRAM TER-MATEVOSYAN TURKEY'S 2014 LOCAL ELECTIONS: FEATURES OF THE ELECTION CAMPAIGN AND RESULTS	10
LEVON HOVSEPYAN ARTSRUN HOVHANNISYAN THE ISSUE OF TURKISH ARMY'S COMBAT READINESS: ANALYSIS OF COMBAT EXPERIENCE	29
AGHAVNI HARUTYUNYAN THE FEATURES OF SINO-TURKISH STRATEGIC, POLITICAL AND ECONOMIC COOPERATION	49
ANDRANIK ISRAELYAN THE NEO-OTTOMANISM IN THE FOREIGN POLICY PROGRAMS OF THE JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY	67
NAZELI NAVASARDYAN RUSSIAN-IRANIAN RELATIONS IN THE CONTEXT PROCESS OF THE IRAN'S NUCLEAR PROGRAM NEGOTIATION	78
GOHAR ISKANDARYAN ARMENIA-IRAN RELATIONS IN THE CULTURAL SPHERE (1991-2013)	96

СОДЕРЖАНИЕ

ВАГРАМ ТЕР-МАТЕВОСЯН МЕСТНЫЕ ВЫБОРЫ В ТУРЦИИ 2014 Г.: ОСОБЕННОСТИ ПРЕДВЫБОРНОЙ КАМПАНИИ И РЕЗУЛЬТАТОВ	10
ЛЕВОН ОВСЕПЯН , АРЦРУН ОГАНЕСЯН ПРОБЛЕМА БОЕСПОСОБНОСТИ ТУРЕЦКОЙ АРМИИ: АНАЛИЗ БОЕВОГО ОПЫТА	29
АГАВНИ АРУТЮНЯН ОСОБЕННОСТИ КИТАЙСКО-ТУРЕЦКОГО СТРАТЕГИЧЕСКОГО, ПОЛИТИЧЕСКОГО И ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА	49
АНДРАНИК ИСРАЕЛЯН НЕООСМАНИЗМ ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОГРАММАХ ПАРТИИ СПРАВЕДЛИВОСТИ И РАЗВИТИЯ	67
НАЗЕЛИ НАВАСАРДЯН РОССИЙСКО-ИРАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПЕРЕГОВОРНОГО ПРОЦЕССА ПО ИРАНСКОЙ ЯДЕРНОЙ ПРОГРАММЕ	78
ГОАР ИСКАНДАРЯН АРМЕНИЯ-ИРАН: ОТНОШЕНИЯ В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ (1991- 2013)	96

**2014 Թ. ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ:
ԸՆՏՐԱՐՇԱՎԻ ԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

2014-2015 թթ. ընթացքում Թուրքիայում տեղի ունեցան չորս համապետական ընտրություններ, որն աննախադեպ էր Թուրքիայի Հանրապետության պատմության ընթացքում: Ընտրությունների շարքը սկսվեց 2014 թ. մարտի 30-ին տեղի ունեցած տեղական ինքնակառավարման մարմինների (ՏԻՄ) ընտրություններով, որին հաջորդեցին օգոստոսի 10-ին տեղի ունեցած նախագահական, իսկ 2015 թ. անցկացված երկու խորհրդարանական ընտրությունները, առաջինը՝ հունիսի 7-ին, և երկրորդը՝ արտահերթը՝ նոյեմբերի 1-ին: Հետևաբար, վերջին երեք ընտրություններում արձանագրված արդյունքների հիմնական պատճառները հասկանալու համար այս հոդվածում կանդիդատները ՏԻՄ ընտրություններին, այդ ընտրարշավի առանձնահատկություններին և արդյունքներին:

**ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ**

Թուրքիայի սահմանադրության 127-րդ հոդվածը կարգավորում է տեղական ինքնակառավարման համակարգի կառուցվածքը և գործունեությունը: Կենտրոնական իշխանությունը Թուրքիայում բավական մեծ լծակներ ունի տեղական ինքնակառավարման համակարգի նկատմամբ: Տեղական իշխանությունների լիազորությունների ընդլայնման ուղղությամբ վերջին 10 տարիների ընթացքում կատարվել են սահմանադրական և օրենսդրական մի շարք բարեփոխումներ և փոփոխություններ, սակայն քաղաքական և բյուրոկրատական առումներով Թուր-

քիան շարունակում է մնալ Եվրախորհրդի ամենակենտրոնացված կառավարում ունեցող երկրներից մեկը:

Նույն հոդվածով է նաև սահմանվում տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների պարբերականությունը՝ յուրաքանչյուր հինգ տարին մեկ անգամ: 2014 թ. մարտի 30-ին տեղի ունեցած ՏԻՄ ընտրությունները տասնութերորդն էին 1923 թ. ի վեր: 1982 թ. նոյեմբերին գործող սահմանադրության ընդունումից հետո առաջին ՏԻՄ ընտրություններն անցկացվեցին 1984 թ., և մինչև այժմ անցկացվել են 7 նման ընտրություններ (1984, 1989, 1994, 1999, 2004, 2009 և 2014 թթ.): Ի դեպ, եթե բացառությամբ 1983 և 2011 թթ., բոլոր խորհրդարանական ընտրությունները եղել են արտահերթ, ապա ՏԻՄ բոլոր ընտրություններն անցկացվել են հերթական կարգով և մարտ ամսին:

2014 թ. մարտի 30-ին Թուրքիայի 81 նահանգներում և ավելի քան 967 շրջաններում տեղի ունեցան տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններ: ՏԻՄ ընտրական համակարգն ունի որոշակի կառուցվածքային առանձնահատկություններ՝ կախված նահանգի, քաղաքի, շրջանի, գյուղի և թաղամասի կարգավիճակից: Այս գործոններով է պայմանավորված, թե ընտրողը քանի քվեաթերթիկ է ստանում՝ 3, 5, թե՛ վորված, թե ընտրողը քանի քվեաթերթիկ է ստանում՝ 3, 5, թե՛ 6: Օրինակ, 81 նահանգներից 30-ը, որոնք ունեն 750.000-ից ավելի բնակչություն, ղեկավարվում են նահանգային քաղաքապետարանների կողմից (büyükşehir belediye): Այդ 30-ի մեջ մտնող Ստամբուլի նահանգային քաղաքապետարանին պատկանող Շիշլիի շրջանի Դուաթեփե թաղամասի բնակիչը քվեարկության օրը ստանում է վեց հատ քվեաթերթիկ՝ ընտրելու համար՝ ա/ Ստամբուլի քաղաքապետին, բ/ Շիշլիի շրջանային ղեկավարին, գ/ Դուաթեփեի թաղապետին, դ/ Ստամբուլի քաղաքային խորհրդի անդամին, ե/ Շիշլիի շրջանային խորհրդի անդամին և գ/ Դուաթեփեի ավագանու անդամին: Իսկ, օրինակ, Թունջելիի նահանգի Նազիմիե շրջանի Բույուքյուրթ գյուղի բնակիչը քվեարկության օրը ստանում է երեք քվեաթերթիկ՝ ընտրելու համար՝ ա/ Թունջելիի նահանգային խորհրդի անդամին, բ/ Բույուքյուրթի գյուղապետին և գ/ Բույուքյուրթի ավագանու անդամին: Իսկ Նազիմիե շրջանի բնակիչը քվեարկության օրը ստանում է 5 քվեաթերթիկ՝ ընտրելու համար՝ ա/ Թունջելիի նահանգային խորհրդի անդամին, բ/ Նազիմիեի շրջանային ղեկավարին, գ/ Նազիմիեի քաղաքային խորհրդի անդամին, դ/ տվյալ բնակչի բնակության վայ-

րի թաղապետին և ե/ ավագանու անդամին: Այսպիսով, հիմնական ընտրությունը կատարվում է 30-ի նահանգային քաղաքապետերի (նահանգապետերի), շրջանային ղեկավարների-քաղաքապետերի և խորհուրդների համար: Այս հանգամանքներով են պայմանավորված ընտրարշավի առանձնահատկությունները¹: Օրինակ, մարտի 30-ի ընտրություններում ԱԶԿ-ի առաջադրած թեկնածուներին հաջողվեց հաղթել 30 նահանգային քաղաքապետարաններից 18-ում, 32 քաղաքներում և 555 շրջաններում²: Այսպիսով, ըմբռնելու համար, թե այս կամ այն կուսակցությունը ինչ հաջողություն է արձանագրել ՏԻՄ ընտրություններում, հարկ է համադրել երեք մակարդակներում ստացած քվեների արդյունքները:

ՏԻՄ ընտրություններում թվային և խորհրդանշական առումներով մշտապես սուր պայքար է ընթացել մեծ քաղաքներում՝ Ստամբուլում, Անկարայում, Իզմիրում, Ադանայում, Անթալիայում, Դիարբեքիրում և Վանում: ՏԻՄ ընտրությունների համար հատկապես երեք մեծ քաղաքներում՝ Ստամբուլում, Անկարայում և Իզմիրում, գրանցված էին 14 մլն ընտրողներ: Այս երեք քաղաքներն ունեն առանցքային նշանակություն քաղաքական համակարգում ուժերի տեղաբաշխման առումներով, քանի որ այս երեք քաղաքներում են ապրում Թուրքիայի ամբողջ բնակչության 30 տոկոսից ավելին: Հատկապես մեծ ազդեցություն ունի Ստամբուլի քաղաքապետը, որն իր ունեցած քաղաքական կշռով և ազդեցության լծակներով ունակ է նախաձեռնելու խորքային քաղաքական գործընթացներ և հավակնելու քաղաքական լուրջ դերակատարության: Թուրքիայի գործող վարչապետ Էրդողանի քաղաքական բեմելը սկսվեց 1994 թ. մարտին, երբ նա ընտրվեց Ստամբուլի քաղաքապետ և այն ղեկավարեց մինչև իր ազատագրվումը 1999 թ.: Ընդդիմադիր ՀԺԿ-ի ղեկավար Քեմալ Բըլըչդարոլուն ևս հանրությանը հայտնի դարձավ 2009 թ. ՏԻՄ ընտրություններում, երբ ՀԺԿ-ն իր թեկնածությունն էր առաջադրել Ստամբուլի քաղաքապետի պաշտոնում: Այդ ընտրություններում նա ստացավ բավական տպավորիչ 36,9 տոկոս քվե, որը 8 տոկոսով էր նվազ Ստամբուլի երկարամյա քաղաքապետ Քադիր Թոփբաշի

¹ New ballot-counting method to be used in polls, <http://www.hurriyetdailynews.com/new-ballot-counting-method-to-be-used-in-polls.aspx?pageID=238&nID=64277&NewsCatID=338>
² 2014 yerel seçim sonuçları, <http://secim.haberler.com/2014/>

օգտին տրված քվեներից: Դա արդեն լուրջ հավակնություն էր և դրա շնորհիվ էր, որ 2010 թ. մայիսյան սկանդալային տեսանկյունից թողարկումից հետո ՀԺԿ առաջնորդ Դենիզ Բայքալը հրաժարական տվեց, իսկ Բըլըչդարոլուն դարձավ կուսակցության ղեկավար: Անցած ընտրություններում Ք. Թոփբաշը երրորդ անգամ վերընտրվեց Ստամբուլի քաղաքապետի պաշտոնում:

ԱԶԿ-ի երկարակյաց ու հաջողակ քաղաքապետերից մեկը՝ Մելիհ Գյոքչեքը, որն արդեն 20 տարի ղեկավարում է Անկարան, անցած ընտրություններում ևս մեկ անգամ հաղթեց՝ արդեն հինգերորդ անգամ վերընտրվելով Անկարայի քաղաքապետի պաշտոնում: Այդուհանդերձ, Իզմիրը երբեք չի եղել իսլամամետ ուժերի հսկողության ներքո, թեև ԱԶԿ-ն մշտապես ձգտել է հաստատվել Իզմիրում: 1994 թ. ի վեր Անկարան և Ստամբուլը ղեկավարել են իսլամամետ քաղաքական ուժերի ներկայացուցիչները, որոնք եղել են նախ՝ «Բարօրություն», ապա՝ «Առաքինություն», այնուհետ՝ «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունների անդամներ:

Այսպիսով, խոսելով Ստամբուլում և Թուրքիայի մի շարք քաղաքներում ԱԶԿ-ի ընտրական հաջողությունների մասին, պետք է փաստենք, որ իրականում ԱԶԿ-ի անդամ քաղաքապետերի գործունեության սկիզբ պետք է համարել ոչ թե 2002 թ., երբ ԱԶԿ-ն եկավ իշխանության, այլ առնվազն 1994 թ., երբ մի շարք քաղաքապետարաններ և համայնքապետարաններ անցան իսլամամետ կուսակցությունների հսկողության տակ³:

Ուշագրավ է, որ ՏԻՄ ընտրությունների օրը քվեարկության համար գործում էին տարբեր ժամանակային հատվածներ՝ կախված համայնքի աշխարհագրական դիրքից: Թուրքիայի արևելյան նահանգներում քվեարկությունը սկսվեց առավոտյան 7-ին և ավարտվեց 16.00-ին, իսկ արևմտյան նահանգներում սկսվեց և առավոտյան 8-ին և ավարտվեց 17:00-ին:

ՏԻՄ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մարտի 30-ի ընտրություններին գրանցված էին 52,6 մլն ընտրողներ, որը նախկին՝ 2009 թ. ընտրողներից ավելի էր 2

³ Վ. Տեր-Մաթևոսյան, Իսլամը Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում, Եր., «Լիմուշ», 2008, էջ 126-128:

մլն-ով, իսկ մասնակցությունը կազմեց 88 տոկոս: ՏԻՄ ընտրություններին մասնակցում էր 26 կուսակցություն⁴.

1. DEMOKRATİK SOL PARTİ - Ձախ ժողովրդավարական կուսակցություն
2. DOĞRU YOL PARTİSİ - Ճշմարիտ ուղի կուսակցություն
3. TOPLUMSAL UZLAŞMA REFORM VE KALKINMA PARTİSİ - Հասարակության հաշտեցման, բարեփոխումների և զարգացման կուսակցություն
4. HALKIN KURTULUŞ PARTİSİ - Ժողովրդի ազատագրության կուսակցություն
5. BÜYÜK BİRLİK PARTİSİ - Մեծ միասնության կուսակցություն
6. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ - Արդարություն և զարգացում կուսակցություն (ԱԶԿ)
7. YURT PARTİSİ - Հայրենիք կուսակցություն
8. DEMOKRAT PARTİ - Ժողովրդավար կուսակցություն
9. MİLLET PARTİSİ - Ազգ կուսակցություն
10. SAADET PARTİSİ - Երջանկություն կուսակցություն
11. HAK VE ÖZGÜRLÜKLER PARTİSİ - Իրավունքների և ազատությունների կուսակցություն
12. LIBERAL DEMOKRAT PARTİ - Լիբերալ ժողովրդավար կուսակցություն
13. BAĞIMSIZ TÜRKİYE PARTİSİ - Ինքնիշխան Թուրքիա կուսակցություն
14. HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ - Ժողովուրդների դեմոկրատական կուսակցություն (ԺԴԿ)
15. CUMHURİYET HALK PARTİSİ - Հանրապետական ժողովրդավարական կուսակցություն (ՀԺԿ)
16. HAK VE EŞİTLİK PARTİSİ - Իրավունքների և հավասարության կուսակցություն
17. MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ - Ազգայնական շարժում կուսակցություն (ԱՇԿ)
18. İŞÇİ PARTİSİ - Աշխատանքային կուսակցություն
19. HÜR DAVA PARTİSİ - Արդար դատի կուսակցություն
20. BARIŞ VE DEMOKRASİ PARTİSİ - Խաղաղության և ժողովրդավարության կուսակցություն (ԽԺԿ)

⁴ Nearly 53 million vote at Turkey's 194,000 polling stations, http://www.todayszaman.com/national_nearly-53-million-vote-at-turkeys-194000-polling-stations_343348.html

21. TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ – Թուրքիայի կոմունիստական կուսակցություն
22. ALTERNATIF PARTİ – Այլընտրանքի կուսակցություն
23. TURK PARTİ – Թուրքի կուսակցություն
24. GENÇ PARTİ – Երիտասարդ կուսակցություն
25. MUHAFAZAKAR YÜKSELİŞ PARTİSİ – Պահպանողականության վերելքի կուսակցություն
26. EMEK PARTİSİ – Աշխատանքի կուսակցություն

Ինչպես և ակնկալվում էր, հիմնական պայքարն ընթացավ խորհրդարանում ներկայացված կուսակցությունների միջև՝ ԱԶԿ, ՀԺԿ, ԱՇԿ, ԺՀԿ և ԽԺԿ: Մինչ այդ ԱԶԿ-ի կառավարման 11,5 տարիների ընթացքում տեղի էին ունեցել 3 խորհրդարանական և 2 տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններ, ինչպես նաև 2 սահմանադրական հանրաքվեներ, և այդ բոլոր 7 համապետական քվեարկությունների ընթացքում էլ Էրդողանի կուսակցությունը հաղթանակ էր տոնել: Այդուհանդերձ, եթե խորհրդարանական ընտրությունից ընտրություն ստացած քվեներն ավելացել են, ապա վերջին 2 ՏԻՄ ընտրությունների ժամանակ ստացած քվեների բացասական հաշվեկշիռը նվազել էր ավելի քան 3 տոկոսով: Մինչդեռ, վերջին՝ մարտի 30-ին տեղի ունեցած ընտրություններում ԱԶԿ-ն արձանագրեց նախորդ երկու ՏԻՄ ընտրությունների արդյունքները գերազանցող ցուցանիշներ:

Աղյուսակ 1-ում ներկայացված են ԱԶԿ-ի կառավարման տարիներին տեղի ունեցած երեք ՏԻՄ ընտրությունների (2004, 2009, 2014) արդյունքները:

Աղյուսակ 1

Կուսակ- ցություն	Քվեներ մլն			Քվեներ տոկոսներով			Հաղթանակած քաղաքապետա- րանների և շրջանների թիվը			Հաղթանակած նահանգային քաղաքապետա- րանների թիվը		
	2004	2009	2014	2004	2009	2014	2004	2009	2014	2004	2009	2014
ԱԶԿ	13.4	15.2	20.1	41.6	38.3	45	1753	1404		12	10	18
ՀԺԿ	5.9	9.2	12.3	18.2	23.0	27.9	469	499		2	3	6
ԱՇԿ	3.4	6.4	6.7	10.4	16.0	15.2	247	475		0	1	3
ԽԺԿ	Ս/Հ	2.3	2.7	Ս/Հ	5.70	6.3	Ս/Հ	96		Ս/Հ	1	3
ԱՅԼՔ	10.5	7.8		-	-		732	382		2	1	

Ուշագրավ է, որ ՏԻՄ ընտրություններում գրանցված արդյունքներն ամենևին էլ չեն նշանակում, որ դրանց հաջորդող խորհրդարանական ընտրություններում կուսակցությունների ստացած քվեները պետք է արտացոլեն արձանագրված տարբերությունների դինամիկան: Այլ կերպ, եթե ԱԶԿ-ն 2009 թ. ՏԻՄ ընտրություններում 2004 թ. համեմատ ստացել էր նվազ քվեներ, ամենևին էլ չէր նշանակում, որ հաջորդ` 27 ամիս անց տեղի ունեցած խորհրդարանական ընտրություններում պետք է ստանար նույնչափ կամ դրանից քիչ տարբերվող քվեներ:

Աղյուսակ 2-ում ներկայացված են 2009 թվականի ՏԻՄ և 2011 թվականի խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքները՝ թե՛ ստացած քվեների, թե՛ հաղթանակած քաղաքապետարանների առումներով:

Աղյուսակ 2

Կուսակ- ցություն	Քվեներ մլն		Քվեներ տոկոսներով		Հաղթանակած քաղաքապետարանների թիվը 2009		Հաղթանակած քաղաքապետարանների թիվը 2011	
	2009	2011	2009	2011	Թիվը	Տոկոսային	Թիվը	տոկոսային
ԱԶԿ	15.2	21.4	38.39	49.83	1404	49.2	327	59.5
ՀԺԿ	9.2	11.1	23.08	25.98	499	17.5	135	24.5
ԱՇԿ	6.4	5.6	16.01	13.01	475	16.5	53	9.3
ԽԺԿ	2.3	2.8	5.73	6.57	96	3.4	35	6.7
ԱՅԼՔ	7.8	2.0	16.76	4.61	382	13.4	0	0

Աղյուսակ 2-ում բերված տվյալների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ երկու տարի անց ԱԶԿ-ին հաջողվեց քվեների թիվն ավելացնել մեկ երրորդով, որը բավական աննախադեպ երևույթ էր Թուրքիայի քաղաքական համակարգում:

Աղյուսակ 3-ում ներկայացված են մարտի 30-ի արդյունքները՝ ըստ վարչատարածքային միավորի:

Աղյուսակ 3

Կուսակցություններ	Նահանգային քաղաքապետարաններ	Քաղաքապետարաններ Ընդամենը՝ 51	Շրջաններ Ընդամենը՝ 900
ԱԶԿ	18	32	556
ՀԺԿ	6	7	161
ԱՇԿ	3	5	107
ԽԺԿ	3	7	67
ԵԿ	0	0	8

2014 Թ. ԸՆՏՐԱՐՇԱԿԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Այս ընտրություններն աչքի ընկան մի շարք ակնհայտ առանձնահատկություններով: Հասարակության մի հատվածի մոտ առկա էր ընդգծված դժգոհություն էրդողանի և հատկապես վերջին 10 ամիսների ընթացքում նրա կայացրած որոշումների և քաղաքական վարքագծի նկատմամբ: 2013 թ. հունիսից ի վեր Թուրքիան պարբերաբար համաշխարհային տեղեկատվական գլխագրերում էր՝ կապված տարաբնույթ գործընթացների հետ (Գեզի այգում տեղի ունեցած դեպքերը և համաթուրքական բողոքի ցույցերը 2013 թ. ամռանը, 2013 թ. դեկտեմբեր և 2014 թ. փետրվար ամիսներին տեղի ունեցած սկանդալային դեպքերը «Մեծ կաշառք» գործի շրջանակներում), ու այս ամենն ստեղծել էր տպավորություն, որ գալիք ՏԻՄ ընտրություններում ԱԶԿ-ն պարտություն կկրեր: Իրականում գնահատականները բավական մակերեսային էին. 2007 թ. հուլիսյան արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններին նախորդող և 2008 թ. Մարտից հուլիս ընկած ամիսներին տեղի ունեցած գործընթացներն ԱԶԿ-ի համար պարունակում էին ոչ պակաս վտանգավոր մարտահրավերներ: Այս անգամ էրդողանի կուսակցությունը խոցելի էին դարձրել մի քանի

136-2016

լում Թուրքիայում, քան Օզալի կուսակցությունը 25 տարի առաջ:

Ամբողջ ընտրարշավի ընթացքում ԱԶԿ-ն համոզված էր, որ վերջին 20 տարիների ընթացքում մատուցված ծառայությունները, կենսապայմանների բարելավումը, գնողունակության աճը և տնտեսության վերելքը, ենթակառուցվածքների զարգացումը ստեղծել են անհերքելի լավատեսության հիմքեր՝ ընտրություններում կրկին հաղթելու համար: Էրդողանը և կուսակցության քաղաքապետերը վստահ էին, որ քաղաքաբնակ և գյուղաբնակ ընտրազանգվածը կգնահատի ԱԶԿ-ի կատարած աշխատանքը՝ պատշաճ նշանակություն կամ կարևորություն չտալով ժողովրդավարության հարցում առաջացած տեսանելի նահանջին, հասարակության բևեռացմանը, կոռուպցիոն պատմություններին, գաղտնագերծված փաստաթղթերին ու խոսակցություններին, գաղտնալսումներին և տարաբնույթ այլ գործողություններին:

Ընտրությունների արդյունքները ցույց տվեցին, որ Թուրքիայի քաղաքական մշակույթում և ընտրազանգվածի քաղաքական վարքագծում շարունակում են գերիշխել բավականին քննադատի դրսևորումներ: Էրդողանի քարոզարշավը, նրա հայտարարությունների մեծ մասը և ստացած քվեների վերլուծությունը ևս մեկ անգամ հաստատեցին այն պնդումը, որ իր աջակիցների շրջանում նա հավասարապես ընկալվում է թե՛ որպես քաղաքական և թե՛ որպես հոգևոր առաջնորդ⁶: Ընտրությունների արդյունքում ստացած վստահության քվեն ցույց տվեց, որ նրան հաջողվել է Թուրքիայում ստեղծել հանրային մտածելակերպ՝ հիմնված պահպանողական ժողովրդավարության գաղափարախոսության և առաջնորդի նկատմամբ անվերապահ աջակցության տարրերի վրա: Ընտրապայքարի սկզբում անցկացված հանրային կարծիքի հարցումներում նշվում էր հնարավոր 45 %-ի մասին, սակայն ընտրարշավի ընթացքում տեղի ունեցած սկանդալային իրադարձությունները, որոնցում Էրդողանը և նրա աջակիցները կենտրոնական դերերում էին, կասկած չէին թողնում, որ նրան կհաջողվեր հասնել այդ արդյունքին: Թվում էր, որ այդ ամենի արդյունքում նրա հեղինակությունն իրապես կվնասվեր, սակայն իրակա-

⁶ Առավել մանրամասն տե՛ս Aylin Ş. Görener and Meltem Ş. Ucal, The Personality and Leadership Style of Recep Tayyip Erdoğan: Implications for Turkish Foreign Policy, Turkish Studies, v. 12, no. 3, pp. 357-381.

նում ստացած արդյունքները գերազանցեցին ամենազգուշավոր, ամենալավատեսական և հոռետեսական կանխատեսումները:

Մարտի 30-ի ընտրություններում Էրդողանը ստանալու էր 2 կարևորագույն հարցի պատասխան. արդյո՞ք հասարակությունը գերադասելու է քիչ թե շատ բարեկեցիկ կյանքը, իշխող կուսակցության կողմից համայնքներում արված աշխատանքը և հետևաբար «ներելու» է վերջին տարիների ընթացքում Էրդողանի ավտորիտարիզմը և նրա անվան հետ կապված կոռուպցիոն պատմությունները, թե՛ քվեատուների մոտ «հաշվեհարդար» է տեսնելու: Դատելով արդյունքներից՝ նրա աջակիցները կանաչ լույս տվեցին նրան՝ շարունակելու համար այն աշխատանքը, որն արդեն 11 տարի նա իրականացնում էր: Հասկանալի է, որ ընտրություններում ստացած արդյունքը լուրջ հիմք ստեղծեց 2014 թ. օգոստոսին նախատեսված ընտրություններում նախ առաջադրվելու, ապա և հաղթանակի ակընկալիքի համար: Նրա օգտին տրված 45 %-ը կարելի է նաև դիտել որպես հասարակության աջակցություն նրա ապագա քաղաքական ծրագրերին: Այլ կերպ, մարտի 30-ի ՏԻՄ ընտրությունները, որոնք դիտվում էին որպես վստահության հանրաքվե, նա հաջողությամբ անցավ:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ

Թե՛ իշխող, թե՛ ընդդիմադիր կուսակցությունների կողմից առաջադրվել էին շուրջ երկու տասնյակ հայազգի թեկնածուներ: Ինչպես 2009 թ. ՏԻՄ ընտրություններում, այս անգամ ևս քաղաքական կուսակցություններն առաջադրեցին հայ թեկնածուների՝ փորձելով լուծել առնվազն երկու խնդիր. նախևառաջ, Ստամբուլի հայահոծ հատվածներում առաջադրելով հայ թեկնածուներ՝ հասկանալիորեն նպատակ կար շահել հայերի քվեները, իսկ հաջորդ խնդիրը, որը տարբեր կուսակցություններ փորձում էին լուծել, հատկապես վերջին շրջանում աճող հեղինակություն վայելող քրդական ժողովուրդների դեմոկրատական կուսակցությունը, հետևյալն էր՝ հայերին և մյուս ազգային ու կրոնական փոքրամասնություններին ներկայացնել որպես քաղաքական ծրագրերի իրագործման բաղադրիչներ: Մոտ 2 տասնյակ հայ թեկնածուների մի մասի անուններն այնքան էլ հայտնի չէին լայն հանրությանը, անգամ շատ հայերի մեջ հարց էր առաջացել ծայրահեղ ազգայնական ԱՇԿ-ի կողմից

Բաքրորություն առաջադրված թեկնածուների (Ներսես Երամյան և Էլմաս Գիրագոս) կապակցությամբ⁷:

Հայաստանի և հայ-թուրքական հարաբերությունների թեման այս ընտրությունների ընթացքում գրեթե չքննարկվեց: Սովորաբար այցելելով Հայաստանի հարակից նահանգներ՝ Էրդողանն առիթն օգտագործում էր Հայաստանի կամ հայության վերաբերյալ ինչ-որ հայտարարություն անելու համար: Այս ընտրարշավի ժամանակ Կարսը, Արդահանը և Իգդիրը շրջանցվեցին Էրդողանի կողմից, և նա այս նահանգներ չայցելեց, և հետևաբար առիթ չստեղծվեց նշված խնդիրների կապակցությամբ դիրքորոշում հայտնելու վերաբերյալ: ԱԶԿ-ի տարածված հայտարարության համաձայն՝ սակավաթիվ նահանգներ այցելելու պատճառը Էրդողանի առողջական խնդիրներն էին, հատկապես ձայնավարների բորբոքումը: Ընդհանրապես, 81 նահանգներից Էրդողանն այցելեց 20-25-ը, մինչդեռ նախկինում նա աշխատում էր գրեթե բոլորում լինել: Անշուշտ, ԱԶԿ-ի անդամներն այցելեցին Հայաստանի հարակից նահանգները, հանդես եկան հայտարարություններով, որոնցից հատկապես ուշագրավ էր Մեծամորի ատոմակայանի փակման մասին ակնարկը: Փոխարենը, նշված նահանգներում բավական ակտիվ էին ընդդիմադիր կուսակցությունները, որոնց ղեկավար անձինք կազմակերպեցին հանդիպումներ նշված տարածաշրջանում, սակայն Հայաստանի և հայության հետ կապված ոչ մի հիշարժան հայտարարությամբ հանդես չեկան:

Աղյուսակ 4-ում, 5-ում և 6-ում ներկայացված են վերջին 11.5 տարիների ընթացքում տեղի ունեցած քվեարկությունների ժամանակ Կարսում, Իգդիրում և Արդահանում գրանցված արդյունքները:

Աղյուսակ 4

ԿԱՐՍ

Ընտրության տարեթիվ/տեսակը	ԱԶԿ	ՀԺԿ	ԱՇԿ	ԱՆԿԱԽ ԹԵԿՆ.	ԺՀԿ
ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ					
2002	17.2	16.7	11.8	11.3	-
2007	41.1	13.3	20	15.6	-
2011	42.57	16.6	17.3	19.3	
ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ					
2004	38.5	11.6	16.9		-
2009	36.2	17.6	17.6		18.9
2014	25	25.1	28.3		
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՔԿԵՆԵՐ					
	ԱՅՈ		ՈՉ		
2010	65.58		34.42		

Աղյուսակ 5

ԻԳԴԻՐ

Ընտրության տարեթիվ/տեսակը	ԱԶԿ	ՀԺԿ	ԱՇԿ	ԱՆԿԱԽ ԹԵԿՆ.	ԺՀԿ
ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ					
2002	6.5	14.8	13.2	9.8	-
2007	28.9	8.3	15.1	40.5	
2011	28.2	1.7	34.09	31.5	
ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ					
2004	23	4.6	22	0	-
2009	23	4.4	17	-	43.6
2014	11	0.7	45.5		45.4
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՔԿԵՆԵՐ					
	ԱՅՈ		ՈՉ		
2010	49.06		50.94		

⁷ «Գորշ գայլերի» կուսակցությունը հայ թեկնածու է առաջադրել, փետրվար 21, 2014, <http://civilnet.am/2014/02/21/%E2%80%8B%E2%80%8Belections-turkey-mhp-armenian-candidate-bakirkoy-nerses-yeramyan/#.Vg6VNzYVgiA>.

Աղյուսակ 6

ԱՐԴԱՀԱՆ

Ընտրության տարեթիվ/տեսակը	ԱԶԿ	ՀԺԿ	ԱՇԿ	ԱՆԿԱԽ ԹԵԿՆ.	ԺՀԿ
ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ					
2002	11.7	21.8	8.8	3.1	-
2007	40.6	32.2	6	9.2	
2011	40.2	29.8	9.9	12.3	
ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ					
2004	27.2	16.8	9.4	0	-
2009	36.9	15.9	6.4		13
2014	34.2	33.7	6.9		10.7
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՔՎԵՆԵՐ					
	ԱՅՈ		ՈՉ		
2010	55		45		

Ուշագրավ արդյունք արձանագրվեց Հայաստանին հարակից երեք նահանգներում, քանի որ ընտրությունների արդյունքում դրանցից յուրաքանչյուրում իշխելու են տարբեր կուսակցություններ: Առանձնապես կարևոր էր Կարսի հանգամանքը, որտեղ իշխող կուսակցությունը պարտվեց: Կարսում հաղթեց ԱՇԿ-ն, որը բավական նշանակալից անակնկալ էր, թեև նահանգային խորհրդի ընտրություններում ԱԶԿ-ն առաջինն էր՝ 31.9 % քվեներով, ԽԺԿ-ն՝ երկրորդը՝ 24.9 %-ով, ԱՇԿ-ն՝ երրորդը՝ 18.3 %-ով, իսկ ՀԺԿ-ն չորրորդն էր՝ 13.6 %-ով: Իգդիրում կրկին հաղթեց քրդական կուսակցությունը, ազգայնական ԱՇԿ-ն երկրորդն էր փոքր տարբերությամբ: Իգդիրի նահանգային խորհրդի ընտրություններում ևս ԽԺԿ-ն առաջինն էր՝ 43,3 % քվեներով, ԱՇԿ-ն երկրորդն էր՝ 28,9 %-ով, ԱԶԿ-ն երրորդն էր՝ 19,9 %-ով, ՀԺԿ-ն չորրորդն էր՝ 4 %-ով: Ի դեպ, Իգդիրում գրանցված արդյունքների առումով ուշագրավ էր խորհրդարանի խոսնակ Ջեմիլ Չիչեքի անդրադարձը.

«Նրանք (քրդերը-ՏՄ) վերցրին Իգդիրը, ինչը նշանակում է՝ ամրապնդվեցին Հայաստանի հետ սահմանին», նա շարունակել էր միտքը՝ ակնարկելով, որ այս փաստը պետք է լուրջ քննության առնվի⁸: Արդահանում հաղթեց ԱԶԿ-ն՝ 34.2 %-ով, երկրորդը ՀԺԿ-ն էր, Իգդիրի նահանգային խորհրդի ընտրություններում ԱԶԿ-ն նույնպես առաջինն էր՝ 34,2 %-ով, ՀԺԿ-ն՝ երկրորդը՝ 33,7 %-ով, ԽԺԿ-ն երրորդն էր՝ 10,7 %-ով, և Դեմոկրատիա կուսակցությունը՝ 10.3 %-ով: Կարող ենք արձանագրել, որ թե՛ Կարսում, թե՛ Իգդիրում ԱՇԿ-ն ազդեցիկ դիրքեր զբաղեցրեց, որի լծակները տարեցտարի առավել հզորանում էին:

Ընտրական գործընթացների համապատասխանությունը ժողովրդավարության սկզբունքներին

ԵՄ մարմինները դեռ 2013 թ. անհանգստություն էին հայտնել գալիք ՏԻՄ ընտրություններում ազատ կամ արտահայտման իրավունքի իրացման հնարավոր խոչընդոտների վերաբերյալ: 2014 թ. մարտին այդ մտահոգությունների արտահայտումը դարձավ ավելի հաճախակի: Մարտի 14-ին Եվրախորհրդարանի 18 պատգամավորներ՝ Մարիետե Շակեի (Marietje Schaake) գլխավորությամբ, նամակով դիմեցին Եվրամիության արտաքին հարաբերությունների և անվտանգության քաղաքականության հարցերով գերագույն հանձնակատար Քեթրին Էշթոնին և Ընդլայնման և հարևանության քաղաքականության գծով եվրահանձնակատար Շտեֆան Ֆյուլեին՝ Թուրքիայի ՏԻՄ ընտրությունների ընթացքին հետևելու համար դիտորդական առաքելություն ուղարկելու նպատակով⁹: Նրանց համատեղ նամակում նշվում էր «մակերես ելած աննախադեպ ճգնաժամի մասին», հետևաբար, «նման առաքելության ձևավորումը ոչ միայն կարևոր է, այլ նաև անկեղծորեն ասած, անվորումը ոչ միայն կարևոր է, այլ նաև անկեղծորեն ասած, անհրաժեշտ»¹⁰: Նախ արձագանքեց Էրդողանը՝ նշելով, որ «եթե ուզում են, թող գան», իսկ պաշտոնական հրավեր այդպես էլ չուղարկվեց ո՛չ ԵՄ-ին, ո՛չ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ին, ո՛չ Եվրոպական խորհրդի Տարածաշրջանային և տեղական ինքնակառավար-

⁸ Kürtler yine Ermenistan sinirina dayandi, 31.03.2014, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/6795/kurtler-yine-ermenistan-sinirina-dayandi>

⁹ Letter to the Commission requesting an EU election observation mission to Turkey, <http://www.marijetteschaake.eu/2014/03/letter-to-the-commission-requesting-an-eu-election-observation-mission-to-turkey/>

¹⁰ Նույն տեղում:

ման կոնգրեսին, ո՛չ էլ Վենետիկի հանձնաժողովին: Մարտի 21-ին պատգամավորներին ուղղված Բ. Էշթոնի և Շ. Ֆյուլեի պատասխան նամակում նշվում էր, որ ԵՄ դիտորդական գործունեությունը հիմնականում վերաբերում է խորհրդարանական և նախագահական ընտրություններին, հետևաբար ՏԻՄ ընտրություններում առաքելություն կարող է ուղարկվել «միայն բացառիկ հանգամանքներում»¹¹: Արդյունքում ո՛չ ԵՄ-ը, ո՛չ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ը դիտորդական առաքելություններ չգործողեցին Թուրքիա: Փոխարենը, աննախադեպ քանակությամբ տեղական դիտորդներ հետևեցին ընտրությունների ընթացքին:

Ընտրարշավի ընթացքում տեղ գտած մի շարք խախտումների վերաբերյալ (քարոզչության համար անհավասար պայմաններ, խտրական մոտեցում քարոզչության եթերաժամին, հարձակումներ նախընտրական շտաբների վրա, քարոզչական վահանակների ոչնչացում և այլն) ընդդիմադիր մի քանի կուսակցություններ դիմեցին ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ին, սակայն դրանք մնացին անարձագանք:

Նախկինում Թուրքիայում ընտրությունները, ընդհանուր առմամբ, անցել են մրցակցային պայմաններում, և դրանց արդյունքները չեն վիճարկվել: Իհարկե, եղել են բացառություններ, ինչպես օրինակ՝ 1930, 1946, 1957, 1987, 1994, 2011 թվականներին տեղի ունեցած ընտրություններում արձանագրվել են որոշակի խախտումներ, ընտրակաշառքի և բռնության դեպքեր: Մարտի 30-ի ընտրությունների օրն արձանագրված սպանությունները, բռնությունները, զինված հարձակումները, քվեարկության տեղամասերում արձանագրված խախտումները հիմնականում տեղի են ունեցել երկրի արևելյան և հարավարևելյան հատվածներում, գերազանցապես քրդաբնակ շրջաններում: Այս անգամ աչքի ընկան Շանլուրֆա նահանգի երկու շրջան և Հաթայի նահանգի մեկ շրջան: Հատուկ քննադատության արժանացավ Սիիրթի քաղաքապետի թեկնածուի սպանությունը, որը ներկայացնում էր իսլամամետ Երջանկություն կուսակցությունը¹²:

¹¹ <http://www.marjetjeschaake.eu/wp-content/uploads/2014/03/A-2014-799388-Ashton-F%C3%BCle-on-TK-Elections-MEPs.pdf>

¹² SP'li belediye başkan adayı Behmen Aydın öldürüldü, 31.03. 2014, <http://www.bugun.com.tr/gundem/evinin-onunde-olduruldu-1040892.html>

Ընտրությունների ավարտից անմիջապես հետո երկրի տարբեր շրջաններում քաղաքապետների տասնյակ թեկնածուներ պահանջեցին քվեների վերահաշվարկ կատարել: Հատկապես մեծ արձագանք գտավ Անկարայում ընդդիմության թեկնածուի նման պահանջը: Հանրապետական-ժողովրդական կուսակցության թեկնածու Յավաշը պահանջում է վերահաշվարկ՝ այնպիսով, որ գործող քաղաքապետ Գյոքչեքի օգտին եղել աղաղակող ընտրախախտումներ: Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը դիմումներին ընթացք տվեց, և մի շարք շրջաններում սկսվեց քվեների վերահաշվարկ, որից հետո արդյունքները նույնը մնացին:

Հիմնական եզրակացություններ

Հաղթելով 2014 թ. ՏԻՄ ընտրություններում՝ ԱԶԿ-ն հերթական՝ 8-րդ անգամ ստացավ վստահության քվե: Այս հանգամանքն ինքնին աննախադեպ ցուցանիշ է Թուրքիայի քաղաքական պատմության տեսանկյունից: Ընդ որում վերջին երկու՝ 2011 և 2014 թթ. ՏԻՄ ընտրություններում այն ստացավ ամենաշատ քվեները իր քաղաքական գործունեության ամբողջ ընթացքում: 2014 թ. ՏԻՄ ընտրություններում նրա ստացած քվեների ցուցանիշը գերազանցեց նախկին երկու նմանատիպ ընտրությունների ցուցանիշները:

Տեթ. Գյուլենն աննախադեպ տեղեկատվական ու ռեսուրսային պայքար ձեռնարկեց ընդդեմ Էրդողանի, նրա ընտանիքի անդամների և նրա կուսակցության, ավելին, գյուլենականներն անթաքույց աջակցություն ցուցաբերեցին ընդդիմադիր կուսակցություններին, հիմնականում ՀԺԿ-ին, սակայն ԱԶԿ-ն վստահ հաղթանակ արձանագրեց:

Թեև Իզմիրը կրկին չանցավ ԱԶԿ-ի վերահսկողության տակ, սակայն ԱԶԿ-ն վստահ հաղթանակ տարավ երկու ամենամեծ քաղաքներում՝ Ստամբուլում և Անկարայում՝ հնարավորություն ստանալով ևս 5 տարով ղեկավարելու երկրի տնտեսական և քաղաքական կենտրոնները:

Ինչպես նախկինում, այս անգամ ևս քրդական գործոնն էական ազդեցություն թողեց ընտրությունների արդյունքների վրա: Նախ, քրդերի մի մասը շարունակում էր հավատալ ու աջակցել Էրդողանին, իսկ քրդական կուսակցությունները շարունակում էին ներկայանալ ոչ միասնական կերպով, արդյունքում քվեները կիսվեցին տարբեր կուսակցությունների միջև:

ԱԶԿ-ն միակ կուսակցությունն է, որն ինչպես նախկինում, այնպես էլ այս ընտրություններում զգալի քվեներ ստացավ երկրի բոլոր ընտրատարածքներից: Ի տարբերություն մյուս կուսակցությունների, որոնք ունեն աշխարհագրական որոշակի ներկայացվածություն և չեն կարող արձանագրել համապետական ներկայացվածություն: Արդյունքում ԱԶԿ-ն գրեթե բոլոր ՏԻՄ-ում զբաղեցնում էր 1-4-րդ հորիզոնականները:

Մարտի 30-ի ընտրություններից հինգ ամիս անց՝ օգոստոսի 10-ին, Թուրքիայում տեղի ունեցան նախագահական ընտրություններ, երբ առաջին անգամ նախագահին ընտրվեց ուղղակի մանդատով: Այդ ընտրություններում հաղթեց Թուրքիայի երկարամյա վարչապետ Էրդողանը: 2015 թ. հունիսի 7-ի ընտրություններում ԱԶԿ-ն արձանագրեց առաջին լուրջ հետընթացը՝ անկարող լինելով խորհրդարանում ունենալ պարզ մեծամասնության համար անհրաժեշտ 276 մանդատը: Նոր կառավարություն ձևավորելու շուրջ մի քանի ամիս տևած անպտուղ բանակցություններից հետո՝ օգոստոսի 25-ին, Էրդողանը որոշեց նոյեմբերի 1-ին նշանակել արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններ, որում ԱԶԿ-ն վստահ հաղթանակ տարավ՝ ստանալով 317 մանդատ:

ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԻ ՄԱՐՏՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ. ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՌՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Թուրքիան ներկայում տարածաշրջանի ամենառազմականացված երկրներից է, որի զինված ուժերի սպառազինման ծավալներն ու տեմպերը գերազանցում են Սառը պատերազմի ժամանակաշրջանը: «Կոնվերսացիայի Բոննի միջազգային կենտրոնի» (BICC) «Գլոբալ ռազմականացման ինդեքս 2014» զեկույցի համաձայն՝ Թուրքիան ռազմականացվածության ցուցանիշներով 2013 թ. գտնվել է Եվրոպայի ամենառազմականացված 10 երկրների շարքում, իսկ աշխարհում զբաղեցրել 24-րդ հորիզոնականը՝ առաջ անցնելով այնպիսի երկրներից, ինչպիսիք են՝ Իրանը, Եգիպտոսը, ԱՄԷ-ն և այլն¹: 2015 թ. Թուրքիայի ռազմական բյուջեն կազմել է շուրջ 10 մլրդ ԱՄՆ դոլար: Վերջին տարիներին սպառազինության գծով միայն ռազմական բյուջեից տարեկան հատկացումները կազմում են շուրջ 3 մլրդ ԱՄՆ դոլար, այդ թվում՝ նաև տեղական ռազմարդյունաբերության միջոցով ապահովվող սպառազինության ուղղությամբ: Ռազմական բյուջեի մոտ 50 տոկոսը կազմում են անձնակազմի, իսկ մնացած մասը՝ սպառազինության, ապրանքների ու ծառայությունների ծախսերը: Սպառազինության համար Թուրքիայում, բացի ռազմական բյուջեից, ծախսվում են նաև արտաբյուջետային հիմնադրամների ու հատկացումների միջոցները: ՀՆԱ-ից ռազմական ծախսերի հատկացման ցուցանիշով (շուրջ 1.7 տոկոս) ՆԱՏՕ-ի կազմում Թուրքիան զբաղեցնում է 7-րդ տեղը: Համաձայն միջազգային հեղինակավոր հետազոտական կառույցների՝ ռազմական ծախսերի ցուցանիշով վերջին տարիներին Թուրքիան աշխարհում զբաղեցնում

¹ Global Militarization Index 2014, TURKEY BECOMES A TOP 15 MILITARY SPENDER, http://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/141209_GMI_ENG.pdf.

էր 15-րդ հորիզոնականը: Վերջին 10 տարիների ընթացքում Թուրքիայի ռազմական ծախսերն աճել են 15 տոկոսով²:

Տարեկան ռազմական բյուջեի մոտ 20-30 %-ը ծախսվում է սպառազինության վրա: Թուրքիայի սպառազինման առումով բավական հավակնոտ ծրագրեր առաջադրվեցին իշխող «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության (ԱԶԿ) կառավարման տարիներին: Թուրքիայի ԶՈՒ-ի արդիականացման տեսանկյունից էական ու հիմնարար նշանակություն ունեցող նախագծերի մեկնարկն ու պայմանագրերի ստորագրումը՝ տանկերի ազգային արտադրություն, 5-րդ սերնդի կործանիչների ձեռքբերում, հեռահար ՀՕՊ համակարգի զարգացում, տիեզերական հետախուզության համակարգերի ստեղծում, միջին հեռահարության հրթիռների արտադրություն և այլն, առաջադրվեցին հենց ԱԶԿ-ի կառավարման տարիներին:

Դրա հետ մեկտեղ հատկապես մեզանում թուրքական բանակի մասին կա հստակ ամրացած կարծրատիպ, որ այն հզորագույնն է և անպարտելի: Հաճախ կարելի է լսել նաև այսպիսի մեկնաբանություններ, որ թուրքական բանակը ՆԱՏՕ-ի հիմքն է, ամենամեծն է այդ կազմակերպության մեջ, ամենահզորը տարածաշրջանում և այլն: Փորձենք, հստակ փաստերի վրա հիմնվելով, կատարել թուրքական բանակի մարտունակության փորձի վերլուծություն և գնահատում:

Թուրքական բանակը զարգացման առանձին ճանապարհ սկսեց Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, երբ մտավ Հյուսիսատլանտյան դաշինքի կազմ: Թուրքիայի Հանրապետության զինված ուժերի և պաշտպանական համակարգի կայացումն ու զարգացումը մեծամասամբ կախված էին ՆԱՏՕ-ի և հատկապես ԱՄՆ-ի աջակցությունից: Մինչև թուրքական բանակը պաշտոնապես կմտներ այս կազմակերպություն, 1950 թ. ամերիկյան զորքերի կազմում մասնակցեց կորեական պատերազմին: Մենք չենք քննարկի այդ իրողությունների ռազմաքաղաքական կողմերը, մեզ հետաքրքրում են թուրքական բանակի բուն գործողությունները և ձեռքբերումները: Թուրքական բանակի 241-րդ հետևակային գնդի հիման վրա կազմվում է մեկ առանձին բրիգադ՝ մինչև 5000-հոգանոց թվակազմով: Որոշ տեղեկությունների համաձայն՝

² Türkiye'nin askeri harcamasi dünya çapında 15'inci sırada, <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-nin-askeri-harcamasi-dunya/dunya/detay/2043544/default.htm>.

իր բանակը լրացվում է կամավորների շնորհիվ, ինչը խիստ կասկածելի է³: Նորակազմ բրիգադի հրամանատար նշանակվեց Առաջին աշխարհամարտի մասնակից Թահսին Յազըջըն, ով համաձայնել է նույնիսկ մեկ կոչում իջնել, որպեսզի նշանակվի այդ բրիգադի հրամանատար: Թուրքական բրիգադը Կորեա է հասել 1950 թ. հոկտեմբերի 12-ին և մտել ամերիկյան 25-րդ հետևակային դիվիզիայի կազմի մեջ: Իհարկե, վատ կրթված և բազում այլ առանձնահատկություններով օժտված թուրքական բրիգադի զինվորները մեծ խնդիրներ ստեղծեցին ամերիկյան հրամանատարության համար: Մարտական գործողությունների մեջ մտնելուն պես այդ ամենը մեծ խնդիր դարձավ ամերիկյան բանակի համար: Իրավիճակը չփրկեցին անգամ ամերիկյան սպաները, որոնք օգնում էին թուրքերին: Չնայած նրան, որ այս «վայրենիները», ինչպես նրանց անվանում էին ամերիկյան բանակի գեներալները, գտնվում էին ամերիկյան 8-րդ բանակի պահեստազորում, չինացիների շեշտակի հարձակումը ստիպեց թուրքական բրիգադը մարտի մեջ մտնել արդեն նոյեմբեր ամսին: Հայտնի հարձակման ժամանակ, երբ ՄԱԿ-ի զորքերն ամենուր նահանջում էին կորուստներով, թուրքական բրիգադը ևս ծանր կորուստներ է կրել, այն դեպքում, որ երբեք չէր գործել հիմնական հարվածների ուղղությամբ: Տարբեր գնահատականներով կորցրել է անձնակազմի և ունեցվածքի 50-70 տոկոսը: Ավելի քան 300 հոգի համարվում էին սպանված և անհետ կորած: Արդեն 1951 թ. Թուրքական բանակը կազմեց նոր բրիգադ, որը փոխարինեց նախորդին, և այդպես երեք տարում երեք տարբեր բրիգադներ են մասնակցել կորեական պատերազմին: Ընդունված տվյալներով այդ երեք տարիների ընթացքում պատերազմին մասնակցել է մոտ 15 000 թուրքական զինվոր, իսկ կորուստները կազմել են մոտ 1000 զինվոր: Թուրքական ղեկավարությունը և բարձր սպայակազմը մեծ ցանկություն ուներ հնարավորինս շատ մարդ ուղարկել Կորեա, շատ մարդկանց անցկացնել մարտական փորձի կամ ինչպես ավելի ճիշտ կլինի ասել մսաղացի միջով: Սակայն մասնակցելով մի քանի նշանակալի գործողությունների՝ թուրքական բանակի ստորաբաժանումները երբեք չեն եղել կարևորագույն հատվածներում, չեն եղել գլխավոր

³ Չի բացառվում, որ կորեական պատերազմին մասնակցած թուրքական բրիգադը համարվել է հիմնականում Թուրքիայի տարածքում բնակվող քրդերով:

հարվածների վրա և աչքի չեն ընկել բացառիկ քաջությամբ կամ արդյունավետությամբ⁴: Ահա այսպես սկսվեց թուրքական բանակի արևմտականացումը: Փաստորեն, կորեական պատերազմին թուրքական կողմի մասնակցությունն առաջնային դեր խաղաց ՆԱՏՕ-ի անդամ դառնալու հարցում: Կորեական պատերազմից հետո շատ արագ թուրքական բանակը սկսեց համալրվել արևմտյան տեխնիկայով, արևմտյան հրահանգիչների օգնությամբ արագորեն փոխում էր դիմագիծը, պատրաստության ձևն ու եղանակները: Իհարկե, այդ ամենը չէր օգնում, որպեսզի Թուրքիայի ներքին և արտաքին խնդիրները միանգամից չեզոքացվեին: Թուրքիայում դեռ շատ արդիական էին քրդական խնդիրը, մշտական պատերազմի վտանգը Հունաստանի հետ, Կիպրոսի հարցը և այլն: Դրանց հետ կապված թուրքական բանակը մինչև 1970-ականները գերազանցապես փոքր ստորաբաժանումների գործողություններով մի քանի անգամ ներքաշվել է մարտական գործողությունների մեջ: 1964 թ. թուրքական օդուժը Կիպրոսի հունական ջոկատներին օդային հարված հասցրեց: Թուրքական գլխավոր շտաբում արդեն ավելի շատ էին խոսում ռազմական միջամտության մասին:

Մի քանի ամիս նախապատրաստություններից հետո՝ 1974 թ. հուլիսի 18-ին, սկսվեց թուրքական բանակի «Աթիլլա» ռազմագործողությունը: ԱՄՆ-ը և ԽՍՀՄ-ն իրենց անգործությամբ արձակել էին թուրքերի ձեռքերը: Մերսինից շարժվեցին դեսանտային մի քանի նավեր, որոնք, ճիշտ է, հայտնաբերվեցին Կիպրոսի առափնյա ուժերի կողմից, սակայն հակազդելու համար ներուժն ավելի քան փոքր էր: Թուրքական առաջնային «Չաքմաք» ծովային զորախումբը, որը կազմում էր շուրջ 3500 հոգի, ափ էր հասել ավելի քան 20 նավերով, 15 տանկերով, 20 գրահամեքենաներով և 12 միավոր հրետանային մեծ միջոցներով և աջակցող ավիացիոն ուժերով: Չորաջոկատի հրամանատարն էր գեներալ Սուլեյման Թունջերը: Միաժամանակ թուրքական 171-րդ և 132-րդ էսկադրիլիաների կործանիչների հարվածների տակ թուրքական օդուժի ինքնաթիռները հանգուցային կետերում իջեցրին նաև օդային դեսանտ: Ամենացավալին այն էր, որ Կիպրոսը մնաց առանց Հունաստանի օգնության: Սակայն թուրքական բանակը, ոգևորված անօգնական Կիպրոսի նկատմամբ ունեցած իր «հաջողություններով» և

⁴ А. С., Орлов, В. А., Гаврилов, Тайны корейской войны; http://www.moderlib.ru/books/orlov_a/tayni_koreyskoy_voyni/read/.

վախենալով հույների պատասխանից, այնքան էր շփոթված, որ հուլիսի 21-ին սեփական օդուժի 111-րդ և 141-րդ էսկադրիլիայի «F-100» և «F-104» կործանիչների օդաչուներին հրամայեց գրոհել սեփական ծովուժի «Ադաթեփե», «Կոջաթեփե» և «Թընագթեփե» ականակիրները: Մոտ 50 կործանիչներ, անտեսելով սեփական դրոշները և դրանք ընդունելով որպես հունական, ինչպես նաև նավերից եկող հրահանգները, ժամը 14:30-ի սահիններում սկսեցին գրոհել նավերի վրա: Արդյունքում օդուժը կորցրեց մեկ կործանիչ, երկուսը վնասվեցին, իսկ օդաչուները խորտակեցին նավերից մեկը և վնասեցին մյուսը: Ըստ թուրքական տվյալների՝ թուրքական ականակիրների դեմ սեփական կործանիչների գործողությունների հետևանքով գրանցվեց 54 զոհ⁵: Սա թուրքական բանակի ամենամեծ խայտառակություններից է, որը մինչև օրս ցանկանում են թաքցնել:

Նույն գործողությունների ընթացքում՝ հուլիսի 22-ին, Էգեյան ծովում տեղի ունեցավ առաջին օդային մարտը թուրքական և հունական կործանիչների միջև, որի արդյունքում խոցվեցին երկու թուրքական կործանիչ⁶: Ընդ որում հունական կործանիչներն իրենց տեսակով նույն թուրքական կործանիչների մակարդակին էին: Միաժամանակ մարտերը կղզու վրա շարուկարդակին էին: Միաժամանակ մարտերը կղզու վրա շարունակվում էին, թուրքական ժամ առ ժամ հզորացող զորանակվում էին, թուրքական ժամ առ ժամ հզորացող զորախումբը հասցվել էր մոտ 40 000-ի՝ 200-ից ավելի տանկերի և խարժեք օդային գերակայության պայմաններում: Մինչև օգոստոսի 17-ը, երբ ավարտվեցին ակտիվ մարտական գործողությունները, մարտերն ընթանում էին փոփոխական հաջողությամբ: Կիպրական ուժերը չափազանց փոքր էին, սակայն որոշ տեղամասերում ոչ միայն կատաղի դիմադրություն էին ցուցաբերում, այլ նաև թուրքերին ստիպում էին նահանջել: Բավական է ասել, որ Կիպրոսի հունական բանակն ուներ ընդամենը 35 տանկ: Կիպրոսի դեմ թուրքական ագրեսիան սահմանափակ և ուժային մեծ անհավասարության պայմաններում իրականացված ռազմագործողություն էր:

Այս դեպքերից հետո, չնայած մշտական լարվածություններին Էգեյան ծովում, քրդական հարցում, սիրիական սահմանին և այլուր, թուրքական բանակը լայնածավալ մարտական

⁵ Kocatepe Muhribi'ni kim batirdi?, <http://www.habervaktim.com/haber/26767/kocatepe-muhribini-kim-batirdi.html>.

⁶ А. Розин, Действия ВМС во время турецкого вторжения на Кипр в 1974г., <http://alerozin.narod.ru/cypr.htm>.

գործողություններ չի վարել հատկապես հավասարազոր հակառակորդի դեմ: Նույնիսկ կիպրական ներխուժումն այդպիսին անվանել չի կարելի: Դրանից հետո թուրքական բանակի բոլոր գործողությունները հիմնականում կապված են հատուկ ծառայությունների հետ, որոնց իրականացրած սահմանափակ հատուկ գործողությունները որոշ առումներով մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում:

1952 թ., երբ Թուրքիան մտավ ՆԱՏՕ-ի կազմ, գլխավոր շտաբի ենթակայությամբ ստեղծվեց «Հատուկ պատերազմի բաժինը» (ՀՊԲ, *Özel Harp Dairesi*), որն էլ ներկայիս հատուկ նշանակության ուժերի հրամանատարության (*Özel Kuvvetler Komutanlığı*)⁷ կամ, ինչպես առավել հայտնի են, «բոսորագույն բերետ»-ի նախատիպն են⁸: Սկզբնական շրջանում այս ջոկատի պատրաստությունը կազմակերպում էին ամերիկյան հրահանգիչները ամերիկյան համակարգով: Ամերիկյան «կանաչ բերետների» 10-րդ խմբի փորձառու սպա կապիտան Սթիվ Սնաուդենը, բավականին երկար ժամանակ մնալով Թուրքիայում, պատրաստեց ավելի քան 300 հոգի: Զոկատի «Ա» ստոր-

⁷ Հատուկ նշանակության ուժերի հրամանատարությունն ուղղակիորեն ենթարկվում է ԶՈւ ԳՇ պետին: 1992 թ. հրամանատարությունը վերակազմավորվում է բրիգադի կառուցվածքով, ավելի ուշ՝ դիվիզիայի, իսկ 2006 թ.՝ կորպուսի: Տե՛ս Onlar TSK'nin bel kemigi, http://www.sabah.com.tr/fotohaber/gundem/onlar_tsknin_bel_kemigi?tc=35&albumId=20579&page=3: ԶՈՒ հատուկ նշանակության ուժերի ամբողջական թվաքանակը կազմում է մոտ 50 հազար, այդ թվում՝ ցամաքային, ռազմաօդային, ռազմածովային ուժերի ստորաբաժանումները: Տե՛ս О. Ткаченко, В. Черков, Силы специального назначения Турецкой республики, Зарубежное военное обозрение, N 10, 2013, стр. 35-42:

⁸ 1952 թ. ԱՄՆ-ի աջակցությամբ ներկայիս ԱԱԽ-ի նախատիպը հանդիսացող Ազգային պաշտպանության բարձրագույն խորհրդի որոշմամբ ԳՇ-ի կազմում ստեղծվում է «Մոբիլիզացիոն հետազոտության խորհուրդը» (*Seferberlik Tetkik Kurulu*), որը սկսում է գործել 1954 թ. սկսած: 1967 թ. այդ կառույցն անվանափոխվում է՝ դառնալով «Հատուկ պատերազմի բաժին» (ՀՊԲ, *Özel Harp Dairesi*), որը յուրահատուկ գաղտնի «բանակ» էր հենց բանակի ներսում: Դրա հիմնական գործառույթը հակակոմունիստական պայքարի կազմակերպումն ու երկրի ներսում՝ ծախսերի դեմ տարվող պայքարն էր և ԽՍՀՄ-ի հնարավոր ազդեցության չեզոքացումը: Ավելի ուշ այն վերակազմավորվեց որպես ներկայիս «Հատուկ նշանակության ուժերի հրամանատարություն»: Տե՛ս **Լ. Հովսեփյան**, Թուրքիայի պաշտպանական համակարգի արդիականացումը և անվտանգության ոլորտի բարեփոխումները, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2014:

րաբաժանումը, որը համարվում է լավագույնը, միայն սպայական է, ունի մինչև 100 անդամ: Այս ստորաբաժանումը տարբեր տեղեկություններով բազմիցս կիրառվել է հակաքրդական գործողություններում ոչ միայն Թուրքիայի, այլև Սիրիայի և Իրաքի տարածքում: Նման գործողություններից քչերն են հայտնի, իսկ դրանց արդյունավետության մասին մենք դեռ կնշենք: Նշված ջոկատի հայտնի գործողություններից է 1999 թ. «Քրդստանի բանվորական կուսակցության» (PKK) առաջնորդ Ա. Օջալանի բանվորական կուսակցության (MIT) հետ միասին, որն ընդունված է փայլուն համարել, չնայած որ հետախուզական հիմնական աջակցությունն ապահովվել է իսրայելական ու ամերիկյան հատուկ ծառայությունների կողմից: Ա. Օջալանի փաստաբանները Այյա Ուլքերը ձերբակալության հետ կապված նշում է, որ նախապես ծրագրված դավադրության արդյունքում Օջալանը ձերբակալվեց ամերիկյան հատուկ ծառայությունների կողմից և հանձնվեց Անկարային⁹:

Նմանատիպ գործողությունների մասին են նշում նաև Բոսնիայում, Կոսովոյում, Սիրիայում, Իրաքում և այլ երկրներում: Ընդունված է համարել, որ այս հատուկ ջոկատը և հարում: Ընդունված է համարել, որ այս հատուկ ջոկատներն են մանման այլ ուժեր լավ են գործում և մեծ հաջողությունների են հասել քրդերի դեմ պայքարում՝ սկսած 1984 թ.-ից: Առաջին հայացքից մամուլում բազում փաստեր կան այս կամ այն գործողության մասին, որոնց ժամանակ այս ջոկատները վերացրել են այս կամ այն անձին, ոչնչացրել այս զինապահեստը և այլն: Մի քանի փաստեր կան տարբեր մարտերի մասին, որտեղ նրանք ոչնչացրել են մի քանի հոգուց մինչև մի քանի տասնյակ քուրդ զինյալ և այլն: Նման տեղեկությունները՝ համապատասխան գովեստի խոսքերով, քիչ չեն նաև ռուսական հրապարակումներում:

Սեփական կամ լավ ուսումնասիրված տարածքներում, ինչպիսին համարվում է Սիրիայի կամ Իրաքի հյուսիսը, որտեղ հատուկ ջոկատները սահմանափակ ուժերով, սակայն տեխնիկական գերազանցությամբ ոչնչացնում են քանակապես շատ, բայց տեխնիկական և պատրաստության մակարդակով մի քանի անգամ զիջող հակառակորդին, աշխարհին շատ են հայտ-

⁹ Современное состояние курдского вопроса и его влияние на Ближне- и Средневосточный регион и Кавказ, Сборник докладов, Москва 2011, стр. 16.

ման հարցում¹⁶: Տարբեր աղբյուրներ այդ գործողության կազմակերպման հարցում կարևորում են նաև իսրայելական «Mossad»-ի դերակատարությունը: Ի դեպ, դեռևս հետախուզությունն այն կարևոր ոլորտներից է, որտեղ Թուրքիան լուրջ կախում է ունեցել ինչպես ԱՄՆ-ից, այնպես էլ Իսրայելից: Այսօր էլ որոշ թուրք մասնագետներ մատնանշում են հետախուզության ոլորտում Թուրքիայի կախվածության մասին: 2012 թ. հուլիսին թուրքական «TÜRKSAM» ռազմավարական հետազոտությունների կենտրոնի փոխտնօրեն, դոկտոր Ջելալեթթին Յավուզը, խոսելով թուրք-իսրայելական հարաբերությունների մասին, անդրադարձել էր նախկինում թուրքական հետախուզական մարմիններին իսրայելական հատուկ ծառայությունների կողմից ցուցաբերված օգնությանը՝ նշելով, որ «նախկինում ՔԲԿ-ի դեմ պայքարում իսրայելական «Մոսադ» ծառայությունը կարևոր հետախուզական օգնություն է ցուցաբերել Թուրքիային: Միայն այդ ոլորտում է Թուրքիան դեռ զգում իսրայելի կարիքը»¹⁷: Թուրք հայտնի լրագրող, թուրքական հատուկ ծառայությունների վերաբերյալ ծավալուն աշխատության հեղինակ Թունջայ Օզքանն իր հայտնի գրքում նշում է, որ թուրքական հատուկ ծառայություններին հատկապես Թուրքիայի քրդաբնակ արևելյան ու հարավարևելյան շրջաններում իսրայելական հետախուզության կողմից ցուցաբերվող աջակցության շրջանակում իսրայելական հատուկ ծառայությունների դերակատարությունն ու տեղեկացվածության մակարդակն այդ շրջաններում ու Հյուսիսային Իրաքում այնպիսի մասշտաբների էր հասել, որ անհանգստություն առաջ բերեց թուրքական կողմի մոտ¹⁸: Եվ իրականում դժվար է թերագնահատել իսրայելական հետախուզության ներգրավվածությունն ու ազդեցությունը քրդական գործնում:

Հարկ է նշել, որ հատկապես վերջին տարիներին ՔԲԿ-ի դեմ պայքարի հարցերում Թուրքիայի անվտանգության համակարգում հաճախակի էին բարձրաձայնվում հետախուզական մարմինների բացթողումների ու թերությունների վերաբերյալ: Թուրքական հատուկ ծառայությունները, հատկապես ՔԲԿ-ի և

¹⁶ Öcalan'ı Mossad Yakaladı, <http://analizmerkezi.com/haber/ocalani-mossad-yakaladi-5313.html>, 01.03.2010.

¹⁷ Տե՛ս Ջ. Յավուզի հարցազրույցը առաջին լրատվականին http://1in.am/arm/armenia_interview_97186.html?from=interview:

¹⁸ Tuncay Özkan, Milli İstihbarat Teşkilatı, MIT'in Gizli Tarihi, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları 2010, s. 381.

ընդհանրապես քրդական զինյալների դեմ պայքարի հարցում, 1990-ական թթ. ակտիվ համագործակցության մեջ էին իսրայելական կողմի հետ¹⁹ և զգալի կախում ունեին հետախուզական տվյալների փոխանցման առումով: Թուրք վերլուծաբանի վերոնշյալ պնդումը վկայում է, որ մինչ օրս էլ թուրքական հատուկ ծառայություններն ինքնուրույն չեն կարողանում ապահովել անհրաժեշտ հետախուզական տեղեկատվությունը ՔԲԿ-ի վերաբերյալ: Եվ իրականում իսրայելական հատուկ ծառայություններն ավելի լավ են տիրապետում տարածաշրջանում և հատկապես Հյուսիսային Իրաքում քրդական շրջանների ու դրանցում զարգացումների վերաբերյալ հետախուզական տեղեկատվությանը:

Հասկանալի է, որ եթե էլիտար հատուկ ջոկատները քրդերի հետ բախումներում նման կորուստներ էին կրում, ապա բանակային սովորական ստորաբաժանումները մեղմ ասած լավ չէին կարող գործել: «Քրդստանի բանվորական կուսակցության» իրականացրած գործողությունների, գրանցված բախումների վիճակագրությունը ցույց է տալիս թուրքական բանակի ու անվտանգության ստորաբաժանումների կրած մեծ կորուստները²⁰:

Թուրքական ՁՈՒ-ի իրականացրած վերջին ծախողված ու խայտառակ ռազմագործողություններից էր 2011 թ. դեկտեմբերին թուրք-իրաքյան սահմանի միջադեպը: Դեկտեմբերի 28-ի երեկոյան թուրքական օդուժի 2 F-16 ինքնաթիռները ռմբակոծում են թուրք-իրաքյան սահմանին գտնվող Շըրնաք նահանգի Ուլուդերե շրջանի մոտակայքում նկատված մի խումբ մարդկանց: Թուրքական հետախուզական ԱԹՍ-ները տեղե-

¹⁹ Թուրք-իսրայելական անվտանգության, հատուկ ծառայությունների համագործակցության մասին տե՛ս Nezhir Tavlas, Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri, Avrasya Dosyası İsrail Özel Sayısı, cilt 1, sayı 3, Sonbahar 1994: Թուրքական և իսրայելական հատուկ ծառայությունների միջև համագործակցության հիմքերը դրվել են դեռևս 1958 թ. Իսրայելի վարչապետ Դ. ծակցության հիմքերը դրվել են դեռևս 1958 թ. Իսրայելի վարչապետ Դ. Մեյերի՝ Անկարա Բեն-Գուրիոնի և արտաքին գործերի նախարար Գ. Մեյերի՝ Անկարա կատարած գաղտնի այցելության արդյունքում: Թուրքիան իր հետախուզական հնարավորությունները մեծացնելու և զարգացնելու համար ակտիվ կապերի մեջ էր Իսրայելի, ԱՄՆ-ի և Իրանի հետախուզական մարմինների հետ: Տե՛ս Şimşek E., Bahar I., նշվ. աշխ., էջ 237-238:

²⁰ Курдские повстанцы убили 21 турецкого военного, <http://lenta.ru/news/2011/10/19/kurd/>; Турецкая армия: между стереотипами и реальностью, <http://www.orer.am/?p=62000&lang=ru>

կատվություն են փոխանցում իբր այդ տարածքում քուրդ զինյալների առկայության մասին, և օդումն անցնում է գործողությունների՝ սպանելով 35 քաղաքացիական անձանց, որոնք մաքսանենգ ճանապարհով հատում էին թուրք-իրաքյան սահմանը: Նման խայտառակ ձախողման համար հատուկ հետաքննություն սկսվեց և միայն նշվեց, որ դա կանխամտածված չի եղել²¹: Եթե ՆԱՏՕ-ի օդուժը նման քանակությամբ խաղաղ բնակիչների ոմբակոծեր, ապա կառավարության հրաժարական կպահանջեին, սակայն քանի որ սա Թուրքիան է, ապա նման բան տեղի չունեցավ:

Միայն 2012 թ. առաջին 9 ամիսների ընթացքում, ըստ Թուրքիայի ՁՈՒ գլխավոր շտաբի, ՔԲԿ-ի իրականացրած գործողությունների և դրա դեմ պայքարի հետևանքով զոհվել է 88 զինծառայող, որից 54-ը՝ արհեստավարժներ, որոնց պատրաստությունը շատ բարձր է համարվում²²: Սակայն այս տվյալները մեղմ ասած վստահություն չեն ներշնչում:

2012 թ. տվյալներով քրդական զինյալներն իրականացրել են ավելի քան 700 հարձակում, որոնց ընթացքում նրանք կորցրել են մոտ 300 զինյալ, իսկ թուրքական բանակի կորուստները մի քանի անգամ ավելի շատ էին: Նույն տարում թուրքական բանակի ոչ մարդկային կորուստները կազմել են մի քանի ուղղաթիռ և ԱԹՍ²³, մինչև 30 միավոր ծանր զրահատեխնիկա և բազում այլ միջոցներ²⁴: Սոցցանցերում կան մի քանի տեսագրություններ, թե ինչպես են քրդերը ոչնչացնում շարասյուններ, զինվորների և անգամ խոցում ուղղաթիռներ: Նշենք, որ սրանք մեծ ռազմագործողությունների ժամանակ կրած կորուստների են հավասարվում: Մասնագետներից շատերը պնդում են, որ քրդերը տնօրինում են ամբողջ շրջաններ, որտեղ թուրքական բանակի ոտքը չի մտնում, նրանք փաստացի ինքնավարության մեջ ապրում են շատ հատվածներում:

²¹ Irak sinirinda F-16'lar kaçakçilari vurdu: 35 ölü, http://www.zaman.com.tr/gundem_irak-sinirinda-f-16lar-kacakcilari-vurdu-35-olu_1221408.html, 29.12.2011.

²² TSK Son 9 Ayda Verilen Şehit Sayisini Açıkladı, http://www.haber365.com/Haber/TSK_Son_9_Ayda_Verilen_Sehit_Sayisini_Acıkladi/, 10.09.2012.

²³ В Турции курдские повстанцы уничтожили американский беспилотник 21 сентября 2012. <http://news.am/rus/news/121835.html>

²⁴ PKK-ն վիճակագրական տվյալներ է հրապարակել 2012 թ. թուրքական անվտանգության ուժերի հետ բախումների մասին, <http://168.am/2013/01/05/160291.html>.

Ըստ Թուրքիայի ՊՆ-ի 2012 թ. հունիսի պաշտոնական տվյալների՝ 1984 թ.-ից ի վեր ՔԲԿ-ի դեմ պայքարում Թուրքիայի զինված ուժերի կորուստների թիվը կազմել է 6169, որից՝ 411 սպա, 375 ենթասպա, 585 ժանդարմերիայի զինծառայող և 4798 զինվոր²⁵: Հատուկ նշենք, որ այս կորուստները հավասար են Արցախյան պատերազմի հայկական կորուստներին: Սակայն արդյո՞ք սրանք իրական թվեր են: Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի մարդու իրավունքների ոստանասիրման ահաբեկչության ենթահանձնաժողովը 2013 թ. հրապարակեց ամենամանրամասն զեկույցը ՔԲԿ-ի դեմ պայքարում զինվորական ու քաղաքացիական կորուստների վերաբերյալ: Ըստ այդմ՝ 1981-2011 թթ. ընթացքում ժանդարմերիայի գլխավոր հրամանատարությունը տվել է 3105 զոհ, որից՝ 370 սպա և ենթասպա: Ցամաքային ուժերի հրամանատարությունը կրել է 2312, ռազմաօդայինը՝ 14, իսկ ռազմածովայինը՝ 49 կորուստ: Չեկույցի համաձայն՝ 30 տարիների ընթացքում ՁՈՒ-ի և այլ գերատեսչությունների՝ ներառյալ ՆԳՆ-ն և ժանդարմերիան, ընդհանուր զոհերի թիվը կազմել է 7 918²⁶: Բացի այցի ընկնող ընդհանուր թվերից, որոնք ցուցադրում են թուրքական բանակի ողջ «ներուժը», ուշադրություն դարձնենք ռազմաօդային ուժերի կորուստներին: 14 օդաչուների կորուստները նշանակում են, որ առնվազն խոցվել է մոտ կրկնակի օդանավ: Փաստորեն, թուրքական բանակը կազմակերպված ու կայացած ՀՕՊ համակարգ չունեցող հակառակորդի հետ պայքարում սեփական տարածքում կորցրել է տասնյակ թռչող սարքեր:

1987 թ. մինչև օրս քրդական մարտական խմբերի հետ բախումներում մահացել է 40-45 հազար մարդ²⁷, այդ թվի մոտ կեսը կազմում են թուրքական բանակի և անվտանգության մարմինների զինծառայողները:

2015 թ. հուլիսի 7-ից հոկտեմբերի 6-ը Թուրքիայի տարածքում վերսկսված ՔԲԿ-ի գործողությունների հետևանքով Թուրքիայի անվտանգության մարմինների ու բանակի կրած

²⁵ İŞTE 28 YILDA VERDİĞİMİZ ŞEHİT SAYISI?, <http://www.aktifhaber.com/iste-28-yilda-verdigimiz-sehit-sayisi-631016h.htm>, 11.07.2012.

²⁶ İşte 30 Yıllık Bilanço, <http://haberdessin.com/haber/gundem/iste-30-yillik-bilanco>, 29.01.2013.

²⁷ "Это начало новой эры". Глава курдских сепаратистов призвал повстанцев сложить оружие и покинуть Турцию. 21 марта. 2013. <http://korrespondent.net/world/1529117>

կորուստները, թուրքական պաշտոնական տվյալների համաձայն, կազմում են ավելի քան 140 մարդ, իսկ ՔԲԿ-ինը՝ 204²⁸: Հրապարակման մեջ նշվում է, որ 204 զոհերի մեծամասնությունը ՔԲԿ-ականներ են, սակայն չի բացառվում, որ նրանց մի մասը կարող են լինել քաղաքագրական անձինք քողաբնակ շրջաններից: Եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ մարտական գործողություններն ընթացել են սեփական տարածքում, ՔԲԿ-ի զինյալները չունեն կանոնավոր բանակի զինվածություն և առհասարակ տեխնիկական հագեցվածությամբ զգալիորեն զիջում են թուրքական բանակին, ուստի թվերի այս հարաբերակցությունն ամենևին չի խոսում թուրքական բանակի ու անվտանգության մարմինների օգտին:

Ինչպես գիտենք, թուրքական մամուլն ազատներից չէ աշխարհում և հաճախ բազմաթիվ միջադեպեր քողարկվում են: Վերը բերված տվյալները հենց դա են փաստում: Թուրքական բանակի որակի և մարտունակության մասին լավագույնս խոսում է նաև մեկ այլ ցուցանիշ՝ ինքնասպանությունների թիվը: Թուրքական ՁԼՄ-ների 2012 թ. հրապարակումների համաձայն՝ վերջին 10 տարիներին թուրքական ՁՈՒ-ում ինքնասպան է եղել 934 զինծառայող²⁹: Միայն 2012 թ. ընթացքում այդ թիվը կազմել է մոտ 70 զինծառայող³⁰: Ինքնասպանություն է գործում յուրաքանչյուր 8000-երորդ թուրք զինվորը: Այս ցուցանիշով թուրքական բանակը զիջում է ամերիկյան, իսրայելական և անգամ հայկական բանակին և գերազանցում է միայն ռուսական բանակին: Այն համատեքստում նշենք նաև մեկ այլ կարևոր տեղեկություն, որը վերջերս քննարկվեց մամուլում ևս: «Վերջին մեկ ամսվա ընթացքում թուրքական ՌՕՈՒ-ը լքել են ավելի քան 110 օդաչուներ» հոդվածը բավականին մեծ աղմուկ հանեց Թուրքիայում: Սակայն, ինչպես պարզվեց, դա օրինաչափ են համարում շատ մասնագետներ, քանի որ 2012 թ. ընթացքում թուրքական բանակից հեռացել էին մոտ 1000 սպա, և դա գրե-

թե հաստատուն թիվ է կազմում ամեն տարվա կտրվածքով³¹: Սրանք ցուցանիշներ են, որոնք այս կամ այն կերպ բնորոշում են բանակի իրական մարտունակությունը, ներքին ներուժը և այլ կարևոր հատկանիշներ:

Վերջերս Թուրքիայի պաշտպանության նախարարը խոսել էր նաև այն դեպքերի մասին, որոնց ժամանակ օդում խոցվել էին թուրքական կործանիչներ: Նա խոստովանել է 1983 թ. սեպտեմբերի 14-ի դեպքը, երբ իրաքյան տարածքում խոցվել է թուրքական «F-100» կործանիչը ֆրանսիական «Mirage F1» կործանիչով: Մյուս միջադեպը գրանցվել է 1996 թ. Հոկտեմբերի 8-ին Էգեյան ծովի Սաքրզ կղզու հարավում: Հունական ինքնաթիռների հետ մոտակա օդային մարտեր մղելիս կործանվել էր Թուրքիայի ռազմաօդային ուժերին պատկանող ամերիկյան արտադրության «F-16» կործանիչը: Օդաչուներից մեկը փրկվել էր, իսկ մյուսը՝ ոչ: Թուրքական օդուժը հաճախ է Էգեյան ծովի հատվածում խախտում օդային սահմանը, ինչին ի էգեյան ծովի հատվածում խախտում օդային սահմանը, ինչին ի պատասխան Հունաստանը դիմում է կոպիտ քայլերի: Թուրքական կործանիչն այս անգամ հրթիռահարվել է մեկ այլ ֆրանսիական՝ «Mirage-2000» կործանիչի կողմից³²: Այս օդային մարտը ի դեպ ավիացիայի պատմության մեջ եզակի է նրանով, որ ամերիկյան նշված կործանիչի միակ ապացուցված պարտությունն է, իսկ ֆրանսիական կործանիչի միակ ապացուցված հաղթանակը նմանատիպ մեքենայի նկատմամբ: Ինչպես մենք վերևում արդեն նշեցինք, նման գործողություններ էլի են եղել և սրանք ամբողջը չեն: Նման դեպքերի փաստ կա նաև Խորհրդրային Հայաստանի տարածքում: Սակայն այստեղ էականը դրանց քանակը չէ, այլ այն փաստը, որ մշտապես գտնվելով դրանց քանակը չէ, այլ այն փաստը, որ մշտապես գտնվելով լարված իրավիճակում՝ թուրքական օդուժը երբեք հաղթանակներ չի տարել օդում նույնիսկ հավասարազոր հակառակորդի նկատմամբ:

2014 թ. հունիսի 11-ին «Իրաքում և Լևանտում իսլամական պետության» զինյալները, գրոհ կազմակերպելով Մոսուլի թուրքական հյուպատոսարանի վրա, գերի վերցրին 49 անձի, որից

²⁸ 92 günde bin 707 terörist etkisiz hale getirildi, <http://www.aa.com.tr/tr/turkiye/92-gunde-bin-707-terorist-etkisiz-hale-getirildi/433649>.

²⁹ TSK'da intihar şehit sayisini geçti!, <http://haber.gazetevatan.com/tskda-intihar-sehit-sayisini-gecti/495889/1/gundem>, 28.11.2012.

³⁰ <http://en.haberler.com/soldier-kills-himself-in-fourth-army-suicide-this-248097/>.

³¹ Վերջին մեկ ամսվա ընթացքում Թուրքիայի զինված ուժերը լքել է 110 մարտական օդաչու. փետրվար 12. 2013. <http://168.am/2013/02/12/180012.html>:

³² Վերջին 50 տարում թուրքական ավիացիայի որքա՞ն մարտական ինքնաթիռ են կործանել հարևան երկրները, <http://168.am/2013/03/13/194882.html>, 13.03.2013:

30-ը՝ թուրքական հատուկ նշանակության ուժերի զինձառայողներ, որոնք իրականացրել են հյուպատոսարանի պահպանությունը³³: Հատուկ նշանակության ուժերի կողմից որևէ դիմադրություն ցույց չի տրվել գրոհի ժամանակ, ուղղակի վայր են դրել զենքը և հանձնվել ծայրահեղ իսլամականներին: Միայն 101 օր անց Թուրքիայի իշխանությունները հայտարարեցին, որ հյուպատոսարանի գերիներն անվնաս ազատ են արձակվել Թուրքիայի կողմից իրականացված հատուկ գործողության շնորհիվ: ԻԼԻՊ-ի ձեռքում պահվող 49 թուրք պատանդների ազատման հանգամանքների հետ կապված որոշ հակասություններ ու տարօրինակություններ կան: Ըստ թուրքական մամուլի հրապարակումների՝ ազատ արձակման գործընթացը երկար է ծրագրվել, ինչն իրականացվել է հատուկ գործողության արդյունքում: Սակայն ռազմական հատուկ գործողություն չի իրականացվել, բախում չի եղել: Ազատ արձակումը հնարավոր է եղել տարբեր խողովակներով տարվող բանակցությունների ու ԻԼԻՊ-ին համոզման ճանապարհով: Ինտենսիվագետ էին բանակցությունները, և ազատման նախնական ազդակներ են ստացվել: Իրականացված հատուկ գործողության հետ կապված թուրքական կողմի հայտարարություններն ու մեկնաբանությունները սկզբնական շրջանում հակասական էին, որոնց վերլուծությունը զույգ տվեց և մասամբ հաստատվեց նաև պաշտոնապես, որ ԻԼԻՊ-ի հետ տարվել է բանակցություն, այսինքն՝ հատուկ գործարք³⁴: Նույնիսկ թուրքական ու արտասահմանյան մամուլում լուրեր հրապարակվեցին, որ թուրքական կողմը գերիների վերադարձման հետ կապված ԻԼԻՊ-ին է հանձնել իր տարածքում պահվող զինվորներին, տվել նյութական աջակցություն, իրականագրել սպառազինության մատակարարում և այլն³⁵: Դեռևս այդ գերիների ազատ արձակման գործողությունը բավական շատ մութ կողմեր ունի և հարցականի տակ է դնում թուրքական հատուկ ձառայությունների ու հատուկ նշանակության ուժերի կողմից «փայ-

³³ IŞİD Türk Konsolosluğu'na girdi

<http://www.aksam.com.tr/guncel/isid-turk-konsolosluguna-girdi/haber-315156>

³⁴ Dışişleri Bakanı: Musul'da rehinelere için takas oldu, <http://ilerihaber.org/disisleri-bakani-musulda-rehinelere-icin-takas-oldu/4723/>

³⁵ İngiliz Times: Türkiye 49 rehineyi 180 IŞİD'liyle takas etti, <http://gundem.bugun.com.tr/musul-rehinelere-ile-ilgili-cok-konusulacak-iddia-haberi/1287108>; ANHA: “Türk ordusu bu sabah IŞİD'e silah verdi”, <http://www.sendika.org/2014/09/anha-turk-ordusu-bu-sabah-icide-silah-verdi/>

լուն» որակված գործողության իրականությունը: Այդ գործողությունը եղել է առավելապես քաղաքական, գործարքային, չնայած թուրքական իշխանությունները դա ներկայագրին որպես համաշխարհային նշանակության փայլուն հատուկ գործողություն թուրքական հետախուզության ու հատուկ նշանակության ուժերի մասնակցությամբ³⁶:

Թուրքական բանակը, իհարկե, տարածաշրջանի հզոր բանակներից մեկն է: Այն մեծ է իր քանակով, տարեցտարի ավելի է զինվում՝ շեշտադրում կատարելով նորագույն զինատեսակների վրա: Թուրքական բանակի ուժեղ կողմերից կարելի է համարել նաև այն հանգամանքը, որ բանակի սպայակազմի զգալի մասը լավ կրթված է, որոշ մասը փայլուն կրթություն է ստանում նաև արևմտյան ռազմական հաստատություններում: Սակայն բնականաբար թուրքական բանակը ևս լրջագույն խնդիրներ ունի: Թուրքական բանակի ամենամեծ խնդիրները բխում են նաև նրանից, որ այդ բանակը բավականին մեծ է: Այսինքն՝ հարցն այն է, որ ոչ բոլոր երկրները կարող են պահել հսկայական, բայց լավ սպառազինված, պատրուղ են պահել հսկայական բանակ: Ինչպես մենք նշեցինք, ռաստված ու մարտունակ բանակ են, սակայն այդ նույն սպաներից շատերը լավ կրթված են, սակայն այդ նույն սպաներն ահա արդեն ավելի քան 40 տարի է՝ ոչ մի մարտական գործողության չեն մասնակցել: Հատկապես խոսքը վերաբերում է լայնածավալ մարտական գործողություններին, որտեղ կիրառվում են մեծ ստորաբաժանումներ: Թուրքական բանակն կիրառվում են մեծ ստորաբաժանումներ: Թուրքական բանակն անգամ մեկ դիվիզիայի կազմով մարտական գործողության իրական փորձ չունի: Ծոցի պատերազմի ժամանակ թուրքական ԳՇ-ը դեմ դուրս եկավ թուրքական բանակի ծավալուն ներգրավմանը՝ հղում կատարելով այն հանգամանքի վրա, որ նույնիսկ սեփական սահմանների մոտ բանակն ի վիճակի չէ նույնիսկ սեփական սահմանների մոտ բանակն ի վիճակի չէ բացազատելու, ապահովելու և կազմակերպելու գործողություններ անգամ 100-150 հազար թվականի համար: Ընդհանուր առմամբ, 1990-ականների սկզբներին թուրքական բանակի մարտական պատրաստության ու ռազմական գործողություններ վարելու առումով «ուղենիշային» փորձառություն եղավ ՆԱՏՕ-ի կազմում Ծոցի պատերազմին Թուրքիայի մասնակցու-

³⁶ Հոկտեմբերյան Լ., 49 թուրք գերիները, չստացված թուրքական էստեբեն և մանևրելու խաղաքարտը, <http://armenpress.am/arm/news/776366/49-turq-gerinery-chstacvats-turqakan-enteben-ev-manevrelu.html>.

թյունը³⁷: Դեռ պատերազմից առաջ թուրքական ՁՈւ-ի ԳՇ-ը խիստ զգուշավոր դիրքորոշում որդեգրեց Ծոցի պատերազմին Թուրքիայի մասնակցության հարցում: Թուրքական զինվորական վերնախավը բացահայտ կասկածանքով էր վերաբերվում իր տարածքներից դուրս ռազմական ուժեր կենտրոնացնելու և պահելու կամ նույնիսկ Իրաքի հետ սահմանին լայնամասշտաբ արագընթաց, մոբիլ գործողություններ իրականացնելու հնարավորություններին ու կարողություններին: Եվ իրականում, Ծոցի պատերազմն ակնհայտ դարձրեց Թուրքիայի ՁՈւ-ի ժամանակակից չափորոշիչներով մարտական գործողություններ վարելու անպատրաստությունը³⁸: Ընդ որում, այն ՆԱՏՕ-ի եզակի երկրներից էր, եթե ոչ միակը, որը ռազմական գործողությունների առումով չհամապատասխանեց այդ պահանջներին: Փաստորեն, Ծոցի պատերազմում Թուրքիայի մասնակցությունը և զինուժի տեղաշարժը 1974 թ. Կիպրոսի հյուսիսային հատվածի գրավումից հետո ամենամեծն էր, ինչն էլ իր ցույց դրեց թուրքական բանակի թերությունները:

Քրդական զինյալների դեմ պայքարը լայնածավալ մարտական գործողություններ չէն, և բացի այդ էլ անգամ այդ իրավիճակում ձեռքբերումները, մեղմ ասած, այնքան էլ փայլուն չեն: Մարտական փորձը բանակների համար չափազանց կարևոր է: Այստեղ հարկավոր է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ թուրքական բանակը ՆԱՏՕ-ի կազմում ավանդաբար ամենավատ սպառազինությունն է ունեցել: Բավական է նշել, որ մինչև վերջերս թուրքական բանակը հեռահար զենիթահրթիռային համալիրներ չուներ, այն ժամանակ, երբ Հոլանդիան նման համալիրներ ստացել է 1990-ական թթ. կեսերին: Թուրքական բանակի հրասայլերի ավելի քան կեսը մինչև օրս 1960-ականների ամերիկյան մեքենաներ են: Թուրքական բանակի կառուցվածքը մինչև 2010-2012թթ. Հին, արդեն վաղուց իրեն չարդարացրած գունդ-դիվիզիա-կորպուս մոդել է: Եվ սա այն դեպքում, երբ արևմտյան բոլոր բանակներն այս ամենից հրաժարվել էին դեռ 1990-ականներին: Որպեսզի ընթերցողն ավելի հստակ պատկերացնի, թե ինչ է նշանակում այս ամենը, բերենք մի օրինակ: Եվրոպական բանակները,

որոնք իրենց մակարդակով թուրքականից մի գլուխ բարձր են, 2011 թ. լիբիական պատերազմում լիարժեք ձախողում ապրեցին: Խնդիրն այն է, որ այդ բոլոր բանակներն առանց ամերիկյան բանակի, որը բոլորի հիմնական մատակարարն է ու կազմակերպիչը, դատապարտված են: Դրանցից ոչ մեկը չկարողացավ ցանցակենտրոն ռազմագործողություն իրականացնել անգամ սահմանափակ տարածքների վրա, փոքր ուժերով: Թուրքական բանակը, իր տեխնիկական հնարավորություններով և փորձով զիջելով անգամ այդ բանակներին, բնականաբար, շատ ավելի համեստ մարտական հնարավորություններ ունի:

Ներկայում թուրքական բանակն անցնում է փոխակերպումների լայն գործընթաց՝ կառուցվածքային-կազմակերպչական և սպառազինության առումներով: Թուրքական ՁՈՒ-երի կազմակերպման ու կառուցվածքային փոփոխությունների առումով վերջնական կողմնորոշում կամ հստակեցում դեռևս անկատար է: 1990-չկա, և այն գտնվում է ուսումնասիրությունների դաշտում: Սկսած, նոր մարտահրավերների ու սպառնալիքների ի հայտ գալուն զուգահեռ, նաև ռազմական ոլորտում սկսվեց հետմոդեռնի ժամանակաշրջան, որը կարողացան արևմտյան մի շարք երկրներ: Թուրքական բանակն էլ իր հերթին սկսեց արդիականացման ու փոխակերպման մի գործընթաց, որը սակայն մինչև օրս չի ավարտվել և նախնական փուլում է գտնվում:

Բանակների մարտունակության մասին հնարավոր կլինի խոսել միայն ռազմական գործողությունների պարագայում: Ինչ վերաբերում է մամուլում և տարբեր վերլուծականներում թուրքական բանակի՝ տարածաշրջանում ամենամարտունակն ու հզորը հանդիսանալու գնահատականներին, ապա դրա չափուհզորը հանդիսանալու գնահատականներին, ապա դրա չափուհզորը մնում է զորամիավորումների կառավարման համակարգերի և փորձի հարցը:

- թուրքական բանակը, արևմտյան բանակների հետևորդը հանդիսանալով հանդերձ, ունի մեծաքանակ հին սպառազինություն,
- մինչև վերջերս դեռ ուներ գունդ-կորպուս-դիվիզիա կազմի մոդել,

³⁷ Ali Karaosmanoğlu, The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey, Journal of International Affairs, Vol. 54, No. 1, Fall 2000, p. 211:

³⁸ Նույն տեղում, էջ 30:

- այն երբեք լայնածավալ մարտական գործողությունների չի մասնակցել, զորամիավորումներն իրական բացազատում չեն իրականացրել
 - բարձր սպայակազմը մարտական գործողությունների վարման փորձ չունի,
 - բանակն արևմտյան բանակներին հատուկ մարտական գործողություններ վարելու համար թույլ հագեցած է ապահովման և ղեկավարման համակարգերով:
- 1974 թ. Կիպրոսի ռազմագործողությունը սահմանափակ էր իր բնույթով ու մասշտաբներով: Հյուսիսային Իրաքում անդրսահմանային գործողությունները ևս չեն կարող տալ թուրքական բանակի մարտական պատրաստության իրական պատկերը, քանի որ դրանք կրում էին սահմանափակ ու անհավասար բնույթ: Ինչ վերաբերում է Թուրքիայի տարածքում քուրդ զինյալների դեմ մոտ 30-ամյա գործողությունների փորձին, ապա կարելի է նշել բազմաթիվ ձախողումների մասին, իսկ թուրքական բանակի կորուստների թիվը նույնպես խոսուն փաստ է:

Թուրքական բանակը լայնամասշտաբ ռազմական գործողությունների պարագայում անպայմանորեն հաշվի է առնում ՆԱՏՕ-ի իր դաշնակիցների հետ համատեղ գործողությունների անհրաժեշտությունը, այն է՝ թուրքական բանակը դեռևս լայնամասշտաբ ռազմական գործողությունների համար ապավինում է իր դաշնակիցների աջակցությանը՝ թե՛ սպառազինության և թե՛ կառավարման առումներով:

Վերջին շրջանում հատկապես թուրքական տարբեր լրատրվամիջոցներով անընդհատ ներկայացվում են Թուրքիայի զինված ուժերի հզորությունը, առկա սպառազինությունը և համեմատություններ արվում Սիրիայի ռազմական ներուժի հետ՝ հիմնավորելով Թուրքիայի ակնհայտ առավելությունը: Իհարկե, թվաքանակի և սպառազինության առումով թուրքական բանակը առաջատար է, սակայն դա դեռ բավական չէ մարտունակության ապահովման համար, որովհետև այն իր մեջ բավական շատ բաղադրիչներ ունի, և թուրքական բանակի հիմնական խնդիրն այսօր էլ մնում է զորամիավորումների կառավարման համակարգերի և փորձի հարցը, որի մասին բարձրաձայնել են մի շարք թուրք զինվորականներ ու փորձագետներ: Այլ խոսքով՝ թուրքական բանակի հզորության կարծրատիպի հիմքում դեռևս ընկած են մեծ թվաքանակը և ՆԱՏՕ-ի անդամ լինելը:

ԱՂԱՎՆԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՉԻՆ-ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈԱԶՏԱՎԱՐԱԿԱՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Չին-թուրքական ռազմավարական համագործակցության հասարպումը

Թուրքիայի Հանրապետության (ԹՀ) և Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության (ՉԺՀ) միջև դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվել են 1971թ. օգոստոսի 4-ին¹, սակայն երկու երկրների միջև հարաբերությունները սկսել են զարգանալ միայն 1980-ականներից² և առավել ակտիվանալ 1990-ականների սկզբից³:

2000-ականների սկզբից Թուրքիայի բազմավեկտոր արտաքին քաղաքականության օրակարգում կարևոր տեղ սկսեց զբաղեցնել արևելասիական և խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանի երկրների, մասնավորապես Չինաստանի հետ հարաբերությունների զարգացումը, որն աստիճանաբար վեր էր ածվում համաշխարհային նոր ուժային կենտրոնի⁴:

¹ Rosita Dellios and Nadir Kemal Yilmaz, Turkey and China: A Study in Symmetry, Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia), Shanghai International Studies University, Vol. 2, No. 1, 2008, p. 16.
² John C.K. Daly, Sino-Turkish Relations Beyond the Silk Road, Association For Asian Research, New York, 04.05.2007. <http://www.asianresearch.org/articles/3005.html>
³ Вэнь Цзябао провел переговоры с турецким коллегой по развитию двусторонних отношений и укреплению сотрудничества, Russian.News.Cn, 08.10.2010., <http://russian.news.cn/china/2010-10/08/c1354774.htm>
⁴ Andrew McGregor, Arming for Asymmetric Warfare: Turkey's Arms Industry in the 21st Century, The Jamestown Foundation, June 2008, p. 2, http://www.jamestown.org/uploads/media/Jamestown-McGregor_TurkishArmsIndustry.pdf

միջև հարաբերությունները վատթարացան: Միջադեպից հետո Իսրայելը, ապա նաև ԱՄՆ-ը հրաժարվեցին մասնակցել վերոնշյալ զորավարժություններին¹⁴:

Ըստ էության «Անատոլիական արծիվ»-ը ՆԱՏՕ-ի անդամ-երկրի հետ Պեկինի կողմից երբևէ անցկացրած առաջին զորավարժություններն էին, որոնք առաջացրին Արևմուտքի մտահոգությունը, հատկապես ամերիկյան և ՆԱՏՕ-ական տեխնոլոգիաները Չինաստանի ձեռքն անցնելու առնչությամբ¹⁵: Սակայն, ըստ ԱՄՆ-ի պաշտպանական գերատեսչության ներկայացուցչի, Անկարան հավաստիացրել էր Վաշինգտոնին, որ ձեռնարկել է բոլոր միջոցառումները ՆԱՏՕ-ի և ԱՄՆ-ի ռազմական տեխնոլոգիաների գաղտնիության պաշտպանության համար և խոստացել, որ ԱՄՆ-ում արտադրված «F-16» տեսակի ռեակտիվ ինքնաթիռները չեն օգտագործվի զորավարժանքների ընթացքում¹⁶:

Չնայած Թուրքիան ձեռնպահ մնաց ուսումնավարժանքների ընթացքում իր առավել առաջադեմ «F-16» ռեակտիվ ինքնաթիռներն օգտագործելուց՝ սահմանափակվելով միայն «F-4» տեսակով, այնուհանդերձ Չինաստանի հետ ռազմական կապերն այդպիսի մակարդակի բարձրացնելու ուղղությամբ Անկարայի որոշումը վկայում էր Թուրքիայի արտաքին ռազմավարության մեջ նոր գերակայությունների հնարավոր ուրվագծման մասին¹⁷:

Իր հերթին Պեկինի մասնակցությունն «Անատոլիական արծիվ 2010»-ին խոսում էր Մերձավոր Արևելքում (ՄԱ)՝ Չինաստանի անմիջական աշխարհագրական սահմանագծից դուրս, ՉՏՀ-ի ժողովրդական ազատագրական բանակի (ԺԱԲ) կողմից երկարաժամկետ միջակայքում մարտական առաքելություն

ծավալելու կարողության և արշավային մարտական հնարավորությունների աճի մասին¹⁸:

Չորավարժանքների ընթացքում չինական ԺԱԲ-ի և թուրքական հատուկ ուժայինների գործադրած գրոհային մարտավարությունն իրականացվում էր ապստամբական և ահաբեկչական շարժումների ապաստանման համար բարենպաստ համարվող և բլրաշատ ու լեռնային (չբացահայտված) տարածքում¹⁹:

Հարկ է նշել, որ Թուրքիա տանող ճանապարհին ԺԱԲ-ի օդուժի ինքնաթիռները վերալիցքավորվեցին Պակիստանում և Իրանում: Սա Իրանի Իսլամական Հանրապետության պատմության մեջ երկրի տարածքում օտարերկրյա ռազմական ինքնաթիռների իրականացրած առաջին վայրէջքի և վերալիցքավորման դեպքն էր²⁰: Օբամայի վարչակազմը քննադատեց Թուրքիային՝ Պակիստանի և Իրանի տարածքով չինական կործանիչ ինքնաթիռներ ուղարկելու հարցում Իրանի հետ ռազմական համաձայնության գալու համար²¹: Իրականում Իրանի առնչությամբ Արևմուտքի մտահոգություններն անհիմն չէին, եթե հաշվի առնենք այն փաստը, որ 2010 թ. հոկտեմբերի 28-եթե հաշվի առնենք այն փաստը, որ 2010 թ. հոկտեմբերի 28-ից նոյեմբերի 4-ն Իրանի հարցով Չինաստան այցելած թուրքից նոյեմբերի 4-ն Իրանի հարցով Չինաստան այցելած թուրքից հարտգործնախարար Դավութօղլուի հայտարարության համաձայն՝ կողմերը մանրամասն քննարկել էին Իրանի միջուկային ծրագրի խնդիրը, և նրանց տեսակետները բավականին համընկնում էին²²:

Որոշ վերլուծաբանների կարծիքով չին-թուրքական զորավարժանքները ցույց տվեցին, որ Թուրքիան կարող էր հիմնովին փոխել իր արտաքին քաղաքականության և անվտանգության ռազմավարությունը՝ քուրդ անջատողականների նկատմամբ շարունակական ճնշման հարցում չինական ազդե-

¹⁴ Китайская сторона осуждает Израиль за нападение на караван турецких судов с гуманитарными грузами для сектора Газа, Жэньминь Жибао, 01.06.2010. <http://russian.people.com.cn/31521/7006714.html>

¹⁵ Chris Zambelis, Sino-Turkish Strategic Partnership: Implications of Anatolian Eagle 2010; European Dialogue, European Energy Security and Related Issues, 19.01.2011, p. 9. <http://eurodialogue.org/eu-central-asia/Sino-Turkish-Strategic-Partnership-Implications-of-Anatolian-Eagle-2010>

¹⁶ Анкара меняет Израиль и США на Китай и Иран, նշվ. աշխ., էջ 1:

¹⁷ Saban Kardas, Turkey Seeks Closer Economic and Strategic Ties with China, Eurasia Daily Monitor, Vol.: 7 Issue: 186, The Jamestown Foundation, 15.10.2010, p. 1. [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=37038](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=37038)

¹⁸ Chris Zambelis, Sino-Turkish Strategic Partnership: Implications of Anatolian Eagle 2010, նշվ. աշխ., էջ 9:

¹⁹ Xinhua News Agency, 9.11.2010; South China Morning Post, Hong Kong, 09.11.2010.

²⁰ «Турецкий Гамбит»: потери на Западе – выигрыши на Востоке?, Українська національна асамблея (УНА-УНСО), 06.12.10. <http://una-unso.in.ua/?p=14461>

²¹ Growing Ties between Turkey, China, Iran Worry Israel and U.S., Haaretz Daily Newspaper, 07.10.2010. <http://www.haaretz.com/print-edition/news/growing-ties-between-turkey-china-iran-worry-israel-and-u-s-1.317583>

²² Chris Zambelis, Sino-Turkish Strategic Partnership, նշվ. աշխ., էջ 11:

ցիկ աջակցությունը ստանալու դիմաց²³: «Անատոլիական Արծիվ 2010»-ը նախադեպ կարող էր ծառայել Չինաստանի և Թուրքիայի միջև հետագա համատեղ զորավարությունների, զինվորականների վերապատրաստման և համագործակցության այլ ձևերի զարգացման համար: Արևմտյան վերլուծաբանները հնարավոր սցենարներ էին առաջ քաշում չին-թուրքական զորավարությունների շարունակման հնարավորության և հակաարևմտյան պետությունների ցանցի հետագա ճյուղավորման վերաբերյալ²⁴:

Որոշ փորձագետներ գտնում էին, որ Չինաստանը ցանկանում էր ջերմացնել Թուրքիայի հետ հարաբերությունները թուրք զինվորականության հետ անմիջական համագործակցություն հաստատելու միջոցով՝ միաժամանակ խուսափելով ուղղորակյալ հիմնախնդրի սրումից: Ենթադրվում էր, որ զորավարությունները կարող էին մեծացնել Չինաստանի նկատմամբ «Թուրքիայի լծակները»՝ ուղղորների «վիճակը բարելավելու» նպատակով²⁵:

Թուրքիայի արձագանքը 2009 թ. ամռանը Սինցզյան-Ույղուրական ինքնավար մարզում (ՍՈՒԻՄ) տեղի ունեցած միջադեպերի վերաբերյալ

Մինչև ԽՍՀՄ-ի փլուզումը, ուլղուրների և Սինցզյանի թուրքախոս այլ էթնիկ խմբերի հետ պատմամշակութային ընդհանրությունից ելնելով, Թուրքիան ոչ միայն հնարավորություն էր տվել ուլղուր վտարանդիներին բնակություն հաստատելու իր տարածքում, այլև սատարելու էր ՉԺՀ-ի դեմ անջատողական շարժմանն ուղղված պայքարում ուլղուրական առավել ակտիվ, այսպես կոչված, «Արևելյան Թուրքեստանի ազատագրական

²³ Jorge Benitez, A Coming Sino-Turkish Axis?, Atlantic Council, Washington, 10.12.2010, <http://www.acus.org/natosource/coming-sino-turkish-axis>

²⁴ Michael Auslin, A Coming Sino-Turkish Axis?, Ankara is Turning away from Israel and Cozying up to China. The Wall Street Journal, 08.12.2010. <http://online.wsj.com/article/SB100014240527487034935045760073835299942.html>

²⁵ Turkey-China Military Exercises: What Do They Mean for the Uyghurs?, China-Defense-mashup, 04.11.2010, p. 1-2. <http://www.china-defense-mashup.com/turkey-china-military-exercises-what-do-they-mean-for-the-uyghurs.html>

շարժման» (ԱԹԱՇ) կենտրոնակայանի հիմնադրման և թուրքական բանակի ուսումնավարական ծրագրեր ուղղորների ընդգրկման գործին:

Ավելին, Ստամբուլում 1976 թ. հիմնադրված «Արևելյան Թուրքեստանի հիմնադրամի»²⁶ աջակցությամբ «ԱԹԱՇ»-ը 1987 թ. պաշտոնապես ճանաչվել էր ոչկառավարական կազմակերպություն: «Ուլղուրստան պետության» տարածքը ևս սահմանվել էր Ստամբուլում 1996 թ. կայացած ուլղուրական համաշխարհային հետնաբեմում: Ընդ որում, նշվում էր, որ «Ուլղուրստանի» հիմնադրման համար անհրաժեշտ է պայքարել բոլոր մատչելի, ընդհուպ զինված միջոցներով²⁷:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո Կենտրոնական Ասիայում Պեկինի ռազմավարական դիրքերին առավել մեծ վտանգ սկսեց ներկայացնել տարածաշրջանում գլխավոր դերակատարության հավակնող և ուլղուր ազգայնականության գլխավոր հովանավոր համարվող Թուրքիան, որը ոչ միայն բարոյաժողովրդական ու կրոնական, այլև ֆինանսական ու ռազմական աջակցություն էր ցուցաբերում նրանց:

Այնուհանդերձ, XX դարի վերջին Պեկինը փորձում էր իր «հարաբերությունները բարելավել» Թուրքիայի հետ՝ համագործակցելով ոչ միայն երկկողմանի հիմնախնդրների կարգադրման, այլև Թուրքիայում ուլղուրների գործունեությանը գավորման, այլև Թուրքիայում ուլղուրների գործունեությանը վերջ դնելու ուղղությամբ: 2000 թ. փետրվարի 14-ին երկու երկրների միջև պետական անվտանգության ոլորտում համագործակցության վերաբերյալ ստորագրված համաձայնագրով գործակցության վերաբերյալ ստորագրված համաձայնագրով հակապայմանավորվածություն էր ձեռք բերվել Թուրքիայում հակապայմանավորվածությունների դեմ պայքարի չինական ահաբեկչական գործողությունների դեմ պայքարի ուղղությամբ: Իսկ 2002 թ. ապրիլի 15-ին ՉԺՀ-ի Պետխորհրդի վարչապետի՝ Անկարա կատարած այցի ընթացքում Թուրքիայի

²⁶ Yitzhak Shichor, Ethno-Diplomacy: The Uyghur Hitch in Sino-Turkish Relations, Policy Studies 53, East-West Center, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, 2009, p. 18. <http://www.eastwestcenter.org/fileadmin/stored/pdfs/ps053.pdf>

Ըստ ուլղուր անջատողականների՝ «Ուլղուրստան պետություն» աշխարհային ուլղուր անջատողականների ոչ միայն Սինցզյանի ողջ տարածքը, այլև 7 հազար բնակչություն ունեցող ընդհուպ ուլղուրական մարզի Չիլիկի շրջանն ու Ղրղըզստանի Ղազախստանի արևմտյան մասերի շրջանները:

²⁷ А. Рузиев, Синьцзянский сепаратизм. По китайскому монстру могут ударить уйгурской дубиной, Центр Азия, 15.05.2002. <http://www.centrasia.ru/news2.php?st=1021443240>

վարչապետ Բյուլեթ Էջևիթը պատրաստակամություն հայտնեց չինական կազմակերպությունների հետ հակահարեկչական պայքարի խորացման ուղղությամբ²⁸:

Այնուհանդերձ, թուրքական կառավարությունը, մասնավորապես Թուրքիայի վարչապետը, խիստ քննադատությամբ և դատապարտմամբ հանդես եկավ Սինցզյանում 2009 թ. ամռանը տեղի ունեցած անկարգությունների կապակցությամբ՝ որակելով դրանք որպես Չինաստանի իշխանությունների կողմից ուլղուր մուսուլմանների նկատմամբ իրականացված «ցեղասպանություն»²⁹:

Պաշտոնական Պեկինն անմիջապես հակադարձեց Անկարային՝ ընդգծելով, որ Սինցզյանի խնդիրը բացառապես ՉԺՀ-ի ներքին գործն է³⁰: Չինական մամուլում Թուրքիայի պատմական հիշողությունը թարմացնող հոդվածներ տպագրվեցին՝ XX դարի սկզբին հայերի ցեղասպանության փաստի հետ կապված: Իսկ «Reuters»-ն անդրադարձավ «ցեղասպանության» հարցում Չինաստանի դեմ Էրդողանի մեղադրանքին՝ մատնանշելով, որ ցեղասպանություն որակման հանդեպ զգայուն են հատկապես Թուրքիայում, քանի որ վերջինս չի ճանաչում Առաջին աշխարհամարտի տարիներին օսմանյան թուրքերի իրականացրած հայերի սպանոն իբրև ցեղասպանություն³¹:

Հոնկոնգի «Asia Sentinel»-ի սյունակագիր Սիլվիա Հուին ոչ միայն անհերթություն համարեց Էրդողանի կողմից ցեղասպանություն եզրն օգտագործվելը, այլև ակնարկեց հայերի

²⁸ Китай, Факты и цифры 2003, Издательство «Синьсин», Пекин, стр. 94.

²⁹ Emrullah Uslu, Ankara's Reaction to Xinjiang Crisis Raises Bilateral Tension, Eurasia Daily Monitor, The Jamestown Foundation, Vol. 6, Issue: 135, 15.07.2009, p. 1. [³⁰ Turkish PM Erdogan Likens Xinjiang Violence to 'Genocide', FRANCE 24 International News, 10.07.2009. <http://www.france24.com/en/20090710-turkish-pm-erdogan-xinjiang-violence-genocide-turkey-uighurs-han-trade-beijing-china>](http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews[tt_news]=35268&tx_ttnews[backPid]=485&no_cache=1; Today's Zaman, 16.07.2009.</p>
</div>
<div data-bbox=)

³¹ **Daren Butler**, Turkish PM 'Genocide' Comment Triggers China Ties Concern, Reuters, 15.07.2009. <http://blogs.reuters.com/global/2009/07/15/turkish-pm-genocide-comment-triggers-china-ties-concern/>

հանդեպ օսմանյան թուրքերի իրականացրած XX դարի առաջին ցեղասպանության մասին³²:

Թափանցիկ ակնարկներ արվեցին նաև Թուրքիայում քրդերի իրավունքների ոտնահարման և Պեկինի կողմից Անկարայի դեմ քրդերի հետ ունեցած կապերն օգտագործվելու անհրաժեշտության ուղղությամբ³³: Չինական պաշտոնական լրատվամիջոցները, քննադատելով Էրդողանին՝ «Պեկինին առաջարկում էին փոխել վերաբերմունքը Քրդական Աշխատավորական կուսակցության նկատմամբ և պաշտպանել վերջինիս անկախության ձգտումը»³⁴: ՉԺՀ-ի համացանցային ֆորումներն առաջին անգամ իրենց ձայնը բարձրացրին ի պաշտպանություն քուրդ անջատողականների³⁵:

Հռետորական հարցադրմամբ հանդես եկավ նաև Թուրքիայում ՉԺՀ-ի դեսպանը, թե այդ ինչպես պատահեց, որ միջադեպերը տեղի ունեցան հատկապես Թուրքիայի նախագահ Աբդուլլահ Գյուլի՝ 2009 թ. Սինցզյան կատարած այցից անմիջապես հետո³⁶:

Հարկ է նշել, որ պաշտոնական Պեկինի համոզմամբ 2009 թ. հուլիսյան անկարգությունների հետևում կանգնած էր դրսից հովանավորվող «Ույղուրների համաշխարհային կոնգրես» անջատողական կազմակերպությունը³⁷: ՍՈՒԻՄ-ի կառավարության ղեկավար Նուր Բեքրիի տեսակետի համաձայն՝ Չինաստանի իշխանություններին մարտահրավեր էին նետել «չարիքի երեք ուժերը»՝ ահաբեկչությունը, ծայրահեղականությունը և անջատողականությունը: Նրա կարծիքով կազմակերպված բնույթ կրող անկարգությունների հետևում կանգնած

³² Sylvia Hui, 'Genocide' in Xinjiang, Asia Sentinel, 13.07.2009. http://www.asiasentinel.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=1966

³³ Ambassador Gong Xiaosheng: Friendship and Cooperation between China and Turkey in Line with Our Common Interests, Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Turkey, 03.08.2009. <http://tr.china-embassy.org/eng/ztx/t576720.htm>

³⁴ People's Daily, 14.07.2009.

³⁵ Չինաստանը պետք է հակադարձի Թուրքիային, «ԱԶԳ» օրաթերթ #137, 23.07.2009 http://www.azg.am/wap/?nl=AM&id=2009072304&Base_PUB=0

³⁶ Ambassador Gong Xiaosheng: Friendship and Cooperation between China ..., նշվ. աշխ., էջ 1:

³⁷ В китайском Урумчи введен комендантский час, Известия, 07. 07.2009. <http://izvestia.ru/news/454126>

էր վերոնշյալ Կոնգրեսի առաջնորդը՝ տարագրության մեջ գտնվող Ռաբիա Քադիրը³⁸:

Ամեն դեպքում հարկ է նկատել, որ Թուրքիան շահագրգռված չէր Չինաստանի հետ հարաբերությունները սրելով: Անկարան հաշվի էր առնում ԱՄՆ-ի, ՆԱՏՕ-ի և Եվրոպայի՝ Թուրքիայի հետ հարաբերություններում նկատվող լարվածությունը և վերջին տարիներին ՄԱ-ում ԱՄՆ-ի վարած քաղաքականության հարցում ունեցած տարածայնությունները, ԵՄ-ի անդամակցության հարցում Թուրքիային մերժումը և մի շարք այլ գործոններ: Թուրք ռազմավարների կարծիքով Չինաստանը Թուրքիայի համար նույնքան կարևոր էր, որքան ԱՄՆ-ը, ԵՄ-ը, Ճապոնիան՝ շնորհիվ միջազգային հարաբերություններում զբաղեցրած դիրքի և համաշխարհային գերտերության վերածվելու հեռանկարի³⁹: Չինաստանը Թուրքիայում, ինչպես նաև ՄԱ-ի մի շարք այլ երկրներում, ընկալվում է իբրև միջազգային խնդիրներում իր ազդեցությունն աստիճանաբար ընդլայնող և ԱՄՆ-ի գերիշխանությանը հետագայում մարտահրավեր նետող տերություն: Ուստի, թուրք փորձագետները կարծում էին, որ տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման նկատառումներից ելնելով՝ Թուրքիան Շանհայի համագործակցության կազմակերպությունում դիտորդի կարգավիճակ ստանալու դիմաց կարող է Չինաստանին առաջարկել ռազմավարական կամուրջի իր դիրքերը, ինչպես նաև Սինցզյանի ահաբեկչության դեմ պայքարում իր համագործակցությունը⁴⁰: Փոխարենը Անկարան ակնկալում էր ապահովել Պեկինի միջազգային աջակցությունը հայկական, Բրդական աշ-

³⁸ И. Антонов, А. Максимов, В Китае появились своя Ичкерия, Известия, 06.07.09 <http://www.izvestia.ru/world/article3130358/>

1999 թ. օգոստոսին Ռաբիա Քադիրը ձերբակալվեց և 8 տարվա ազատազրկման դատապարտվեց, իսկ ընտանիքն արտաքսվեց ԱՄՆ: Այս մասին տե՛ս China's Fearful Muslim Minority, Relations with China's Ethnic Minorities are Tense, BBC News, 08.01.2002.

³⁹ Tao Zan, Uncertainty and Ambiguity: Turkey's Perception on the Rise of China, Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia), Shanghai International Studies University, Vol. 3, No. 1, 2009, p. 76. <http://mid-east.shisu.edu.cn/picture/article/33/b7/b8/acaf1bd24175a68760eeb598408c/27031900-592a-49a3-ac7d-f03e69158b2c.pdf>

⁴⁰ Նույն տեղում, էջ 78:

խատավորական կուսակցության և Կիպրոսի հետ ունեցած հիմնախնդիրներում⁴¹:

Թուրքիայի և Չինաստանի դիրքորոշումը միջազգային որոշ հիմնախնդիրների շուրջ

Անկարայի և Պեկինի դիրքորոշումները համընկնում էին նաև Իրանի միջուկային խնդրի հարցում⁴², որը պայմանավորված էր ոչ միայն Իրանում Չինաստանի էներգետիկ ու ներդրումային շահերով, այլև չին-ամերիկյան մրցակցության համատեքստով՝ իբրև հակակշիռ Վաշինգտոնի կողմից Թայվանին շարունակ ցուցաբերվող ռազմաքաղաքական աջակցության և Ասիախաղաղովկիանոսյան տարածաշրջանում Պեկինի կենսական շահերի դեմ ամերիկյան սպառնալիքների⁴³:

Հարկ է նշել, որ Պեկինը սատարեց Թուրքիայի, Պակիստանի և Աֆղանստանի միջև հակահարեկչական պայքարում իրականացվող համագործակցությունը՝ կիսելով Աֆղանստանում ու Պակիստանում ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի ռազմական գործողությունների և տարածաշրջանային անկայունության հարցում Անկարայի հետ ունեցած ընդհանուր մտահոգությունները⁴⁴:

Ինչ վերաբերում է վերջին շրջանում ՄԱ-ում տեղի ունեցող զարգացումներին և այսպես կոչված «Արաբական գարնան» նկատմամբ երկու պետությունների զբաղեցրած դիրքորոշմանը, ապա արաբական երկրների (որտեղ Պեկինն ունի էներգետիկ և ներդրումային շահեր, որոշ երկրների հետ՝ էներգետիկ և ներդրումային մակարդակի հասնող համագործակցություն) ռազմավարական մակարդակի հասնող համագործակցություն նկատմամբ Պեկինն Անկարային տրամագծորեն հակառակ

⁴¹ Ümit Nazmi Hazir, The Two Actors of Regional and Global Change: Turkey and China, Institute of Strategic Thinking, 12.03.2012. <http://www.sde.org.tr/en/news/1810/the-two-actors-of-regional-and-global-change-turkey-and-china.aspx>

⁴² Chris Zambelis, Sino-Turkish Strategic Partnership, նշվ. աշխ., էջ 11:

⁴³ Chris Zambelis, Shifting Sands in the Gulf: The Iran Calculus in China-Saudi Arabia Relations, China Brief, The Jamestown Foundation, Vol. X, Issue 10, 13.05.2010, p. 5. http://www.jamestown.org/uploads/media/cb_010_43.pdf.

⁴⁴ Davutoğlu's Visit and Shifting Turkish-Chinese Relations, Institute of Strategic Thinking, Ankara, 06.05.2011. <http://www.sde.org.tr/en/news/1484/davutoglus-visit-and-shifting-turkish-chinese-relations.aspx>

նամյակների ընթացքում կդառնա համաշխարհային տնտեսության հիմնական շարժիչ ուժն ու առանցքը:

Այդ կերպ Թուրքիան կարծես որոշել է ընդգծել ԱՄՆ-ի գերակայության շուրջ կառուցված տնտեսական և ֆինանսական աշխարհակարգում անկախ քաղաքականություն վարելու իր ցանկությունը: Պատահական չէ, որ թուրք ղեկավարները տարբեր առիթներով ընդգծում են, որ համաշխարհային տնտեսության ծանրության կենտրոնը տեղափոխվում է Ասիա, հետևաբար ավանդաբար արևմտյան աշխարհին ինտեգրված Թուրքիան այժմ պետք է վերանայի իր տնտեսական ու քաղաքական առաջնահերթությունները:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԻՍՐԱՅԵԼՅԱՆ

ՆԵՌՈՍՄԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐՈՒՄ

Օսմանյան կայսրության հանդեպ կարոտախտը մշտապես հանդիսացել է Թուրքիայի իսլամամետ շարժումների ու կուսակցությունների բնորոշիչը¹: Առաջին անգամ «նեոսմանականություն» եզրը ասպարեզ եկավ Թուրքուօ Օզալի նախագահության շրջանում (1989-1993 թթ.): Եզրի հեղինակն Օզալի խորհրդական, լրագրող Ջենգիզ Չանդարն էր, ով առաջարկում էր արտաքին քաղաքական բազմամյա թնջուկները լուծել Օսմանյան կայսրության օրինակով՝ օգտագործելով բազմամշակութայնության գաղափարներն ու տնտեսական ինտեգրումը²: Ասել է թե նախատեսում էր գաղափարներն օգտագործել որպես «ճանապարհային քարտեզ» գործողությունների համար: Նեոսմանական արտաքին քաղաքականության գծերը բնորոշ էին նաև էրբաքանի Բարորություն կուսակցության մեկամյա կառավարման շրջանին: ԲԿ-ի արտաքին քաղաքականության ձևավորման մեջ մեծ դերակատարում ունեցող պատգամավոր Աբդուլլահ Գյուլը նեոսմանականության մասին արտահայտվում էր հետևյալ կերպ. «Պատմությունը, աշխարհագրությունը և իրականությունը պահանջում են Թուրքիայից իրականացնել իր առաքելությունն անկախ մեր ցանկություններից: Այդ առաքելությունը կամ դերը կարող է լինել Օսմանյան կայսրության դերը: Հետևաբար մենք չենք կարող անտարբեր մնալ Պաղեստինի, Հարավսլավիայի կամ Ալբա-

¹ R. Çakir, Türk İslamcılarının Projesi Osmanlıdır, 8 Temmuz 1996, Yeni Yüzyıl.
² C. Çandar, Turgut Özal: The Ottoman of the 21st Century, 28 April 1992, Sabah.

մեծ կարևորություն ունի²¹: «Ռազմավարական խորքում» նշելով, թե առանց օսմանյան արխիվների հնարավոր չէ տարածաշրջանում ոչ մի հակամարտության կարգավորում՝ Դավութօղլուն նպատակ ունի օսմանյան անցյալը բերել ներկա քաղաքականության ասպարեզ²²: Ինչպես նկատում է գերմանացի վերլուծաբան Հեինց Քրամերը, Դավութօղլուի նոր մոտեցման գլխավոր փաստարկը ոչ թե այն է, որ պատմությունն ու մշակույթն ընդհանրապես դեր են խաղում պետությունների արտաքին քաղաքականության մեջ, այլ, ավելի շատ այն, որ նրանք պետք է որոշակի դեր խաղան Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մեջ²³: Ակնհայտ է, որ, ըստ Դավութօղլուի, անցյալը ներկայի համար որոշիչ գործոն է. «Թուրքիայի բազմամշակութային ժառանգության վերահամաստավորումը ոչ միայն տեղական խնդիրների, այլև գլոբալ ճգնաժամերի հաղթահարման տեսանկյունից մեծ կարևորություն ունի», - նշում է հեղինակը²⁴:

Օսմանյան անցյալի ազդեցությունը Դավութօղլուի վրա դրսևորվում է նաև գործնականում: 2009 թ. Սարաևոյում իր ելույթի ժամանակ ԱԳ նախարար Դավութօղլուն նշեց. «Միակ բացառությունը պատմության ընթացքում, երբ Բալկանները ոչ թե ծայրամաս էին, այլ համաշխարհային քաղաքականության կենտրոն, օսմանյան դարաշրջանն էր», «մենք կվերականգնենք այդ Բալկանները», «մենք կրկին Բալկանները, Մերձավոր Արևելքը ու Կովկասը Թուրքիայի հետ միասին կդարձնենք համաշխարհային քաղաքականության կենտրոն»²⁵:

Հավելենք, որ նույն տեսլականով առաջնորդվում է ողջ ԱԶԿ-ի վերնախավը. Էրդողանը նմանապես հայտարարում է. «Օսմանյան կայսրությունն ուներ բավական հաջող կառավարման համակարգ, և դարեր շարունակ ներկայիս հակամարտության գոտիները պահպանում էին իրենց գոյությունն առանց խնդիրների: Պաղեստինի, Իրաքի ու Սիրիայի, Ղրիմի,

Բալկանների և մյուս բոլոր հակամարտություններն ի հայտ եկան Օսմանյան կայսրության փլուզումից հետո»²⁶:

Այսպիսով, կարելի է նկատել, որ Դավութօղլուի համար նեոօսմանական գաղափարներն ունեն նորմատիվ ուժ: Հեղինակը, սակայն, մշտապես հերքում է արտաքին քաղաքական ոլորտում նեոօսմանական քաղաքականություն վարելու միտումները: Հասկանալի է մտավախությունը, որ հարևան պետությունները, որոնք օսմանյան անցյալից պահպանում են դատությունները, որոնք օսմանյան անցյալից պահպանում են դատությունները, որոնք օսմանյան անցյալից պահպանում են դատությունները, կհակադրվեն նման սկզբունքով Թուրքիայի հետ հարաբերությունների կառուցմանը: Եվ իսկապես, օսմանյան անցյալին կատարված հղումներն ի վերջո տալիս են հակառակ արդյունքը. պատահական չէ, որ տարբեր հարևան պետություններ՝ Բոսնիա-Հերցեգովինա, Կիպրոս, Հայաստան, Իրան, Սիրիա, Թուրքիային մեղադրում են նեոօսմանական քաղաքականություն վարելու մեջ²⁷:

Իրականում այսպես կոչված «օսմանյան ժառանգությունը», որի շնորհիվ Դավութօղլուն նախատեսում է «կարգ ու կանոն» հաստատել հարակից տարածաշրջաններում, սնամեջ դրույթ է ու չունի գիտական հիմնավորում: Այս դրույթի առկայությունն իսկ ենթադրում է անհարգալից վերաբերմունք նախկին Օսմանյան կայսրության տարածքում գոյություն ունեցող պետականությունների նկատմամբ: Օսմանյան կայսրությունը ստեղծվել էր բնիկ ժողովուրդների նվաճման ճանապարհով՝ շատերին զրկելով սեփական պետականությունից: Նեոօսմանական տեսլականն այս ժողովուրդների ազատագրական պայքարը դիտարկում է որպես եվրոպական ուժերի դավադրության, ոչ թե պատմական անհրաժեշտության արդյունք: Դավութօղլուն նշում է, թե քրիստոնեության վրա հիմնված պատմության եվրոպական կենտրոն ընկալումը Օսմանյան կայսրության մոլորակների դարձրեց թշնամիներ, իսկ ազգային պետությունների լեգիտիմության ձգտումն անհրաժեշտություն առաջացրեց հաշվեհարդար տեսնելու ազգային պետությանը նա-

²¹ Նույն տեղում, էջ 301:

²² Նույն տեղում:

²³ H. Kramer, AKP's 'New' Foreign Policy between Vision and Pragmatism, Working Paper FG 2, 2010/01 SWP, Berlin, p. 4.

²⁴ Նույն տեղում, էջ 93:

²⁵ Speech of Ahmet Davutoglu at the Opening Ceremony of the Conference "Ottoman Legacy and Balkan Muslim Communities Today", International University of Sarajevo, 2009.

²⁶ Turkish President Erdogan on ISIS and Regional Security. A Conversation With Recep Tayyip Erdogan. New York. Council on Foreign Relations. September 22, 2014.

²⁷ ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանի ելույթը Կիպրոսի Հանրապետության Ներկայացուցիչների պալատում, 17 հունվարի 2011թ.:

խորդած օսմանյան շրջանի հետ²⁸: Ասել է թե հեղինակի համար հետօսմանյան շրջանում կառուցված կամ վերականգնված պետականությունները լեգիտիմ չեն: Այս ընկալման արդյունքն են Թուրքիայի կողմից հարևան երկրներում իշխանությունը տապալելու փորձերը, ինչպես դա եղավ Սիրիայի պարագայում:

Դավութօղլուի տեսլականը հակասական է նաև այն առումով, որ հեղինակը մի կողմից փառաբանում է 1919-1923 թթ. Թուրքիայի ազգայնական շարժումը ու ըստ էության թուրք ազգայնական է, մյուս կողմից արհամարհում կամ թերագնահատում է Օսմանյան մյուս ժողովուրդների ազգայնականությունը: Քրիստոնյա ժողովուրդների ազատագրական պայքարը արևմտյան հրահրումների արդյունք դիտարկելուց բացի, Դավութօղլուն նաև անտեսում է մահմեդական ժողովուրդների՝ օրինակ՝ արաբների ազգայնականության նշանակությունը: Այս ընկալումը ևս Մերձավոր Արևելքի իրականությունը տարընթերցելու պատճառներից մեկն է:

Այսպես կոչված «օսմանյան ժառանգության» օգտագործման դրույթի մեկ այլ թերություն է հարակից տարածաշրջանների աշխարհաքաղաքական դրության վերաբերյալ ոչ իրատեսական պատկերացումը: Մասնավորապես, Օսմանյան կայսրության ժամանակաշրջանից ի վեր նախկին օսմանյան տարածաշրջաններում ձևավորվել են նոր իրողություններ, որոնց պայմաններում օսմանյան տիրապետության փորձառության օգտագործումն իրատեսական չէ: Մերձավոր Արևելքում, օրինակ՝ նոր իրողություններ են աշխարհիկ վերնախավերն ու պետությունները, քրդական պետականության ստեղծման գործընթացը, գերտերություններ ԱՄՆ-ի, ՌԴ-ի ռազմական ներկայությունը և այլն: Դավութօղլուն չի հիմնավորում, թե ինչպես պետք է այսպես կոչված «օսմանյան ժառանգությունը» հարաբերվի այս նոր իրողությունների հետ:

Դավութօղլուի գաղափարների ու տեսլականի վերաբերյալ առկա է ևս մեկ հակասություն. որոշ հեղինակներ, ինչպիսիք են Սոներ Չաղափթայը²⁹, Բեհյուլ Օզքանը³⁰, խիստ տար-

²⁸ A. Davutoğlu, Turkish-Armenian Relations in the Process of De-Ottomanization or Dehistoricization : Is a Just Memory Possible? Turkish Policy Quarterly, Vol 13, No 1, Spring 2014, pp. 21-22.

²⁹ S. Çağaptay, AKP'nin dış politikası Neo-Osmanlıci değil, 6 Mayıs 2009, Referans. <http://www.cagaptay.com/6106/akpnin-dis-politikasi-neo-osmanlici-degil>

անջատում են դնում Դավութօղլուի պանիսլամական գաղափարների ու նեոսմանական տեսլականի միջև՝ նշելով, թե իրականում Դավութօղլուի գաղափարները պանիսլամական են, ոչ թե նեոսմանական: Այս տեսակետը ելնում է այն վարկածից, թե Օսմանյան կայսրությունը բազմամշակութային տերություն էր, որը չէր հիմնվում իսլամական գաղափարների վրա: Իրականում օսմանյան տիրապետության շրջանում ոչ մահմեդականները գոյատևում էին որպես երկրորդ կարգի քաղաքացիներ՝ զրկված լինելով օրենքի պաշտպանությունից³¹: Կրոնական հալածանքներն էին պատճառը, որ տարբեր հայատակ ժողովուրդների սովոր զանգվածներ Կովկասում ու Բալկաններում հարկադրված էին կրոնափոխ լինել: Ավելին, Օսմանյան կայսրության կրոնական անհանդուրժողականությունն ու իսլամականությունը դրսևորվում էին ոչ միայն ներքին բնագավառում. Ռուբեն Սաֆրաստյանի բնորոշմամբ այդ կայսրության հիմնադիրները, վաղ շրջանից սկսած, իրենց ընկալում էին որպես քրիստոնեության դեմ պայքարի առաջամարտիկներ³²: Այս ամենը նկատի ունենալով՝ կարելի է եզրակացնել, որ Դավութօղլուի գաղափարները պանիսլամական են, քանի որ հիմնվում են ոչ միայն հարակից տարածաշրջաններում, այլև գլոբալ ասպարեզում իսլամական ուժերի հետ համերաշխությամբ վրա: Միաժամանակ նրա արտաքին քաղաքական տեսլականը նեոսմանական է, քանի որ նախատեսում է ազդեցության գոտու ստեղծում Օսմանյան կայսրության նախկին տարածքներում:

Չնայած ԱԶԿ-ի վերնախավի նեոսմանական գաղափարներին՝ կուսակցության 2001 թ. ծրագրում դրանք աղոտ են արտացոլված: ԱԶԿ-ի նոր տեսլականի մասին որոշակի պատկերացում է տալիս մահմեդական աշխարհի հետ հարաբերու-

³⁰ B. Ozkan, The collapse of Davutoğlu's Pan-Islamist foreign policy, 23 June 2014, Hurriyet Daily News. <http://www.hurriyetdailynews.com/the-collapse-of-davutoglus-pan-islamist-foreign-policy.aspx?pageID=449&nID=68125&NewsCatID=396>

³¹ T. Akçam, A shameful act: the Armenian genocide and the question of Turkish responsibility. New York: Metropolitan Books. 2006. p. 24.

³² Մանրամասն տե՛ս Ռ. Սաֆրաստյան, Օսմանյան պետություն. ծագում-նաբանության որոշ առանձնահատկություններ, Թյուրքագիտական և նաբանության որոշ առանձնահատկություններ, հատոր VI, Եր., 2009 թ., էջ 20-32:

թյուններին հատուկ նշանակություն տալու դրույթը³³: Ծրագրում Արևմուտքի կարևորությունը և առաջնահերթությունը շեշտելը պայմանավորված էր նորաստեղծ կուսակցության՝ Արևմուտքի աջակցությունն ապահովելու անհրաժեշտությամբ: Ավելորդ չէ նշել նաև, որ կուսակցության ծրագրի արտաքին քաղաքական գլուխն ամբողջապես գրել էր փորձառու դիվանագետ Յաշար Յաքըշը, ով կայացել էր աշխարհիկ պարահիգմա կրող ԱԳՆ-ում:

Կուսակցության ծրագիրը գրեթե ամբողջովին արտացոլված էր նաև ԱԶԿ-ի առաջին ու երկրորդ կառավարությունների ծրագրերում^{34,35}: Հարկ է նկատել, սակայն, որ Էրդողյանի առաջին կառավարության ծրագիրը շեշտում էր ԱՄՆ-ի հետ հարաբերությունների կարևորությունը³⁶: Այս հանգամանքը, որ կարելի է բացատրել Իրաքի շուրջ առկա հակասություններով, վկայում է նաև այն մասին, որ կառավարության ծրագրերն ավելի շատ արտացոլում էին այդ պահին արտաքին քաղաքական և անգամ կուսակցության իշխանության համար հրատապ խնդիրները, քան Թուրքիայի նոր քաղաքական վերնախավի տեսլականը:

2007 թ. Էրդողյանի երկրորդ կառավարության ծրագիրը, որ կազմվեց կուսակցության համոզիչ հաղթանակից հետո, ավելի շատ էր արտացոլում ԱԶԿ-ի վերնախավի գաղափարները: Մասնավորապես կառավարության ծրագիրն առաջնաին նպատակ էր համարում հարևան տարածաշրջանների հետ հարաբերությունների ինստիտուցիոնալացումը, այնինչ ԱՄՆ-ի հետ հարաբերություններին հատկացվում էր վերջին տեղը Հեռավոր Արևելքի պետությունների հետ հարաբերությունների կողքին³⁷: Ակնհայտ է, որ կուսակցությունն այլևս չունեի իշխանությունն Արևմուտքի աջակցությամբ պահելու խնդիր: 2011 թ. Էրդողյանի երրորդ կառավարության ծրագիրը նշում էր, որ կուսակցության հիմնական նպատակն իշխանության գալու օրվանից հանդիսացել է Թուրքիան տարածաշրջանային տերու-

թյուն դարձնելը³⁸: Նույն ժամանակաշրջանում կուսակցության կազմած «Թիրախ 2023» տեսլականում Թուրքիան պատկերվում է որպես տարածաշրջանի կենտրոն³⁹:

Ամփոփելով վերևում շարադրվածը՝ կարելի է նշել, որ ԱԶԿ-ի վերնախավի արտաքին քաղաքական տեսլականը նեո-օսմանական է: Այս գաղափարները տեսական առումով որոշ չափով մշակվել են ԱԳ նախարար Դավութօղլուի կողմից: Այսքանով հանդերձ, նեոօսմանականությունը չի արտահայտվում ծրագրային դրույթներում և գործնականում միշտ չէ, որ ծառայում է որպես ուղեցույց, քանի որ ԱԶԿ-ը ներքին ու արտաքին քաղաքականության ասպարեզում հանդիպում է սահմանափակող գործոնների: Վերը նշվածից ելնելով՝ կարելի է եզրակացնել, որ նեոօսմանականությունը չի կիրառվում որպես գաղափարախոսություն, սակայն այդ գաղափարները կարևոր դերակատարում ունեն արտաքին քաղաքականության դրսևորումներում:

³³ AK Parti Programı. https://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum_

³⁴ Gül Hükümeti Programı. <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP58.htm>.

³⁵ I Erdoğan Hükümeti Programı. <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP59.htm>.

³⁶ Նույն տեղում:

³⁷ II Erdoğan Hükümeti Programı. <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP60.htm>.

³⁸ III Erdoğan Hükümeti Programı. <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP61.htm>.

³⁹ Hedef 2023 Siyasi Vizyonu, s. 152. <http://www.akparti.org.tr/beyan-name2011.pdf>.

ՆԱԶԵԼԻ ՆԱԿԱՍԱՐԴՅԱՆ

**ՌԴ-ԻԻՀ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԻՐԱՆԻ
ՄԻՋՈՒԿԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԻ ԲԱՆԱԿՑԱՅԻՆ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

Ներածություն

6+1 ձևաչափում մի շարք անարդյունք բանակցային գործընթացներից հետո՝ 2013 թ. Իրանի միջուկային ծրագրի (ՄԾ)²

¹ **Տեղեկանք.** Իրանի միջուկային ծրագրի շուրջ բանակցություններում ներգրավված են ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի մշտական հինգ անդամները՝ ԱՄՆ-ը, Ռուսաստանը, Չինաստանը, Մեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան և Գերմանիան: Մինչև 2006 թ. Իրանի հետ բանակցում էր ԵՄ եռյակը (EU3)՝ Ֆրանսիան, Գերմանիան և Միացյալ Թագավորությունը: Իրանական միջուկային ծրագրի շուրջ բանակցությունները մեկնարկել են 2004 թ., այն բանից հետո, երբ ԱԷՄԳ-ի (Ատոմային էներգիայի միջազգային գործակալություն) կողմից հայտնաբերվեցին ուրանի հարստացման ցենտրիֆուգներ, որի արդյունքում արևոյան երկրները մեղադրեցին Իրանին «գաղտնի ռազմական միջուկային ծրագիր» զարգացնելու մեջ և պահանջեցին հրաժարվել միջուկային ծրագրից: Թեև 2004 թ. Իրանը ԵՄ եռյակի հետ ստորագրեց համաձայնագիր, իսկ 2004 թ. նոյեմբերին հայտարարեց ուրանի հարստացման ծրագրի դադարեցման մասին, սակայն 2005 թ. Մահմուդ Ահմադինեժադի նախագահական ընտրություններում հաղթանակից հետո պաշտոնական Թեհրանը հայտարարեց միջուկային էներգետիկայի խաղաղ օգտագործման իր իրավունքի մասին՝ վերսկսելով ուրանի հարստացման ծրագիրը: 2004-2006 թթ. ԱԷՄԳ-ի և Իրանի միջև անարդյունավետ բանակցային գործընթացից հետո՝ 2006 թ. Հուլիսին, ԱԷՄԳ-ն Իրանի «միջուկային փաթեթը» հանձնեց ՄԱԿ-ի ԱԽ-ին: Իրանի հետ բանակցությունները շարունակեց միջազգային միջնորդների «վեցնյակը»: 2006-2007 թթ. ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի կողմից Իրանի նկատմամբ կիրառվեցին պատժամիջոցներ (1737, 1747, 1696 բանաձևերը), 2008 թ. Մարտին և 2010 թ. հունիսին պատժամիջոցները խստացվեցին (1803, 1929 բանաձևերը), որից հետո ԱՄՆ-ի, ԵՄ-ի, Կանադայի և այլ երկրների կողմից մտցվեցին նաև միակողմանի խիստ պատժամիջոցներ, այդ թվում՝ 2012 թ. Նավթային էմբարգոն: ՌԴ-ի ԱԳՆ-ի հայտարարությամբ Ռու-

խաղաղ կարգավորման խնդիրը որակական նոր փուլ թևակոխեց: 2013 թ. նոյեմբերին Ժնևում կողմերը կնքեցին միջանկյալ համաձայնագիր³: Փորձագետների տեսանկյունից Ժնևյան հանդիպումներն ուշագրավ էին այն իմաստով, որ ի տարբերություն նախորդ բանակցությունների՝ ընթացան երկկողմ պարտավորությունների ստանձնման նոր մակարդակում, ինչը թափ հաղորդեց կարգավորման ընթացքին և ամրապնդվեց կես տարվա ժամանակահատվածում իրանական միջուկային ծրագրի խաղաղ կարգավորման վերաբերյալ վերջնական համաձայնագիր կնքելու կողմերի հստակ դիրքորոշմամբ: Ի սկզբանե համապարփակ համաձայնագրի կնքումը նախատեսվում էր 2014 թ. գարնանը, այնուհետև հետաձգվեց մինչև նույն թվականի նոյեմբեր⁴: Սակայն, ինչպես ցույց տվեցին զարգացումները, համապարփակ համաձայնագրի փոխարեն նույն թվականի ապրիլի 2-ին Լոզանում կայացած բանակցությունների արդյունքում ներկայացվեց «շրջանակային փաստաթուղթ»: Կողմերը փաստեցին, որ «ձեռք են բերվել լուծումներ՝ համա-

սաստան Իրանի հետ հարաբերություններում խստորեն հետևել է այն սահմանափակումներին, որոնք սահմանվել են ԱԽ-ի կողմից: Տե՛ս Գ. Իսկանդարյան, ԻԻՀ 2008-2010 թթ. արտաքին և ներքին քաղաքական հիմնախնդիրները, Ժամանակակից Եվրասիա I (1), Եր., 2012, էջ 75-81, Գ. Իսկանդարյան, Իրանի ներքին ու արտաքին մարտահրավերները, Տարածաշրջանային խնդիրներ, 1/2013, Եր., էջ 19-26:

² **В.В. Евсеев**, Перспективы иранской ядерной программы при президенте Хасане Роухани, М., 2013, с. 14-23, В. Головачев - Ядерная программа Ирана: история создания и современное состояние, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1102939440>,

³ Նոյեմբերի 20-24-ի Ժնևյան բանակցությունների արդյունքում ընդունվեց «Գործողությունների միասնական պլանը», որում վեցամսյա ժամանակամիջոցում նախանշվում էին կողմերի գործողությունները: Համաձայնագիրը նախատեսում էր Իրանի կողմից ուրանի հարստացման և պլուտոնի արտադրության ծրագրի փուլային կրճատում միջազգային պատժամիջոցների մասնակի վերացման դիմաց: Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, IAEA, Atom for Peace, Board of Governors, 7 November, 2014, p. 2. <http://www.isisnucleariran.org/assets/pdf/iaea-iranreport-071114.pdf>

⁴ Տե՛ս Joint Statement by Catherine Ashton and Iranian Foreign Minister Mohammad Javad Zarif following the talks in Vienna, 24 November 2014, European External Action Service, http://eeas.europa.eu/statements-eeas/2014/141124_02_en.htm

պարփակ պայմանագրի կնքման առանցքային ձևաչափերում», իսկ վերջնական համաձայնագրի կնքումը հետաձգվեց մինչև հունիսի 30-ը⁵:

Եթե ընդհանրացնենք ԻԻՀ ՄԾ-ի վերաբերյալ փորձագիտական շրջանների տեսակետները, ապա մի մասի կարծիքով՝ Իրանի ՄԾ-ն ունի ռազմական բաղադրիչ, և ԻԻՀ-ի կողմից միջուկային զենք ստեղծելու հնարավորության համատեքստում առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում ուրանի հարըստացման ծրագրին, որի իրագործման ընթացքում կուտակվել էին բավականին քանակությամբ ուրանի պաշարներ (հարըստացված մինչև 20%), և Թեհրանը կարող է վերահարստացնել այն միջուկային զենքի արտադրության մակարդակի՝ դուրս գալով միջուկային փորձարկումների հարթություն⁶: Այդ դեպքում լուրջ խնդիրներ են առաջանում ինչպես տարածաշրջանային, այնպես էլ գլոբալ անվտանգության մակարդակներում, որոնցից առաջնայինն են.

1. Իսրայելի կողմից իրանական միջուկային օբյեկտների հավանական հրթիռակոծումը և ԱՄՆ-ից համապատասխան ռազմական օգնությունը, ինչը սկիզբ կդնի անկանխատեսելի ելքով տարածաշրջանային պատերազմի,

⁵ St'u Joint Statement By Eu High Representative Federica Mogherini and Iranian Foreign Minister Javad Zarif, April 2, 2015, European External Action Service, http://eeas.europa.eu/statements-eeas/2015/150402_03_en.htm

⁶ Իրանն Ատոմային էներգիայի միջազգային գործակալության անդամ է դարձել 1958 թ., 1969 թ. հուլիսի 1-ին ստորագրել է Միջուկային զենքի չտարածման մասին համաձայնագիրը (ՄՁՁՊ), որը վավերացրել է 1970 թ. փետրվարի 2-ին: ՄՁՁՊ IV հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր երկիր իրավունք ունի «զարգացնելու հետազոտությունները, միջուկային էներգիայի արտադրությունն ու օգտագործումը բացառապես խաղաղ նպատակներով»: 1974 թ. Իրանը ԱԷՄԳ-ի հետ ստորագրել է «Ոչ միջուկային երկրների համապարփակ երաշխիքների մասին պայմանագիրը», որով ոչ միջուկային պետությունը պարտավորվում է ԱԷՄԳ-ին տեղեկություն տալ երկրում արտադրվող կամ արտահանվող բոլոր միջուկային նյութերի և դրանց տեղակայման մասին: Գործակալության անդամներն իրենց հերթին կարող են ստուգումներ անցկացնել երկրի միջուկային ենթակառուցվածքներում և գնահատել պետության կողմից հրապարակվող տվյալների համապատասխանելիությունը: The Text of the Agreement Between Iran and the Agency for the Application of Safeguards in Connection with the Treaty on the Non-Proliferatio of Nuclear Weapons <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1974/infcirc214.pdf>

2. գործող միջուկային զենքի չտարածման մասին գլոբալ համակարգի թուլացումը, ինչը կարող է հանգեցնել տարածաշրջանում նոր միջուկային պետությունների առաջացմանը:

Փորձագետների մյուս ծանրակշիռ հատվածը կարծում է, որ ԻԻՀ ղեկավարությունը դեռևս չի ընդունել միջուկային զենքի ստեղծման վերաբերյալ քաղաքական որոշում և ցանկանում է ընթանալ «ճապոնական մոդելով»՝ հասնել այնպիսի գիտատեխնոլոգիական մակարդակի, որը թույլ կտա անհրաժեշտության դեպքում միջուկային զենք ստեղծել մի քանի ամսվա ընթացքում:

ՄԾ-ով պայմանավորված Իրանի նկատմամբ մտցված պատժամիջոցների կենսագործմանը զուգընթաց կրճատվեց իրանական էներգակիրների արտահանումը, գրեթե ամբողջովին արգելափակվեց ԻԻՀ բանկային ոլորտի կապը միջազգային ֆինանսական համակարգի հետ՝ ծայրաստիճան բարդացնելով երկրի առևտրատնտեսական հարաբերությունները, հանգեցնելով բարձր գնաճի և ժողովրդի կենսամակարդակի նվազման: Իրանի միջուկային ծրագրի խաղաղ կարգավորման, հետևաբար նաև Իրանի նկատմամբ պատժամիջոցների վերացման հարցը նոր թափ ստացավ 2013 թ. չափավոր պահպանողական գործիչ Հասան Ռուհանիի՝ նախագահի պաշտոնը ստանձնելուց հետո, ում ծրագրի առանցքային բաղկացուցիչներից էին Արևմուտքի հետ երկխոսության ձևաչափի ընդլայնման միջոցով իրանական միջուկային խնդրի խաղաղ կարգավորումը և երկրի տնտեսական առաջընթացի ապահովումը⁷: Իրանի միջուկային խնդրի կարգավորման գործընթացի վերջնական փուլում նաև մերձավորարևելյան ճգնաժամը, որի պայմաններում Իրանը կարողացավ մասամբ հաղթահարել միջազգային մեկուսացումը՝ ձգտելով զարգացնել հարաբերությունները համաշխարհային բոլոր խաղացողների հետ և միջազգային հանրությանն ապացուցեց տարածաշրջանային և աշխարհաքաղաքական կարևոր գործոն լինելու իրողությունը:

⁷ St'u Steven Ditto, Who Is Hassan Rouhani? <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/who-is-hassan-rouhani>, В.В. Евсеев, Перспективы иранской ядерной программы при президенте Хасане Роухани, М., 2013, с. 118-143:

2015 թ. հուլիսի 14-ին վիեննայում շուրջ 13 տարի շարունակվող բանակցային գործընթացի արդյունքում, Իրանի և միջազգային միջնորդ «վեգնյակի» միջև կնքվեց Իրանի միջուկային ծրագրի և պատժամիջոցների վերազման մասին վերջնական համաձայնագիրը /*Համատեղ համապարփակ գործողությունների ծրագիրը*/, որով միջնորդներին և Իրանին հաջողվեց համաձայնության գալ Իրանի ՄԾ-ի խաղաղ զարգացման և պատժամիջոցների չեղարկման մեխանիզմների շուրջ: Պայմանագրով ՄԾ-ի հետ կապված ԻԻՀ-ի նկատմամբ մտցված պատժամիջոցների աստիճանական վերացման դիմաց կրճատվելու են Իրանի միջուկային հզորությունները, և փաստացի ճանաչվեց Իրանի խաղաղ նպատակներով միջուկային ծրագիր զարգացնելու իրավունքը⁸:

Ռուս-իրանական զգուշավոր գործընկերության հիմնական շարժառիթները

Ռուսաստանի իրանական արտաքին քաղաքական ուղենիշի ձևավորման հարցում նշանակալի դեր են խաղացել և շարունակում են խաղալ հետևյալ գործոնները.

- Իրանի հետ համագործակցության միջոցով Հարավային Կովկասում, Կասպից ծովում և Կենտրոնական Ասիայում

⁸ Համատեղ համապարփակ գործողությունների ծրագրով թեև Իրանի բոլոր միջուկային օբյեկտները պահպանվում են, սակայն Իրանը պարտավորվում է 15 տարվա ընթացքում չհարստացնել ավելի քան 3,67% ուրան, որը չի գերազանցի 300 կգ-ը, 10 տարվա ընթացքում կրճատել ցենտրիֆուգների քանակը երկու երրորդով՝ 19 հազարից հասցնելով 6104-ի, և զարգացնել խաղաղ միջուկային իր ծրագիրը ԱԷՄԳ-ի մշտազննման և վերահսկողության ներքո, որի դիմաց Իրանի վրայից աստիճանաբար հանվելու են այն բոլոր պատժամիջոցները, որոնք մտցվել են Իրանի ՄԾ-ի հետ կապված առևտրի, ֆինանսների, տեխնոլոգիաների և էներգետիկայի ոլորտներում: Ըստ համաձայնագրի, թեև Իրանի նկատմամբ զենքի էմբարգոն 5 տարով կպահպանվի, սակայն ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի որոշմամբ որոշակի զինատեսակների մատակարարումներ հնարավոր են նաև այդ ժամանակահատվածում: Համաձայնագրի տեքստը տե՛ս Joint Comprehensive Plan of Action Vienna, 14 July 2015, http://www.eeas.europa.eu/statements-eeas/docs/iran_agreement/iran_joint-comprehensive-plan-of-action_en.pdf, توافق هسته اي: جزئیات مهم بر نامه جامع اقدام مشترک http://www.bbc.com/persian/iran/2015/07/150715_u01-nuclear-keydeails, برنامه جامع اقدام مشترك http://www.mfa.gov.ir/uploads/150726-ICPOA-PERSIAN_Final-2_56003.pdf

Ռուսաստանի ռազմաքաղաքական դիրքերի ամրապնդումը,

- Ռուսաստանի հարավային սահմանների անվտանգության և կայունության ապահովումը, մասնավորապես Հյուսիսային Կովկասում իսլամական ծայրահեղական խմբավորումների ակտիվացումը թույլ չտալու նպատակով,
- Թեհրանի հետ համագործակցությունը կարևոր պայման է Մերձավոր Արևելքում ռուսական ազդեցությունը պահպանելու տեսանկյունից: Իրանը Ռուսաստանի համար Մերձավոր և Միջին Արևելքում գրեթե միակ կայուն գործընկերն է,
- Իրանի ՄԾ-ի շրջանակներում Արևմուտքի, մասնավորապես ԱՄՆ-ի հետ որոշ առումով դրական երկխոսություն պահպանելու հնարավորությունը,
- իրանական հարցում Արևմուտքի և Իսրայելի կողմից ուժային բաղադրիչի բացառումը, քանի որ Իրանի հետ յուրաքանչյուր բախում կարող է հանգեցնել իրավիճակի ապակայունացման ռուսական «կենսական շահերի» ազդեցության գոտիներում,
- էներգակիրների, մասնավորապես գազի արտահանման եվրոպական ուղղության նկատմամբ ռուսական վերահսկողության սահմանումը:

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո ռուս-իրանական հարաբերությունների դինամիկան ռուսական փորձագիտական հանրության կողմից բնորոշվում է որպես «զգուշավոր գործընկերություն», որի ձևաչափը ենթադրում էր ՌԴ-ԻԻՀ դրական երկխոսության ապահովում, որը կհամապատասխաներ Մոսկվայի խոսության ապահովելու հարաբերությունների բավարար մաշակերին և կապահովեր հարաբերություններին: կարդակ՝ չվնասելով այլ երկրների հետ հարաբերություններին: Մոսկվայի նման մոտեցումը նախ և առաջ պայմանավորված էր Իրանի միջուկային ծրագրի շուրջ դիրքորոշմամբ և նույն ՄԾ-ի համատեքստում Արևմուտքի հետ հարաբերությունները չսրելու հրամայականով⁹:

Իրանի միջուկային ծրագիրը մշտապես եղել է ռուս-իրանական փոխգործակցության կարևորագույն և զգայուն ոլորտներից մեկը: Ռուսական դիվանագիտությունն Իրանի և նրա ընդդիմախոսների միջև (ոչ միայն ԱՄՆ-ի և Իսրայելի, այլև

⁹ Տե՛ս В.В. Евсеев, В.И., Сажин, Иран, Уран и ракеты, М., 2009, с. 120-128.

Պարսից ծոցի պետությունների) փորձել է իրականացնել հավասարակշռելու մարտավարություն՝ հստակ գիտակցելով, որ Իրանի հետ յուրաքանչյուր դաշինք կամ սերտ համագործակցություն անխուսափելիորեն կվատացնի հարաբերությունները համաշխարհային առաջատարների հետ¹⁰: Պաշտոնական Մոսկվայի տեսանկյունից իրանական միջուկային խնդիրը կարող է հանգեցնել «միջուկային դոմինոյի», երբ Իրանի օրինակով միջուկային զենքի ստեղծման հավակնություններ կհայտնեն Թուրքիան, Սաուդյան Արաբիան, ՄԱԷ-ն, Եգիպտոսը և տարածաշրջանային այլ պետություններ: Մոսկվան դեմ է ԻԻՀ-ի կողմից լիարժեք միջուկային վառելիքային ցիկլի ստեղծմանը և անհրաժեշտ է համարում իրանական միջուկային օբյեկտների նկատմամբ ԱԷՄԳ-ի տեսչական վերահսկողությունը: Միաժամանակ Ռուսաստանը պաշտոնապես դեմ է արտահայտվում Իրանի նկատմամբ պատժամիջոցների ուժեղացմանը, այդ թվում՝ ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի շրջանակից դուրս ուժային ճանապարհով խնդրի լուծմանը և գտնում է, որ Իրանի միջուկային ծրագրի սահմանափակումները պետք է ժամանակավոր լինեն, և որ Իրանն իր տնտեսական ներուժով իրավասու է զարգացնելու խաղաղ միջուկային ծրագիր¹¹: Ռուսաստանը շահագրգռված է Իրանի միջուկային խնդրի խաղաղ կարգավորման հարցով, ինչը հնարավորություն կտա նրան՝ որպես միջուկային տեխնոլոգիաներ արտահանող տերության և Իրանի հետ միջուկային բնագավառում երկարամյա համագործակցության փորձ ունեցող կողմի, զբաղեցնելու սեփական մասնաբաժինն իրանական խաղաղ միջուկային տեխնոլոգիաների շուկայում:

Ինչ վերաբերում է Իրանին, ապա Մոսկվայի նկատմամբ Թեհրանի դիրքորոշումը միջուկային խնդրի կարգավորման տեսանկյունից ուղեկցվել է կասկածներով առ այն, որ պատասխանատու պահին Ռուսաստանն Արևմուտքի խոստումների դիմաց կարող է շահարկումների առարկա դարձնել Իրանը: Իրանի մոտեցումը պայմանավորված է ոչ միայն Ռուսաստանի շուրջ ստեղծված բարդ աշխարհաքաղաքական և տնտես-

ական իրավիճակով, այլև խորը պատմական ենթաշերտ ունի, որը կարծրացած է ինչպես իրանական հասարակության, այնպես էլ քաղաքական էլիտայի մակարդակներում: Եթե հետևում թողնենք XIX և XX դարերի ռուս-իրանական և խորհրդաթողնենք XIX և XX դարերի ռուս-իրանական և կենտրոնանանք իրանական բարդ հարաբերությունները և կենտրոնանանք ԽՍՀՄ-ի փլուզումից մինչև վերջերս այդ երկրների միջև ձևավորված համագործակցության վրա, ապա քաղաքական անախորժ դրվագները, որոնք Թեհրանի կողմից Մոսկվային չվստահելու առիթ են տալիս և շահարկվում են ներիրանական չվստահելու առիթ են տալիս և շահարկվում են՝ ռազմավարաքաղաքական դաշտում, բավականին շատ են՝ ռազմավարական մակարդակի հարաբերություններ ձևավորելու համար: Դրանց թվում են և՛ Գոր-Չերնոմիրդին գործարքը¹², և՛ Կասպից

¹² 1995 թ. մայիսին Մոսկվայում ԱՄՆ-ի նախագահ Բ. Բիլնթոնի հետ հանդիպմանը ՌԴ-ի նախագահ Բ. Ելցինը համաձայնվեց մինչև 1999 թ. ավարտել Ռուսաստանի կողմից Իրանին զինատեսակների և ռազմական տեխնիկայի ու ռազմական նշանակության ծառայությունների մատակարարման բոլոր գործարքները և չկնքել նորերը: Ռուսաստանի պարտավորությունները պաշտոնապես հաստատվեցին երկկողմ գաղտնի հուշավորությունները պաշտոնապես հաստատվեցին երկկողմ գաղտնի հուշավորում (արձանագրություն)՝ ՌԴ-ի վարչապետ Վ. Չերնոմիրդինի և ԱՄՆ-ի փոխնախագահ Ա. Գորի ստորագրություններով: Իրանի նկատմամբ ՌԴ-ի պարտավորությունների հիմքում ընկած էին 1989, 1990, 1991 թթ. կնքված չորս միջկառավարական համաձայնագրերը, որոնց հիմնական մասը Ռուսաստանն անավարտ թողեց: Ելցին-Բիլնթոն հանդիպման մասը Ռուսաստանն անավարտ թողեց: Ելցին-Բիլնթոնի հանդիպման փոխնախագահ Ա. Գորի ստորագրություններով: Իրանի նկատմամբ ՌԴ-ի պարտավորությունների հիմքում ընկած էին 1989, 1990, 1991 թթ. կնքված չորս միջկառավարական համաձայնագրերը, որոնց հիմնական մասը Ռուսաստանն անավարտ թողեց: Ելցին-Բիլնթոնի հանդիպման մասը Ռուսաստանն անավարտ թողեց: Ելցին-Բիլնթոնի հանդիպման փոխնախագահ Ա. Գորի ստորագրություններով: Իրանի նկատմամբ Ռուսաստանի կողմից Իրանին միջուկային վառելիքի, որը միջուկային զենքի արներառում էր նաև ռազմական բաղադրիչ, որը միջուկային զենքի արտադրության հնարավորություն կտար Իրանին: Խոսքը վերաբերում է Ռուսաստանի կողմից Իրանին միջուկային վառելիքի, որանի հարստացման ցենտրիֆուգների և պլուտոնի արտադրության համար ռեակտորների մատակարարմանը, կադրային պատրաստմանն ու տեխնոլոգիաների մատակարարմանը, կադրային պատրաստմանն ու տեխնոլոգիաների մատակարարմանը: Թեև Մոսկվան չիրաժարվեց Բուշեհրի ԱԷԿ-ի կառուցման նախագծից, սակայն Ելցինը համաձայնություն տվեց դադարեցնելու վերոնշյալ բնագավառներում ռուսական օժանդակությունն ու խորհրդատվությունն Իրանին, ինչն էլ ամրագրվեց Վ. Չերնոմիրդինի՝ Ա. Գորին հասցեագրված գաղտնի նամակում: Մանրամասն տե՛ս John P. Barker, Joseph M. DeThomas, The Gore-Chernomyrdin Affair: The testimony before the Senate Foreign Relations Committee, Washington, DC, October 25, 2000, Winter 2001, Vol. 7, No. 1, p. 14-18, Մ. Բարաբանով, Россия на

¹⁰ Տե՛ս Н. Мамедова, Взаимные интересы России и Ирана: Историческая эволюция и нынешний этап // Россия и исламский мир: Историческая ретроспектива и современные тенденции, М., 2010, с. 36.
¹¹ Մանրամասն տե՛ս С. Саруханян, Ядерный фактор в российско-иранских отношениях, М., 2007, В. В., Евсеев, Перспективы иранской ядерной программы при президенте Хасане Роухани, М., 2013:

ծովի «անարդար բաժանումը»¹³, և՛ Բուշեհրի ԱԷԿ-ի ձգձգված կառուցումը¹⁴, և՛ ռազմական ոլորտում, մասնավորապես U-300

рынке вооружений Ирана, Журнал «Экспорт вооружений», http://www.cast.ru/journal/2005/5_2005_2/.

¹³ Մինչև 1990-ականների առաջին կեսը Ռուսաստանն ու Իրանը Կասպից ծովի իրավական կարգավիճակի և հարակից պետությունների (Ռուսաստան, Իրան, Թուրքմենստան, Ղազախստան, Ադրբեջան) միջև ծովի ընդերքի պաշարների բաժանման հարցում հանդես էին գալիս որպես բնական դաշնակիցներ և, վկայակոչելով 1921 և 1940 թթ. խորհրդահրանական պայմանագրերը, ինչպես նաև ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո նորանկախ պետությունների և Ռուսաստանի միջև կնքված 1991 թ. Ալմա Աթայի հռչակագիրը, պաշտպանում էին ծովի՝ համատիրության սկզբունքով օգտագործելու գաղափարը: 90-ականների վերջին Ռուսաստանը փոխեց իր դիրքորոշումը և հանդես եկավ Կասպից ծովի ընդերքը «միջին գծով» տնտեսական հատվածների բաժանման հայեցակարգով, որով յուրաքանչյուր պետություն իր հատվածի ընդերքի պաշարները շահագործում է իր հայցողությամբ, սակայն պահպանվում են ծովի մակերեսի ընդհանուր օգտագործման սկզբունքը և վիճելի հանքավայրերի 50:50 բաժանման պայմանը: Կասպից ծովի կարգավիճակի շուրջ Ռուսաստանի, Ադրբեջանի և Ղազախստանի մոտեցումները համընկնում են և ամրագրված են այս պետությունների միջև երկկողմ (Ռուսաստան-Ղազախստան 1998 թ., Ռուսաստան-Ադրբեջան 2001 թ., Ադրբեջան-Ղազախստան 2001 թ.) և եռակողմ (2003 թ.) պայմանագրերով: Ծովի պաշարների բաժանման նշված սկզբունքի համաձայն՝ Ռուսաստանին բաժին է ընկնում ծովի 19 %-ը, Ադրբեջանին՝ 18 %-ը, Ղազախստանին՝ 27 %-ը, իսկ հարավային հատվածի 36 %-ը պետք է բաժանվի Իրանի և Թուրքմենստանի միջև, որից Իրանի մասնաբաժինը կազմում է մոտավորապես 14 %: Սակայն պաշտոնական Թեհրանը գտնում է, որ Կասպից ծովի պաշարները պետք է բաժանվեն հինգ հավասար մասերի (20% մասնաբաժնով): Թեհրանը չի ճանաչում Ռուսաստանի և Ղազախստանի, Ռուսաստանի և Ադրբեջանի, Ադրբեջանի և Ղազախստանի միջև կնքված երկկողմ պայմանագրերի օրինականությունը: Ինչ վերաբերում է Թուրքմենստանին, ապա վերջինս հակված է պաշտպանելու Թեհրանին՝ ելնելով մի շարք վիճելի հանքավայրերի շուրջը իր և Ադրբեջանի միջև գոյություն ունեցող սուր տարաձայնություններից: Մանրամասն տե՛ս Yusin Lee, Toward a New International Regime for the Caspian Sea, Problems of Post-Communism; May/June 2005, Vol. 52 Issue 3, May/June 2005, p. 37-47M. Г. Леухова, А. Е. Пьянов, Проблема правового статуса Каспийского моря в отношениях прикаспийских государств в 1990 – 2000 гг., <http://oaji.net/articles/2014/561-1394504630.pdf>.

¹⁴ 1995 թ. պայմանագրով Ռուսաստանը Բուշեհրի ԱԷԿ-ի կառուցումը պետք է ավարտեր 1999 թ., սակայն առաջին բլոկի կառուցումն ավարտվեց միայն 2010 թ.:

գործարքի հետ կապված խնդիրները¹⁵, որոնք այսպես թե այնպես միահիւսվել են Իրանի ՄԾ-ի հետ: Ռուսաստանի նկատմամբ անվստահության աճի պատճառներից են նաև Թուրքիայի, Ադրբեջանի ու հատկապես Իսրայելի հետ գործընկերային հարաբերությունների խորացնելու ուղղությամբ ռուսական իշխանությունների քայլերը:

Այսուհանդերձ, աշխարհաքաղաքական իրողություններով պայմանավորված, և՛ Ռուսաստանը, և՛ Իրանը մինչ օրս խնամքով փորձում են պահպանել չխափանվող հարաբերությունների այն ձևաչափը, որը կարող է համապատասխան իրավիճակում ճշգրտվել՝ թույլ տալով կողմերին հակակշռելու ոչ միայն Արևմուտքի, այլև Թուրքիայի քաղաքական և տնտեսական ներկայությունն ինչպես մերձավորարևելյան, այնպես էլ Կովկաս-Կասպիական տարածաշրջաններում: Այսպիսով, ՄԾ-ի խնդրով պայմանավորված Իրանի միջազգային մեկուսացվածության հանգամանքը և աշխարհաքաղաքական ազդեցությունը վերականգնելու Ռուսաստանի ձգտումը գրեթե քառորդ դարի ընթացքում ստիպել է այս երկրներին միմյանց հետ հաշվի նստել միջազգային քաղաքականության խնդիրների բավական լայն շրջանակում՝ փոխադարձ զիջումների և զսպումների ճանապարհով ընդհանրական մոտեցումներ մշակելով:

- ✓ Իրաքի և Աֆղանստանի ճգնաժամերի նկատմամբ,
- ✓ տարածաշրջանում իսլամական արմատականության ակտիվացումը և թմրանյութերի տարածումը կասեցնելու հարցում,
- ✓ Կասպից ծովում ՆԱՏՕ-ի ռազմական ներկայությունը թույլ չտալու համար,

¹⁵ Խոսքը 2007 թ. ռուս-իրանական համաձայնագրի հիման վրա Ռուսաստանի կողմից Իրանին U-300 հրթիռային համակարգերի մատակարարման պայմանավորվածության մասին է, որը 2010 թ. ՌԴ-ի նախագահ Դ. Մեդվեդևի հրամանագրով ստեղծվեց: Այս ժամանակաշրջանը համընկավ Բ. Օբամայի վարչակարգի կողմից ռուս-ամերիկյան հարաբերությունների վերալիցքավորման քաղաքականության հետ, ինչը նպաստեց 2010 թ. ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի Իրանի նկատմամբ տնտեսական ամենախիստ պատժամիջոցների՝ 1292-րդ բանաձևի օգտին Ռուսաստանի կողմ քվեարկելուն: Современные российско-иранские отношения: вызовы и возможности, РСМД, Рабочая тетрадь, N XIV, М., 2014, <http://russiancouncil.ru/common/upload/WP14Russia-Iran.pdf>, с. 7.

- ✓ Մերձավոր Արևելքում և Կենտրոնական Ասիայում ոչ տարածաշրջանային երկրների ներկայությունը սահմանափակելու համար,
- ✓ տրանսկասպիական խողովակաշարերի կառուցման և էներգակիրների արտահանման հարցերում:

Մարտահրավերներ և ռազմավարական գործընկերության հաստատման նոր միտումներ

Ուկրաինական ճգնաժամն ու մերձավորարևելյան զարգացումները զգալիորեն փոխեցին միջազգային հարաբերությունների դինամիկան՝ կանխորոշելով նաև ռուս-իրանական հարաբերությունների ընթացքը: Արևմուտքի հետ հակասությունները հարթելու փորձերում անհաջողության մատնված ՌԴ նախագահ Վ. Պուտինն իր պաշտոնավարման երրորդ ժամանակաշրջանից ի վեր շրջադարձ կատարեց Եվրասիայի երկրների հետ հարաբերությունները զարգացնելու ուղղությամբ՝ առանցքային կարևորություն տալով Իրանին և Չինաստանին:

Չնայած և՛ ռուսական, և՛ իրանական իշխանությունների կողմից երկկողմ հարաբերություններն ամրապնդելու և Միջուկային ծրագրի շուրջ բանակցությունների ավարտից հետո երկխոսության համար ամուր հենք ձևավորելու միտված գործընթացի ականատես ենք, այնուհանդերձ գոյություն ունեն մի շարք զգայուն գործոններ, որոնք որոշակի անորոշություն են մտցնում այդ պետությունների հարաբերություններում.

1. Իրանի միջուկային խնդրի կարգավորումը և արևմուտքյան պետությունների հետ տնտեսական հարաբերությունների ընդլայնումը կարող է հանգեցնել նավթի և գազի գների ավելի նվազմանը,
2. Իրանական վառելիքի հասանելի կդառնա եվրոպական շուկայի համար՝ այլընտրանք ապահովելով ռուսականին,
3. պատժամիջոցների տակ գտնվող Իրանի քաղաքականությունը, մասնավորապես Հարավային Կովկասում և Կենտրոնական Ասիայում շատ ավելի կանխատեսելի և վերահսկելի էր Ռուսաստանի համար, որը ՄԾ-ի խաղաղ կարգավորման պարագայում կարող է այլ ուրվագիծ ստանալ,
4. Շանհայի համագործակցության կազմակերպությունում Իրանի լիիրավ անդամակցությունը կարող է բերել ուժային հնարավոր վերադասավորության՝ նվազեցնելով

Ռուսաստանի քաղաքական ազդեցությունը կազմակերպությունում,

5. Իրանի մոտեցումը Կասպից ծովի իրավական կարգավիճակի և բաժանման խնդիրների նկատմամբ կարող էին խստանալ,
6. ՄԾ-ի պատժամիջոցների թուլացման արդյունքում արևմտյան բիզնեսի ներդրումային աճն Իրանում լրագույնից դժվարություններ կստեղծի մրգակալին առումով ավելի թույլ ռուսական ընկերությունների համար,
7. կթուլանա Արևմուտքին հակակշռող Ռուսաստանի աշխարհաքաղաքական գործառույթը՝ նվազեցնելով Ռուսաստանի հետ համագործակցելու Իրանի շահագրգռվածությունը:

Թեև Թեհրանն ու Մոսկվան տևական ժամանակ միասնական են հանդես եկել Տրանսկասպիական գազատարի կառուցման նախագծերի դեմ՝ շեշտադրելով Կասպից ծովի իրավական կարգավիճակի անորոշությունը և այդ նախագծի նկատմամբ մերձկասպյան բոլոր պետությունների համաձայնության անհրաժեշտությունը, սակայն այդ որոշումն ավելի շատ պայմանավորված էր շուկայից այլ մատակարարներին դուրս մղելու ձգտումով և Մերձկասպյան տարածաշրջանում ու Կենտրոնական Ասիայում արևմտյան նախագծերին դիմակայելու սկզբունքով: Աշխարհաքաղաքական նոր վերափոխումների արդյունքում, եթե պատժամիջոցների չեղարկումից հետո Իրանը Եվրոպայի համար վերածվի Ռուսաստանից և Բաքվից հանդիսանալ կախվածությունը թուլացնող այլընտրանքի, մեծանում է հավանականությունը, որ Արևմուտքի կողմից տաճառաշրջանային էներգետիկ նախագծերը կկենսագործվեն Իրանի մասնակցությամբ:

Այսպիսով, չնայած Մոսկվայի և Թեհրանի միջև Կասպից ծովի ոչ առափնյա պետությունների ռազմական ուժերի ներկայությունը ջրային ավազանում թույլ չտալու հարգում չափերի մեկտեղմանը¹⁶, ամենևին չի նշանակում, որ ԻԻՀ-ն հրամայական է հեռանկարում ԵՄ էներգակիրներ արտահանելու ժարվում է հեռանկարում ԵՄ էներգակիրների արդյունահանման և գաղափարից: Իրանի էներգակիրների արդյունահանման և գաղափարից Իրանի էներգակիրների գարգացման, նոր շուկափոխադրման ենթակառուցվածքների գարգացման, նոր շուկայների յուրացման, առաջատար տեխնոլոգիաների ներգրավման

¹⁶ Прикаспийский прорыв: саммит в Астрахани открыл путь к разделу моря <http://ria.ru/politics/20140929/1026131228.html>

նպատակով առանգքային դերակատարում կարող են ունենալ հենց ԵՄ-ը և Չինաստանը: Այդ երկրների տնտեսություններն ի վիճակի են կյանելու թե՛ Իրանի կողմից առաջարկվող գազի ողջ ծավալը, թե՛ անհրաժեշտ տեխնոլոգիական և ֆինանսական միջոցներ տրամադրել ԻԻՀ-ը:

Իրանի ՄԾ-ի բանակցային գործընթացի վերջին փուլում սրվեց նաև Շանհայի համագործակցության կազմակերպությանը (ՇՀԿ) Իրանի լիիրավ անդամ դառնալու հարգը¹⁷: Թեև Իրանը գտնում է, որ ՇՀԿ-ի կանոնադրությունը հնազել է ու չի համապատասխանում նոր միջազգային հարաբերությունների հրողություններին, և Ուֆայում հուլիսի 8-9-ը կալազած գազաթափողովին Հնդկաստանի և Պակիստանի անդամակցության խնդրի լուծումը դիտարկում էր որպես Ռուսաստանի կողմից Իրանին զսպելու և կազմակերպությունում վերջինիս քաղաքական և տնտեսական գերակայությունը թույլ չտալու քալ¹⁸: Այս համատեքստում Իրանի ՇՀԿ-ին անդամակցության շուրջ Ռուսաստանի դիրքորոշումը մեծազանում է ՇՀԿ-ից դուրս Իրան-Չինաստան երկկողմ սերտ համագործակցության ակտիվացման հավանականությունը¹⁹:

Արևմուտքի հետ դիմակայությունն ամրապնդեց Մոսկվայի այն համոզումը, որ Թեհրանի հետ երկխոսության ձևաչափի չընդլայնման դեպքում տարածաշրջանային գործընթացների

վրա Ռուսաստանի ներգործության հնարավորությունները կարող են թուլանալ: 2010 թ. ռազմական ոլորտում ռուս-իրանական գրեթե ամբողջությամբ սառեցված համագործակցությունը վերականգնվելու միտում ունի: Չնայած ռուս-իրանական առևտրատնտեսական համագործակցության ցածր ծավալներին²⁰ Ռուսաստանը փորձում է հաստատուն դիրքեր զբաղեցնել իրանական սպառազինությունների շուկայում: 2015 թ. հունվարին ՌԴ-ի ՊՆ Ս. Շոյգուի՝ Իրան կատարած այցի շրջանակներում կնքվեց ռուս-իրանական ռազմական համագործակցության մասին պայմանագիրը²¹: Ապրիլի 13-ին՝ Իրանի և «վեցնյակի» հետ Լոզանի հանդիպումներից անմիջապես հետո, Վ. Պուտինի կողմից հանվեց 2010 թ. Իրանին հրթիռային համակարգեր վաճառելու վրա դրված արգելքը²²: Այսպիսով, Ռուսաստանը փորձում է նաև Արևմուտքին ցույց տալ, որ Իրանի հարցում այն զիջումները, որոնց ժամանակին գնացել է, ներկայիս դիմակայության պայմաններում ավելս անիրատեսական են: Ռազմական ոլորտում փոխգործակցության հեռանկարը ԻԻՀ-ՌԴ երկկողմ հարաբերությունների կարևորագույն բաղկացուցիչն է, որով էլ բազատրվում են ՄԾ-ի բանակցային վերջին փուլում ռազմական ոլորտում Իրանի նկատմամբ պատժամիջոցների չեղարկման Մոսկվայի գործադրած ջանքերը²³: ՌԴ-ն մտադիր է հանդես գալ որպես մերձավորարևելյան ամենաազդեցիկ երկրներից մեկի զենքի մատակարար:

¹⁷ Ներկայումս Իրանը կազմակերպության դիտորդի կարգավիճակ ունի, իսկ կազմակերպությանն անդամակցելու հայտը ներկայացրել է 2008 թ.: Ըստ կազմակերպության կանոնադրության՝ լիիրավ անդամի կարգավիճակը նախատեսում է կազմակերպության նորմատիվային ակտերի համապատասխանելիություն, այդ թվում նաև հավակնորդ պետության՝ ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի պատժամիջոցների տակ չլինելու պայմանը, որն ընդունվել է 2009 թ. հենց Իրանի համար ռուս-ամերիկյան վերաբեռնավորման քաղաքականության շրջանում:

Iran disappointed with the results of the Moscow meeting of the SCO, http://eng.iran.ru/news/analytics/239/Iran_disappointed_with_the_results_of_the_Moscow_meeting_of_the_SCO

¹⁸ Pros and cons of participation Hassan Rouhani at the SCO summit in Ufa, http://eng.iran.ru/news/analytics/242/Pros_and_cons_of_participation_Hassan_Rouhani_at_the_SCO_summit_in_Ufa, Мезенцев: процесс присоединения Индии и Пакистана к ШОС может быть запущен в Уфе, Санкт-Петербург, 17 июня, <http://tass.ru/politika/2048872>

¹⁹ Wu Bingbin, China's Contribution to the Comprehensive Solution of Iranian Nuclear Issue, Iran in the Regional and Global Perspective, Report by an international expert group, Editor: Andrey Baklitskiy, M., 2015, p. 22-24.

²⁰ Իրանի խոշոր առևտրական գործընկերների շարքում Ռուսաստանը զբաղեցնում է իններորդ տեղը, ընդ որում՝ Ռուսաստանն ութերորդն է ներմուծման ոլորտում, իսկ արտահանման ոլորտում չի մտնում տասնյակի մեջ: Իրանը նույնպես Ռուսաստանի առևտրական գործընկերների տասնյակում չէ: European Union, Trade in goods with Iran, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113392.pdf, European Union, Trade in goods with Russia, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113440.pdf

²¹Россия и Иран: вместе против "внерегиональных сил", 20.01.2015, http://www.bbc.com/russian/international/2015/01/150120_russia_iran_cooperation, Шойгу в Тереране, 20.01.2015, <http://ria.ru/analytics/20150120/1043452036.html>

²²Внесено изменение в Указ о мерах по выполнению резолюции Совета Безопасности ООН №1929, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/49248>

²³ Лавров: снятие оружейного эмбарго с Ирана должно произойти как можно скорее, 9 июля, <http://tass.ru/politika/2105505>

րար, հատկապես, որ շիական Իրանի և Ծոցի սունիական պետությունների միջև դիմակայությունն աստիճանաբար ուժեղանում է, իսկ արաբական երկրները սպառազինությունը գնում են հիմնականում Արևմուտքից: Նման պայմաններում Իրանը կարող է դառնալ ռուսական ռազմական արդյունաբերության ամենաձեռնտու գնորդներից մեկը, ինչը ձեռնտու է նաև իրանական ռազմավարներին, որոնք խուսափում են ռազմական ոլորտում արևմտյան տեխնոլոգիաների կախվածությունից:

Իրանի խաղաղ միջուկային ծրագրի զարգացման գործում ևս Ռուսաստանը փորձում է առաջնային դերակատարում ստանձնել: 2014 թ. նոյեմբերին Իրանի և Ռուսաստանի միջև կնքվեց ատոմային էներգիայի ոլորտում համագործակցությունը զարգացնելու մասին նոր համաձայնագրերի փաթեթը, որով նախատեսվում է շարունակել Բուշեի ԱԷԿ-ի ևս երկու էներգաբլոկների շինարարությունը, որոնց թիվը Ռուսաստանի հետ համագործակցության միջոցով, նախատեսվում է հասցնել ութի²⁴: 2015 թ. հուլիսի 14-ին՝ Վիեննայի համաձայնագրի կնքումից անմիջապես հետո, ՌԴ արտգործնախարարը հայտարարեց, որ Ռուսաստանն ակտիվորեն կմասնակցի միջուկային համաձայնագրով ձեռք բերված պայմանավորվածությունների կենսագործման գործընթացին՝ ինչպես Իրանից հարստացված ուրանի՝ ՌԴ տարածք արտահանելու և դրա դիմաց բնական ուրան մատակարարելու, այնպես էլ հարըստացման Ֆորդո օբյեկտը բժշկական և արդյունաբերական արտադրության ձեռնարկության վերագործարկելու աշխատանքներին²⁵:

Վիեննայի պայմանագրի համաձայն՝ ԱԷԿ-ի կողմից երկրի միջուկային ակտիվության ուսումնասիրության և ռազմական օբյեկտներում ստուգումներ անցկացնելու մասին պահանջները լուրջ սահմանափակումներ են ենթադրում Իրանի միջուկային ենթակառուցվածքների զարգացման համար և կարող են խոչընդոտել պատժամիջոցների արագ վերազումը: Հատկանշական է, որ համատեղ համապարփակ գործողությունների ծրագիրը նախատեսում է նաև պատժամիջոցների

«հետադարձման մեխանիզմ», որը թույլ կտա առանց ՄԱԿ-ի ԱԿ-ի վետոյի իրավունքի վերականգնել նախկին պատժամիջոցների փաթեթը²⁶: Իրանի ՄԾ-ի շուրջ ամերիկյան Կոնգրեսի և Սպիտակ տան միջև ընթացող երկխոսությունը²⁷, ինչպես նաև իրանական վարչակարգի նկատմամբ ճնշումներ գործադրելու վերաբերյալ ԱՄՆ-ի քաղաքական հռետորաբանությունը հուշում են, որ Արևմուտքը ձգտում է Իրանի հետ ավելի «ուժեղ» համաձայնագրի հասնել, ինչը դժվար թե նպաստի Իրան-ԱՄՆ հարաբերությունների շեշտակի ջերմացմանը: Ներիրանական քաղաքական դաշտում ևս հակված չեն խոշոր զիջումների գնալ Արևմուտքին, և՛ օրենսդիր և՛ գործադիր, ինչպես նաև բարձրաստիճան հոգևորականության մակարդակով փորձ է արվում ամրապնդելու ռազմական և միջուկային ոլորտ-

تحليلگر امریکایی: واشینگتن و تهران بعد از توافق هسته ای محتاط خواهند بود²⁶
<http://www.iribnews.ir/NewsText.aspx?ID=683741>, Iran After the Deal: What to Do When the JCPOA Expires, https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2015-09-07/iran-after-deal?cid=nlc-twofa-20150910&sp_mid=49519877&sp_rid=bmF6bmF2MjRjRAZ21haWwuY29tS0,

²⁷ Սույն թվականի մայիսի 14-ին ԱՄՆ-ի Կոնգրեսի ներկայացուցիչների պալատն ընդունեց մի օրինագիծ, որը պարտավորեցնում էր Սպիտակ տանը Կոնգրեսի քննարկմանը ներկայացնել Իրանի միջուկային ծրագրի մասին վերջնական համաձայնագիրը: Օրինագծի օգտին քվեարկել են Ներկայացուցիչների պալատի 400 անդամ, դեմ են քվեարկել 25-ը: Ավելի շուտ այդ փաստաթուղթը հավանության է արժանացել նաև Սենատի կողմից: Ընդհանուր առմամբ Կոնգրեսը դեմ է համաձայնագրի կնքմանը և կարծում է, որ Թեհրանին չի կարելի վստահել, ուստի օրինագիծը հնարավորություն կտա գնահատելու Իրանի ՄԾ-ի շուրջ կնքված համաձայնագրի արդյունավետությունը և թույլ չի տա կառավարությանը Կոնգրեսին մեկուսացնել իրանական ՄԾ-ի կարգավորման գործընթացից: Մայիսի 22-ին Բարաք Օբաման ստորագրեց Իրանի ՄԾ-ի համաձայնագրի վերջնական տեքստը Կոնգրեսի քննարկմանը ներկայացնելու մասին օրենքը: Քննարկումներից հետո նախագահը 12 օրվա ընթացքում կարող է վետո դնել Կոնգրեսի որոշման վրա, իսկ վերջինս 10 օրվա ընթացքում կարող է վիճարկել այդ որոշումը: Այս ժամանակահատվածում ԱՄՆ-ը չի կարող չեղարկել Իրանի նկատմամբ իր կողմից սահմանված պատժամիջոցները: U.S. lawmakers lay down 'red lines' on Iran nuclear deal, Reuters, Jun 25, 2015, <http://www.reuters.com/article/2015/06/25/us-iran-nuclear-congress-idUSKBN0P51FY20150625>

Տե՛ս նաև [Republican dispute may prevent U.S. Congress vote on Iran deal](http://www.reuters.com/article/2015/06/25/us-iran-nuclear-congress-idUSKBN0P51FY20150625), 10 sept. 2015, http://thedailyherald.com/index.php?option=com_content&view=article&id=58366:-republican-dispute-may-prevent-us-congress-vote-on-iran-deal&catid=3:news&Itemid=7

²⁴ Ст'у Иран и Россия подписали пакет соглашений о строительстве восьми энергоблоков АЭС, 11 ноября 2014, <http://tass.ru/politika/1564819>

²⁵ Лавров: РФ будет принимать участие во всех этапах реализации соглашения Ирана и "шестерки", 14 июля, <http://tass.ru/politika/2118123>

ներում ձեռքբերումները²⁸: Ընդամին, Իրանի կողմից համապատասխան զիջումների չգնալու և պատժամիջոցների տնտեսական և ռազմական բաղադրիչների արագ ու ամբողջական չեղարկման պայմաններում, բնական է, որ Իրանը կշարունակի ռուսական կողմի հետ ակտիվ երկխոսության ներկայիս ձևաչափը: Բագի ալդ, ԻԻՀ-ի և ՌԴ-ի արտաքին քաղաքական առաջնահերթությունները՝ գործող սիրիական կառավարությանն աջակցելու ու տարածաշրջանային արմատական իսլամական կազմակերպությունների դեմ պայքարելու խնդիրներում մեծապես համընկնում են, ինչն էլ արտահայտվում է Սիրիայում Թեհրանի ու Մոսկվայի միջև ռազմաքաղաքական փոխգործակցության ակտիվացմամբ:

ԵՇՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ուկրաինական ու մերձավորարևելյան ճգնաժամերի շուրջ Արևմուտքի հետ դիմակայության աճի պայմաններում Իրանի հետ ռազմաքաղաքական հարաբերությունների սերտացման ուղղությամբ ջանքեր գործադրելով՝ Ռուսաստանը փորձում է չկորցնել տարածաշրջանում գրեթե միակ կայուն գործընկերոջը, խուսափել միջազգային մեկուսացումից և նվազեցնել արևմտյան պատժամիջոցների արդյունքում ստեղծված ֆինանսական և տնտեսական կորուստները: Իր հերթին Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների ակտիվացման միջոցով Թեհրանը փորձում է հավասարակշռել սեփական դիրքերը, հաղթահարել ռազմական և էներգետիկ ոլորտի դժվարությունները, հատկապես, եթե պատժամիջոցների տնտեսական և ռազմական բաղադրիչներն արագ չվերացվեն, և միջուկային գործարքը չհանգեցնի գանկայի արդյունքների: Թեև ակնկալվում է, որ պատժամիջոցների չեղարկումը կուժեղացնի Իրանի դիրքերը համաշխարհային էներգետիկ շուկայում՝ ալյուրտրանք ապահովելով ռուսական վառելիքին, իսկ արևմտյան պետությունների ու Չինաստանի հետ տնտեսական հարաբերությունների ընդլայնումը կապահովի իրանական տնտեսությունում ներդրումային աճ՝ համաշխարհային առաջանցիկ տեխնոլոգիաների ներգրավմամբ լրագույզի դժվարություններ ստեղծելով ռուսական ոչ մրցունակ բիզնեսի համար, այսուհանդերձ ռուս-իրանական

հարաբերությունների օրակարգն ավելի լայն է: Երկու երկրներն էլ բավականաչափ ներգրավված են Սիրիայի, Իրաքի, Աֆղանստանի, Հարավային Կովկասի, Կենտրոնական Ասիայի աշխարհաքաղաքական գործընթացներ, որտեղ ըստ ամենայնի կշարունակեն հանդես գալ միասնական ճակատով՝ Արևմուտքին և նրա տարածաշրջանային դաշնակիցներին հակադրելու նպատակով:

²⁸ رژیم صهیونیستی سال دیگر در منطقه وجود نخواهد داشت/شورای نگهبان با نظارت استصوابی باید صلاحیتها را احراز کند
<http://www.leader.ir/langs/fa/index.php?p=contentShow&id=13583>

ընդհանուր տան խնդիրների լուծմանը»²:
ԻԻՀ-ում ՀՀ առաջին դեսպան Վ.Բայբուրդյանի հետ ունեցած հարցազրույցից պարզ դարձավ, որ «1992թ., երբ կողմերի միջև ստորագրվեց համաձայնագիր մշակութային և գիտական համագործակցության վերաբերյալ, դրա հիման վրա կազմակերպվեցին բազմաթիվ ցուցահանդեսներ, կինոփառատոներ, արվեստի գործիչների փոխայցելություններ, մշակույթի օրեր և այլն: Երևանում վերանորոգվեց իրանական աչքի ընկնող պատմամշակութային հուշարձան՝ «Կապույտ մզկիթը», որն իրենով նշանավորեց հայ-իրանական բարեկամության մի նոր էջ»³:

Հատկանշական է, որ այս ողջ 20 տարիների ընթացքում իրանական-իսլամական արժեհամակարգի արվեստը մեծապես ցուցադրվում և քարոզվում է Հայաստանում հատկապես իսլամական հեղափոխությանը նվիրված «Այգաբացի տասնօրյակ» տոնակատարության ժամանակ: Հայկական արվեստի գործերը հիմնականում առանց խնդիրների ներկայացվում են հայկական համայնքում: Պետք է փաստել, որ «իրանական մշակույթը շատ ավելի լավ է ներկայացված Հայաստանում, քան մերը՝ Իրանում»⁴:

1994 թ. կնքվեց «Հայաստանի Հանրապետության և Իրանի Իսլամական Հանրապետության կառավարությունների միջև մշակույթի, գիտության, կրթության, սպորտի, տուրիզմի և զանգվածային լրատվական միջոցների բնագավառում համագործակցության մասին» համաձայնագիրը, որն ուժի մեջ մտավ միայն 2006 թ. օգոստոսի 1-ից⁵:

Անկախության առաջին տարիներին ՀՀ-ն իբրև հայ-իրանական մշակութային հարաբերությունների ամրապնդման

գրավական որոշում կայացրեց Երևանի սրտում գտնվող «Կապույտ մզկիթը» Իրանին՝ որպես մշակութային կենտրոն հանձնելու վերաբերյալ: Հայկական կողմը նման քայլով հավանաբար ակնկալում էր նաև նման մի շինություն ստանալ Թեհրանում, որը կլիներ Հայաստանի մշակութային օջախը:

1995 թ. փետրվարի 23-ին ՀՀ մշակույթի նախարար Հակոբ Մովսեսը ընդունեց ՀՀ-ում ԻԻՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան Համիդ Ռեզա Նիքբար Էսֆահանիին: Հանդիպման բուն նպատակն էր դեսպանին ներկայացնել երկու երկրներում արվեստի փառատոների անցկացման հայկական մասի ծրարվեստի փառատոների անցկացման դժվար է իսլամական գիրը⁶: Սակայն իրականում բավական դժվար է իսլամական արժեհամակարգ ունեցող երկրում ներկայացնել քրիստոնեական արժեհամակարգ ունեցող երկրի մշակույթը: Այն միայն իրանական կողմի մանրագնին ուսումնասիրությունից հետո հնարավոր է կյանքի կոչել, այն էլ անհասկանալի է, թե հանրությանը որքանով կհետաքրքրի:

2000 թ. հուլիսի 18-ին ՀՀ մշակույթի, սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարար Ռուլանդ Շառոյանը պաշտոնական այցով մեկնեց ԻԻՀ: Իրանի մշակույթի և իսլամական կողմնորոշման նախարարը հանդիպման ժամանակ նշել է, որ երկիրը հատուկ ուշադրություն է դարձնում Իրանում հայկական եկեղեցիների վերանորոգման և պահպանության հարցերին: Այս ծրագրում առանձնահատուկ տեղ ունեն Իրանի հյուսիսում գտնվող Սբ. Ստեփանոս և Սբ. Թադեյ վանքերը: Շառոյանը քննարկել էր Իրանում հայկական մշակութային շաբաթ անցկացնելու հարցը, որը ողջունել էր ԻԻՀ մշակույթի նախարարը՝ այն որակելով քաղաքակրթությունների միջև երկխոսության լավ գաղափար, ինչը միջազգային հանրության համար մահմեդականների և քրիստոնյաների համերաշխ համակցության լավ օրինակ է⁷:

Սակայն Իրանում հայկական մշակութային օրեր անցկացնելու գաղափարը կյանքի չէր կոչվում՝ Իրանում առկա որոշակի խոչընդոտների պատճառով, ինչն արձանագրվել է հայ-իրանական տնտեսական համագործակցության համատեղ նիստի քննարկմանը ներկայացվող հարցերի մասին տեղեկանքում. «Թեև հայկական կողմը քանիցս ներկայացրել է մշակութային օրեր անցկացնելու ծրագրեր, սակայն տարբեր պատճառներով այս պահին դրանք չեն կոչվում»:

⁶ Հակոբ Մովսեսի օրագրից, 23 փետրվարի 1995 թ., ՀՀ ԱԳՆ, Պատմա-դիվանագիտական բաժին, ցուցակ 5, գործ N 242:
⁷ ՀՀ ԱԳՆ, Պատմադիվանագիտական բաժին, ցուցակ 6, գործ 67, էջ 41-42:

² Վահան Բայբուրդյան, Հայ-իրանական հարաբերությունները 1991-1998 թթ. Հայացք երկու տասնամյակ հեռավորությունից, Հայաստան-Իրան. 20 տարի համագործակցության ճանապարհով, Երևան, 2012 թ., էջ 16-17:
³ Հարցազրույց ԻԻՀ-ում ՀՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան (1992-98 թթ.) Վահան Բայբուրդյանի հետ, ապրիլի 13, 2012, Երևան:
⁴ Հարցազրույց ՀՀ արտաքին գործերի նախարար (1993-1996 թթ.) Վահան Փափազյանի հետ, դեկտեմբերի 7, 2013, Երևան:
⁵ Համաձայնագիր Հայաստանի Հանրապետության և Իրանի Իսլամական Հանրապետության կառավարությունների միջև մշակույթի, գիտության, կրթության, սպորտի, տուրիզմի և զանգվածային լրատվական միջոցների բնագավառում համագործակցության մասին, <http://www.parliament.am/library/erkoxm/2006/10.pdf>

ռաբանություններով (իրանական նոր տարի, սգո ամիս, նախագահական ընտրություններ և այլն) դրա անցկացումը հետաձգվել է (ամենայն հավանականությամբ այն տեղի կունենանոյեմբերին՝ ՀՀ նախագահի Իրան կատարելիք այցի ժամանակ): Այնուամենայնիվ, արարողակարգային բնույթի ինչ-որ ցուցահանդեսներ, մշակութային միջոցառումներ Իրանում միշտ էլ կազմակերպվել են:

Արդարության առաջ չմեղանչելու համար պետք է փաստենք, որ Իրանի ողջ տարածքում այսօր էլ գործում են հայկական մարզամշակութային ակումբներ, միություններ, որոնցից են «Րաֆֆի», «Սանահին» և առավել հայտնի մարզամշակութային «Արարատ» կազմակերպությունը՝ նույնանուն մարզավանով հանդերձ: 2000 թ. ԻԻՀ նախագահ Մոհամմադ Խաթամին 120 հազար դոլարի նվիրատվություն կատարեց Թեհրանի «Արարատ» մարզամշակութային միության «Արարատ» ֆուտբոլի թիմին՝ և խոստացավ, որ միությունն իրանական կառավարության մշտական հոգածության տակ է գտնվելու: Իրանում գործում են ավելի քան 30 հայկական մարզամշակութային միություններ:

Այսօր էլ Իրանում պետական մակարդակով հոգածություն է ցուցաբերվում հայկական մարզամշակութային, ինչպես նաև հոգևոր արժեքների նկատմամբ: Թեհրանում լույս է տեսնում «Ալիք» օրաթերթը, որն ունի նաև էլեկտրոնային տարբերակ, ինչով էլ ավելի է մեծացրել իր ընթերցողների թիվը: «Ալիք» օրաթերթի գլխավոր խմբագիր Դերենիկ Մելիքյանը մեծ հպարտությամբ է ներկայացնում «Ալիքի» իրականացրած գործունեությունը՝ որակելով այն իբրև Իրանի հայ համայնքի պահպանման մի գործոն. «2011 թ. մեր օրաթերթի 80-ամյակն էր, և իրանահայ համայնքի երեք թեմերում էլ այն մեծ շուքով նշվեց, որին ամենայն հարգանքով ու համագործակցությամբ մասնակցեցին մշակութային, մարզական, միութենական, ազգային ոլորտներում աշխատող բոլոր կառույցների, անկախ միավորների, նույնիսկ հակադիր հոսանքների ներկայացուցիչներ»¹⁰: Իրանում նմանապես գործում է «Արաքս» ամսա-

գիրը: Միայն Թեհրանում կա հայկական 8 եկեղեցի: Սակայն Հայաստանի Հանրապետության համար առավել կարևոր է, որ Իրանում ներկայացվեն Հայաստանի մշակույթը և արվեստը, որպեսզի իրանցիները կարողանան ճանաչել մեզ նաև մեր արվեստով, երաժշտությամբ, կերպարվեստով, բնականաբար, հասկանալի է, որ պետք է ընտրվեն այնպիսի գործեր, որոնք չեն հակադրվում իսլամական արժեքներին:

2000 թ.-ից հայ-իրանական մշակութային քննարկումների ժամանակ առանցքային դերակատարում էր ստացել Իրանի հյուսիսային շրջանների հայկական եկեղեցիների պահպանման հարցը: Իրանահայ համայնքի նյութական օժանդակությամբ աշխատանքներ էին տարվում Իրանի Սբ. Թադեի հայկական վանքի, Գրիս, Մահլազան և Դարաշամբ գյուղերի հայկական եկեղեցիների ու Ս.Ստեփանոս նախավկայի վանքի զանգակատան նորոգման և վերանորոգման նախագծի շուրջ: Նախատեսվում էր Ս.Թադեի հայկական վանքի տարածքում կատարել հնագիտական և երկրաֆիզիկական հետազոտություններ¹¹:

2001 թ. դեկտեմբերի 25-27-ին տեղի ունեցավ ՀՀ նախագահ Ռ.Քոչարյանի պաշտոնական այցը Իրանի Իսլամական Հանրապետություն, որն ուղեկցվեց մշակութային միջոցառումներով. տեղի ունեցավ գալա համերգ, և ներկայացվեց հայկական մշակույթը: Կազմակերպվեցին հայ մշակույթը ներկայացնող մի շարք ցուցահանդեսներ և այլ միջոցառումներ: Պաշտոնական պատվիրակությանն ուղեկցում էին մշակույթի գորտոնական պատվիրակության ներկայացրին Թեհրանի ծիչներ, ովքեր իրենց արվեստը ներկայացրին Թեհրանի «Վահդաթ» մշակութային հանրահայտ համալիրում: Համերգային ծրագրում ելույթ ունեցավ Կոմիտասի անվան պետական լարային քառյակը¹²:

2008 թ. հուլիսի 2-10-ը Կանադայի Քվեբեկ քաղաքում անցկացվող ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի համաշխարհային ժառանգության անցկացվող ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի համաշխարհային ժառանգության կոմիտեի 32-րդ նստաշրջանի ընթացքում ԻԻՀ-ի ջանքերով Ս.

⁸ Տեղեկանք հայ-իրանական տնտեսական համագործակցության համատեղ նիստի քննարկմանը ներկայացվող հարցերի մասին, 14 հունիսի, 2001 թ., ՀՀ ԱԳՆ, Պատմադիվանագիտական բաժին, գործ 84, էջ 101:
⁹ Լոյս, 15. 08. 2000 թ., էջ 3:
¹⁰ Հարցազրույց «Ալիք» օրաթերթի գլխավոր խմբագիր Դերենիկ Մելիքյանի հետ, նոյեմբերի 1, 2012 թ. Թեհրան, ԻԻՀ (հարցազրույցի ամբողջ տեքստը տե՛ս հավելվածում):

¹¹ Ծրագիր ՀՀ պատմության և մշակույթի հուշարձանների պահպանության վարչության և ԻԻՀ «Իրանի մշակութային ժառանգության» կազմակերպության՝ 2002 թ. համագործակցության, ՀՀ ԱԳՆ, Պատմադիվանագիտական բաժին, գործ 84, էջ 177:
¹² Տեղեկանք Հայաստան-Իրան մշակութային համագործակցության վերաբերյալ, ՀՀ մշակույթի նախարարություն:

Թադետու¹³ առաքյալի պատմական վանքը՝ որպես Իրանի 9-րդ պատմամշակութային կոթող, պաշտոնապես գրանցվեց միջազգային այդ կազմակերպության պատվավոր ցուցակում: Պաշտոնական հաղորդումների համաձայն՝ իրանական կողմը Սուրբ Թադեի վանքի հետ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի քննարկմանն էր հանձնել նաև Ծործորի Ս. Մարիամ և Ս. Ստեփանոս նախավկայի վանքերի փաթեթները: Իրանի հայկական հուշարձանները ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի համաշխարհային ժառանգության ցուցակ ներգրավելու գործընթացի բոլոր փուլերում իր աջակցությունն է ցույց տվել Հայաստանի Հանրապետությունը՝ այն համարելով միջմշակութային համագործակցության ու փոխըմբռնման վառ դրսևորում¹⁴:

Սա հայ-իրանական մշակութային հարաբերություններում գրանցված լավագույն օրինակներից մեկն էր, որից հետո միջազգային կազմակերպություններում կողմերը որոշեցին շարունակել միմյանց մշակութային արժեքների ներկայացումը և պաշտպանության գործընթացը:

2009 թ. ապրիլի 13-14-ը ԻԻՀ-ում պաշտոնական այցով գտնվող ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանը հանդիպում ունեցավ նաև Իրանի հոգևոր առաջնորդի հետ և բարձր գնահատեց սեյյեդ Ալի Խամենեիի ավանդը հայ-իրանական հարաբերությունների ամրապնդման գործում: Նախագահ Սերժ Սարգսյանը շնորհակալություն հայտնեց Իրանի հոգևոր առաջնորդին՝ մեր հարևան երկրում գտնվող հայկական պատմամշակութային արժեքների պահպանման հարցում ցուցաբերած հոգատար վերաբերմունքի համար¹⁵:

Հայկական հոգևոր մշակութային օջախների՝ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի ցանկ ընդգրկելու կապակցությամբ ՀՀ ԱԳՆ Է.Նալբանդյանը ևս հայտնեց իր շնորհակալությունը ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի 36-րդ գլխավոր կոնֆերանսի ժամանակ. «Առկա է լավ համագործակցություն Իրանի հետ, որը պատշաճ հոգատարություն է դրսևորում

րում իր տարածքում տեղակայված հայկական հուշարձանների նկատմամբ: Վերոնշյալի վկայությունն է Իրանի ներկայացմամբ՝ Սբ. Թադետու և Սբ. Ստեփանոս վանքերի եւ Ձործոր մատուռի Համաշխարհային ժառանգության ցանկ ընդգրկումը: Հայ և իրանցի մասնագետների համատեղ ջանքերով Երևանում վերականգնվել է և գործում է XVIII դարի մզկիթ»¹⁶:

2014 թ. մայիսին իրանական Մեիր գործակալության տարածած տեղեկատվության համաձայն՝ Իրանի Սպահանի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքը 2015 թ. ևս կգրանցվի ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի համաշխարհային ժառանգության ցուցակում¹⁷:

2011 թ. հայ-իրանական մշակութային հարաբերությունները կարելի է ասել թևակոխեցին նոր փուլ: Իրականացվեց մի միջոցառում, որը մշակութային համագործակցության բնագավառում նոր, բարձր մակարդակի ձևաչափ է. այն կոչվում է հայ-իրանական բարեկամության օրեր: «Իրանցի մեր գործընկերների հետ անցկացրինք բարեկամության օրեր, նշում է ՀՀ մշակույթի փոխնախարար Ա.Պողոսյանը, - որոնք 2011 թ. կայացան Սյունիքի մարզում՝ Մեղրիում; իրանցի մեր գործընկերները մշակութային, այսպես ասած, մեծ դեսանտով էին գտնվում Մեղրիում և ներկայացնում էին իրանական հնագույն մշակույթի ողջ ներկայանակը: Իհարկե, միջոցառմանը միացան նաև կատարողական արվեստի, կերպարվեստի մեր հայկական խմբերը, և Մեղրիում բացվեց նաև հայ-իրանական բարեկամության հուշարձան: Մենք պայմանավորվածություն ունենք իրանցի մեր գործընկերների հետ, որ հայ-իրանական բարեկամության օրերի ձևաչափը շարունակվելու է նաև Իրանում»¹⁸:

Այդ ժամանակ ծագեց Հայաստանի և Իրանի սահմանին խաղաղության և բարեկամության այգի հիմնելու գաղափարը: Աշխատանքների մեկնարկը տրված է: ՀՀ բնապահպանության նախարարության և Իրանի բնապահպանության վարչության միջև ստորագրվել է բնապահպանական համագործակցության վերաբերյալ փոխըմբռնման հուշագրի իրականացման 2012-2013 թթ. գործողությունների ծրագիր: Ձեռք է բերվել պայմանավորվածություն երկու պետությունների ընդհանուր սահման

¹³ Ս. Թադեյն կառուցվել է Ս. Թադետու առաքյալի շիրիմի վրա: Այն հայկական հնամյա վանքերից մեկն է, որ կառուցվել է 6-րդ և վերանորոգվել 9-րդ դարերում: 1227 թ. մինչև 1833 թ. ծառայել է որպես Ատրպատականի ՀԹ առաջնորդանիստ կենտրոն:

¹⁴ Երեք հայկական վանական համալիր ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ում, հուլիսի 22, 2008 թ., http://araxmag.blogspot.com/2008/07/blog-post_9806.html

¹⁵ Նախագահ Սերժ Սարգսյանի պաշտոնական այցը Իրանի Իսլամական Հանրապետություն, 13.04.2009 - 14.04.2009 <http://www.president.am/hy/foreign-visits/item/2009/04/13/news-56/>

¹⁶ ՀՀ ԱԳ նախարար Էդվարդ Նալբանդյանի ելույթը ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի 36-րդ գլխավոր կոնֆերանսին, 29.10.2011, http://www.mfa.am/hy/speeches/item/2011/10/29/unesco_2910_sp/

¹⁷ شو می جهان وانک یسای دکل <http://www.mehrnews.com/mobile/detail/2296396>

¹⁸ Նույն տեղում:

նում «Բարեկամության և խաղաղության այգի» ստեղծելու մասին¹⁹:

Սակայն մեր ունեցած տվյալներով իրանական կողմի խնդրանքով հայ-իրանական բարեկամության օրերն Իրանում հետաձգվել են, որը սկզբում հետաձգվեց մինչև 2013 թ., իսկ 2015 թ. վերջերին անգամ հայտնի չէր, թե երբ այն տեղի կունենա:

2012 թ. մարտի 13-ին ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի և ՀՀ-ում ԻԻՀ դեսպանատան մշակույթի կենտրոնի նախաձեռնությամբ իրականացված «Հայաստան-Իրան 20 տարի համագործակցության ճանապարհով» միջազգային գիտաժողովի ժամանակ ՀՀ մշակույթի փոխնախարար Ա. Պողոսյանի զեկուցմամբ «ՀՀ մշակույթի նախարարությունը ԻԻՀ-ի հետ, յուրաքանչյուր 2-3 տարին մեկ ստորագրում է որոշակի գործողությունների պայմանագիր և մշակույթի ոլորտում իրականացնում համագործակցություն՝ խոր գիտակցումով, որ այդ համագործակցությունն, իսկապես, մշակութային առումով, մշակույթների յուրօրինակ երկխոսություն է և փոխհարստացնում է և՛ հայկական հնամենի մշակույթը, և՛ իրանական մշակույթը»²⁰:

2012 թ. հոկտեմբերի 23-25-ին ՀՀ-ում անցկացվեց Հայաստանի Հանրապետության և Իրանի Իսլամական Հանրապետության միջկառավարական համատեղ հանձնաժողովի հերթական 11-րդ նիստը, որի արդյունքում հոկտեմբերի 25-ին ստորագրվեց «Փոխըմբռնման հուշագիր»: Հայկական աշխատանքային խմբի առաջարկով փաստաթուղթ են ներառվել հետևյալ կետերը.

- Հայաստանում գտնվող իրանական և Իրանում գտնվող հայկական պատմամշակութային հուշարձանների կոնսերվացում, պահպանություն, վերանորոգում, հանրահոջակում,
- 2012-2013թթ. ընթացքում իրանական մասնագետների մասնակցությամբ Երևանում գտնվող Կապույտ մզկիթի վերանորոգման աշխատանքներ,
- ապահովել երկու երկրների արվեստագետների մասնակցությունը կազմակերպվող փառատոներին, գեղար-

¹⁹ Հայ-իրանական սահմանին «Բարեկամության և խաղաղության այգի» կկառուցվի, 14.02.14, <http://www.tert.am/am/news/2014/02/14/armenia-iran/>

²⁰ Արթուր Պողոսյան, ՀՀ մշակույթի փոխնախարար, Հայաստան-Իրան. 20 տարի համագործակցության ճանապարհով, Եր., 2012թ., էջ 12-14:

վեստի և կիրառական արվեստի ցուցահանդեսներին, գրական-թարգմանական ոլորտում իրականացվող համատեղ նախագծերին,

- շարունակել համագործակցությունը 2011 թ. աշնանը մեկնարկած «Հայաստան-Իրան. Բարեկամության օրեր» ծրագրի ձևաչափով և քննարկել նշված ծրագիրը 2012 թ. աշնանը Իրանում իրականացնելու հնարավորությունը²¹:

2012 թ. նոյեմբերի 13-ին ՀՀ մշակույթի նախարար Հ. Պողոսյանը հանդիպեց ԻԻՀ Ազգային արխիվի և գրադարանի տնօրեն, ԻԻՀ նախագահի խորհրդական Էսհադ Սալահիին: Զրույցի ընթացքում կողմերը պայմանավորվեցին համագործակցել երկու երկրների Ազգային գրադարանների ֆոնդերում պահվող հայկական և իրանական ձեռագրերի ցուցակագրման, թվայնացման, ուսումնասիրման և հետագայում երկու երկրներում համատեղ ցուցադրությունների միջոցով դրանք հանրության ուշադրությանը ներկայացնելու վերաբերյալ: Համաձայնվեցին համագործակցություն իրականացնել հին ձեռագրերի վերականգնման բնագավառում՝ մասնագետների փոխայցելությունների և փորձի փոխանակման միջոցով: Հ. Պողոսյանը հանդիպում ունեցավ նաև ԻԻՀ մշակույթի և իսլադարանի առաջնորդման նախարար սեյյեդ Մոհամմադ Հոսեյնի մական համաձայնվեցին համագործակցել միջազգային կառույցների, մասնավորապես ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի շրջանակներում: Ոչ նյութական մշակութային ժառանգության ցանկերում ընդգրկելու նպատակով կմշակվեն և կներկայացնան երկու երկրների Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց վեն համատեղ հայտեր: Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց Հայաստանի կողմից ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի ցանկում Երևանի Կահնուկի մզկիթի ներկայացման ուղղությամբ: Մեկ այլ հանդիպույտ մզկիթի ներկայացման ուղղությամբ: Մեկ այլ հանդիպումն անցավ ԻԻՀ Իսլամական մշակութային կապերի կազմակերպության նախագահ Խորամշակի հետ, կողմերը համաձայնվեցին Հայաստանում ընդլայնել պարսից լեզվի ուսումնասիրման ծրագիրը, իրականացնել համատեղ երաժշտական նախագիծ՝ Հայաստանի և Իրանի ազգագրական համույթների համատեղ ծրագրերի ձևաչափով: Նախատեսվում է հայկական կողմից ծրագիր ընդգրկել «Հայաստանի պետական ֆիլիարմոնիայի ժողովրդական գործիքների նվագախումբը»²²:

²¹ Տեղեկանք Հայաստան-Իրան մշակութային համագործակցության վերաբերյալ, ՀՀ մշակույթի նախարարություն:

²² Տեղեկանք Հայաստան-Իրան մշակութային համագործակցության վերա-

Այս ամենով հանդերձ պետք է փաստել, որ մի շարք մշակութային ծրագրեր այնուամենայնիվ կյանքի են կոչվել: Իրանցիները գրեթե ամեն տարի Հայաստանում նշում են «Այգաբացի տասնօրյակը», որի ժամանակ ներկայացվում է իսլամական արվեստը, Հայաստան են ժամանում իրանցի կինոգետները, որոնք մասնակցում են «Ոսկե ծիրան» միջազգային կինոփառատոնին: Ամեն տարի Հայաստանում իրականացվում են Իմամ Խոմեյնու մահվան տարելիցին նվիրված միջոցառումներ: Նովրուզի տոնակատարության օրերին, բացի նրանից, որ Հայաստան են ժամանում իրանցի վտարանդի երգիչները, 2013 թ. մարտի 23-ին ՀՀ-ում ԻԻՀ դեսպանության մշակույթի կենտրոնի կողմից իրականացվեց իրանական հայտնի «Մազհար» փոփ խմբի համերգը: Նմանապես Հայաստանից ամեն տարի խմբեր են մեկնում ԻԻՀ՝ մասնակցելու գրքի միջազգային ցուցահանդեսներին: 2010 թ. «Փոփոխությունների թատրոնի» ներկայացուցիչները մասնակցեցին Թեհրանի համալսարանական թատրոնի 13-րդ միջազգային փառատոնին, ՀՀ նկարիչների միության անդամները մասնակցել են Իրանում տեղի ունեցող ձեռարվեստի միջազգային ցուցահանդեսներին: 2011թ. ապրիլի 24-28-ը Քիշի առաջին միջազգային կինոփառատոնում հայ ռեժիսոր Հարություն Խաչատրյանի «Պոետի վերադարձը» ֆիլմը լավագույն ֆիլմ անվանակարգում արժանացավ գլխավոր մրցանակի²³:

Կարելի է վստահաբար ասել, որ Հայաստանի անկախության ձեռքբերումից հետո հայ-իրանական գրական առնչությունները նոր փուլ են մտել: Հայաստանի և Իրանի մտավորականները, գրողները, բանաստեղծները, մշակութային գործիչները, միմյանց ավելի լավ ճանաչելու նպատակով, 2004 և 2009 թվականներին Հայաստանում, 2007 և 2011 թվականներին Իրանում անցկացրել են գրական կամուջ գիտաժողովներ: Կազմակերպվել են հայ և պարսից գրականության դասական և ժամանակակից պոետների, գրողների, թատերագիրների լավագույն ստեղծագործությունների փոխադարձ թարգմանություններ, դրանց հրատարակություններ²⁴: Ակնհայտորեն նկատվում են համագործակցության լուրջ ձեռքբերում-

բերյալ, ՀՀ մշակույթի նախարարություն:

²³ Նույն տեղում:

²⁴ Վ. Փարսադանյան, Հայ-իրանական գրական առնչությունների պատմությունից, Հայաստան-Իրան. 20 տարի համագործակցության ճանապարհով, Եր., 2012 թ., էջ 103:

ներ հատկապես թարգմանչական արվեստի բնագավառում, երբ երկու կողմերի գրականագետները փորձում են բնագրից թարգմանել գիտական և գեղարվեստական լավագույն գրականությունը: Ասված ապայուցն են պարսից լեզվով տպագրված՝ «Ժամանակակից հայ բանաստեղծները պարսկերենում», «Արդի հայ պոեզիայի ժողովածուն», որոնք ընդգրկում են ժամանակակից հայ անվանի գրողների ստեղծագործությունները: Նախատեսվում է առաջիկա տարիներին պարսկերեն թարգմանել և 11 հատորով տպագրել հայ բանաստեղծների աշխատանքները, և որպես առաջին օրինակ լույս տեսավ Հ.Գրիգորյանի բանաստեղծությունների ժողովածուն: Պարսկերենից հայերեն թարգմանվել են՝ «Կանաչ ծավալ», «Ղաթուսնամե», «Փոքրիկ սիրտս ու՛մ նվիրեմ», «Սիրո յոթ քաղաքը», «Ձահակ» (իրանական ժամանակակից դրամատուրգիա), «Ոսկե գմբեթ» (ժամանակակից իրանական պոեզիա), «Կապույտ բաց մայրամուտի կապույտ» (հետհեղափոխական իրանական պատմվածքների ժողովածու, «Մոլավի Մասնավիի պատումները», «Ղեյսար Ամինփուրի բանաստեղծությունների ընտրանի», իրանական մանկական պատմվածքներ, «Հիմա երբ հեռացել ես, հիմա երբ եկել ես», «Ուտնահետքեր ծովափին», «Իրանական և հայկական ընդհանուր ասացվածքներ», «Քրիստոսը Ղուրանում», «Սուրբ Ղուրան», «Ուսուցումն ու դաստիարակությունն Իսլամում», պարսկերենի դասագրքեր, «Իրանահայոց հանրագիտարան» և այլն²⁵:

Ինչպես նշում է ԻԻՀ-ում ՀՀ նախկին դեսպան Գրիգոր Առաքելյանը. «Արդեն վեց տարի է, որ Հայաստանը Թեհրանում կազմակերպվող գրքի միջազգային ցուցահանդեսի մշտական և ակտիվ մասնակիցն է, կազմակերպվում են սեմինարներ, անցկացվում են մշակութային օրեր և այլն: Հայաստանից թատերախմբեր են հրավիրվում Իրան: Մենք աշխատում ենք բազմակողմանի ու ճիշտ ներկայացնել Իրանի քաղաքացիներին հայկական մշակույթը²⁶:

Միևնույն ժամանակ խիստ կարևոր է հայ-իրանական մշակութային հարաբերությունների զարգացումը Իրանի հայ համայնքի համար, նրանք Հայաստանից եկող մշակութային յուրաքանչյուր խմբի սպասում են անհամբերությամբ: Երբեմն-

²⁵ Վերոհիշյալ գրքերի ամբողջական ցանկը տրամադրել է ՀՀ-ում ԻԻՀ դեսպանատան մշակույթի կենտրոնը:

²⁶ Հարցազրույց ԻԻՀ-ում ՀՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան Գրիգոր Առաքելյանի հետ, նոյեմբերի 2, 2012 թ., Թեհրան:

երբեմն Հայաստանից Իրան գնում են մշակութային խմբեր, սակայն մեր ունեցած տվյալներով այն հիմնականում ունենում է բիզնես որակավորում: Այս տեսակետը կիսում է նաև ԻԻՀ Մեջլիսի հյուսիսային և կենտրոնական թեմից առաջադրված պատգամավոր Կարեն Խանլարյանը. «Հայաստանից շատ հազվադեպ են գալիս մշակութային խմբեր, այն էլ ազատ շուկայական սկզբունքների հիմունքով: Բայց փոխադարձը չկա, ես չեմ հիշում, որ Իրանից մեր հայ երիտասարդական մշակութային խմբերը մեկնեն Հայաստան և ներկայացվեն: Ես հասկանում եմ, որ որակը զիջում է, բայց դա կարող է խրախուսական քայլ դիտվել, բայց ցավոք չկա»²⁷:

Այսպիսով, ամփոփելով կարող ենք եզրակացնել.

1. հայ-իրանական մշակութային հարաբերություններն ընթանում են բավական դանդաղ, սակայն ունեն գործունեության մեծ ներուժ,
2. ողջունելի է, որ ՀՀ մշակույթի նախարարությունը ԻԻՀ համապատասխան գերատեսչության հետ ունի համագործակցության պայմանավորվածություն միջազգային կառույցներում, որ մինչ այժմ հաջողությամբ է իրականացվել:
3. Իրանի Իսլամական Հանրապետության մշակույթը բավական բարձր մակարդակով ցուցադրվում է Հայաստանում, ինչը երբեք չի խոչընդոտում հայկական ոչ մի պետական կառույց,
4. ցանկալի կլիներ, որ ի վերջո կյանքի կոչվեր Հայաստանի մշակութային օրեր Իրանում ծրագիրը, որով մենք ըստ արժանվույն կներկայացնեինք մշակութային մեր արժեքներն իրանական կողմին՝ բնականաբար հաշվի առնելով իսլամական նորմերը: Այն կօգներ Իրանի մշակութասեր լայն հասարակությանը՝ էլ ավելի լավ ճանաչելու և հասկանալու հարևան երկրի ժողովրդին:

²⁷ Հարցազրույց ԻԻՀ-ի Մեջլիսում Թեհրանի և հյուսիսային իրանահայության պատգամավոր Կարեն Խանլարյանի հետ, նոյեմբերի 3, 2012 թ., Թեհրան, ԻԻՀ:

ՇԵՂԵՆԱԿՆԵՐ

Գոհար Իսկանդարյան, պ. գ. թ., դոցենտ

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի Մերձավոր և Միջին Արևելքի տարածաշրջանային միջազգային հարաբերությունների ուսումնասիրության բաժնի ավագ գիտաշխատող: Հետազոտությունների ոլորտներն ընդգրկում են Իրանի Իսլամական Հանրապետության ներքաղաքական և արտաքին քաղաքականության հիմնախնդիրները:

Վահրամ Տեր-Մաթևոսյան, պ. գ. թ.

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի Մերձավոր և Միջին Արևելքի տարածաշրջանային միջազգային հարաբերությունների ուսումնասիրության բաժնի ավագ գիտաշխատող, Հայաստանի ամերիկյան համալսարանի ավագ դասախոս: Զբաղվում է Թուրքիայի նորագույն պատմության և տարածաշրջանային անվտանգության խնդիրներով:

Լևոն Հովսեփյան, պ. գ. թ.

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի Թուրքիայի բաժնի ավագ գիտաշխատող: Ուսումնասիրությունների ոլորտներն ընդգրկում են Թուրքիայի պաշտպանության ու անվտանգության, ինչպես նաև արտաքին քաղաքական խնդիրները:

Արծրուն Հովհաննիսյան, պ. գ. թ.

ՀՀ ՊՆ մամուլի քարտուղար, ռազմական վերլուծաբան: Զբաղվում է ռազմարվեստի պատմության և տեսության, սպառազինությունների զարգացման հարցերով, ինչպես նաև տարածաշրջանային ռազմաքաղաքական զարգացումների ուսումնասիրությամբ:

Նազելի Նավասարդյան, պ.գ.թ.

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի Իրանի բաժնի գիտաշխատող: Գիտական հետազոտությունների ոլորտներն են Իրանի նոր և նորագույն պատմության հիմնախնդիրները, ինչպես նաև Իրան-Ռուսաստան միջպետական հարաբերությունները:

Աղավնի Հարությունյան, պ. գ. թ.

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի Արևելյան Ասիայի երկրների բաժնի ավագ գիտաշխատող: Զբաղվում է Մերձավոր Արևելքի և ասիական-խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջաններում Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության քաղաքականության հիմնահարցերի ուսումնասիրությամբ:

Անդրանիկ Իսրայելյան, պ. գ. թ.

Աշխատում է Հայաստանի դիվանագիտական դպրոցում: Հետաքրքրության հիմնական ոլորտն է Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը ԱԶԿ-ի կառավարման շրջանում:

AUTHORS

Gohar Iskandaryan, Assoc. Prof., PhD

Senior Research Fellow of the Department for Investigation of Regional International Relations of the Middle East at the Institute of Oriental Studies NAS RA. Main fields of her research include the problems of domestic politics and foreign relations of the Islamic Republic of Iran.

Vahram Ter-Matevosyan, PhD

Senior Research Fellow of the Department for Regional International Relations Studies of the Middle East at the Institute of Oriental Studies, NAS RA and a Senior Lecturer at the American University of Armenia. Main fields of his research include the modern history of Turkey and regional security issues.

Levon Hovsepyan, PhD

Senior Research Fellow of the Department of Turkey at the Institute of Oriental Studies, NAS RA. His research interests include the problems of defense and security sector, foreign policy of Turkey.

Artsrun Hovhannisyan, PhD

Press Secretary of MoD of RA, defense analyst. The main fields of his research include the warfare and defense theories, armament technologies, regional military-political issues.

Aghavni Harutyunyan, PhD

Senior Research Fellow at the Department of Eastern Asian Studies at the Institute of Oriental Studies, NAS RA. Main areas of her research include China's foreign policy in the Middle Eastern, Eurasian and Asia-Pacific regions.

Nazeli Navasardyan, PhD

Research Fellow of the Department of Iran at the Institute of Oriental Studies, NAS RA. Main fields of her research include the modern history of Iran as well as the issues of Russian-Iranian relations.

Andranik Israyelyan, PhD

He works at the Diplomatic School of Armenia. Main field of his interest is the issues of Turkish foreign policy under AKP.

АВТОРЫ

Гоар Искандарян, к. и. н., доцент

Старший научный сотрудник отдела Исследований региональных международных отношений Ближнего Востока Института востоковедения НАН РА. Сфера исследований – внутренние и внешнеполитические проблемы Исламской Республики Иран.

Ваграм Тер-Матевосян, к. и. н.

Старший научный сотрудник отдела Исследований региональных международных отношений Ближнего Востока Института востоковедения НАН РА и преподаватель Американского университета Армении. Занимается изучением новейшей истории Турции и вопросами региональной безопасности.

Левон Овсепян, к. и. н.

Старший научный сотрудник отдела Турции Института востоковедения НАН РА. Область исследований включает вопросы обороны и безопасности, а также внешнеполитические проблемы Турции.

Арцрун Оганесян, к. и. н.

Пресс-секретарь МО РА, военный аналитик. Занимается вопросами военного искусства, военной теории и развития военной техники, изучает региональные военно-политические процессы.

Назели Навасардян, к.и.н.

Научный сотрудник отдела Ирана Института востоковедения НАН РА. Занимается изучением новой и новейшей истории Ирана, а также вопросами российско-иранских отношений.

Агавни Арутюнян, к. и. н.

Научный сотрудник отдела Стран Восточной Азии Института востоковедения НАН РА. Изучает вопросы политики КНР в ближневосточном и азиатско-тихоокеанском регионах, занимается изучением новой и современной истории КНР.

Андраник Израелян, к.и.н.

Работает в Дипломатической школе Армении. Основная сфера научных интересов-внешнеполитические вопросы Турции в период правления Партии Справедливости и Развития.

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՅ ԵՎՐԱՍԻԱ

ԹՈՒՐՔԻԱ-ԻՐԱՆ
ՆԵՐՔԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.
ՄԱՐՏԱԿՐԱԿԵՐՆԵՐ ԵՎ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐ

ՀԱՏՈՐ IV (1)

Ռուբեն Սաֆրաստյանի խմբագրությամբ

Հրատ. պատվեր № 666

Ստորագրված է տպագրության՝ 18.12.2015թ.:

Չափսը՝ 60 x 100 ¹/₁₆, տպագր. 7 մամուլ:

Տպաքանակը՝ 200 օրինակ:

ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչության տպարան,
Երևան, Մարշալ Բաղդամյան պող. 24:

